

Stanisław Lesniewski

1853

B
WF
UW
13536

STANISŁAW SZOBER

GRAMATYKA JĘZYKA POLSKIEGO

WYDANIE DRUGIE

ZESZYT DRUGI

NAUKA O ZNACZENIU
I BUDOWIE WYRAZÓW

Połączone Biblioteki WFiS UW, IFiS PAN i PTF

U.13536

3901353600000

K S I A Ż N I C A P O L S K A
 TOW. NAUCZYCIELI SZKÓŁ WYŻSZYCH
 LWÓW—WARSZAWA
 1 9 2 3

4-1178

WYDAWNICTWA

KSIĄŻNICY POLSKIEJ T. N. S. W.

<i>Adamczewski St.</i> Zbiór zadań i pytań z literatury polskiej .	4.50
<i>Chrzanowski I. i Wojciechowski K.</i> Wypisy polskie dla klas wyższych, część I	5.50
<i>Łoś J.</i> Zasady ortografii polskiej i słownik ortograficzny .	4.50
<i>Mickiewicz.</i> Pan Tadeusz — dla szkół opracowali Bystrzycki i Janik	2.40
<i>Mościcki H.</i> Pod znakiem Orła i Pogoni.	6.40
(Szkice historyczne. m. i. „Ostatni pobyt Mickiewicza w Wilnie“. „Guwerner Słowackiego“. „Zniesienie Uniwersytetu Wileńskiego“).	
	6.—
<i>Opaliński K.</i> Obrona Polski, przetł. i opr. Tyszkowski .	1.80
<i>Szober St.</i> Zasady nauczania języka polskiego	—.—
<i>Wojciechowski K.</i> Wypisy polski dla klasy IV	4.60
„ „ „ „ „ V	4.50
<i>Górski A.</i> Monsalwat	
„ Na nowym progu (w druku).	

F. KIERSKI

PODRĘCZNA ENCYKLOPEDIA PEDAGOGICZNA

Na całość składają się obszerniejsze artykuły lub krótkie wzmianki, informujące:

1) o teorykach pedagogiki i systemach pedagogicznych, 2) o terminach i metodach pedagogicznych, z uwzględnieniem ważniejszych terminów filozoficznych, logicznych i psychologicznych, 3) o kierunkach pedagogicznych, 4) o ważniejszych instytucjach oświatowych, 5) o poszczególnych przedmiotach nauczania. Artykuły zaopatrzone są w bibliografię obcą i polską. Specjalnie szeroko zostały potraktowane oświata i szkolnictwo w Polsce w chwili obecnej: dążeniem autora było dokładne odtworzenie faktycznego stanu, w jakim znajduje się nasze szkolnictwo (powszechne, średnie, wyższe, zawodowe, wojskowe) i oświata pozaszkolna.

Druk będzie ukończony przypuszczalnie w maju 1923 r.

Przedpłaty przyjmuje Książnica Polska T. N. S. W.

13536

13536

NAUKA O ZNACZENIU WYRAZÓW

(SEMANTYKA)

I. PODSTAWOWE KATEGORJE ZNACZENIOWE WYRAZÓW.

§ 163. Treść wyrazu. Wyrazy, jak sama ich nazwa wskazuje, tem się różnią od wszelkich innych, występujących poza mową, kompleksów głosowych, że coś wyrażają lub oznaczają, są więc symbolami pewnych treści psychicznych. Tę wartość symboliczną otrzymują wyrazy dzięki temu, że wchodzą w ustalone przez zwyczaj społeczno-językowy związki skojarzeniowe i łączą się wskutek tego z jakimś wyobrażeniem, pojęciem lub stanem wzruszeniowym. To, czego wyraz jest znakiem, stanowi podstawę jego treści; poza tem jednak na treść wyrazu składa się także sposób, w jaki wyraża to, co tworzy podstawę jego treści. Tak, na przykład, podstawą treści wyrazów *błyskawica* i *błyska się* jest wyobrażenie jednego i tego samego zjawiska, ale sposób, w jaki w jednym i drugim wypadku zjawisko to jest oznaczane, jest różny; treść obu wyrazów, pomimo wspólnej podstawy, jest wskutek tego nieco różna. Wyrazy *to*, *tamto* i na przykład *książka*, *klucz*, *ręcznik*, *bat* mogą wskazywać i nieraz w różnych, wypowiedzianych przez nas zdaniach, wskazują na jedne i te same przedmioty, a jednak treść ich jest różna, bo sposób, w jaki to wskazywanie się odbywa, jest różna. Wyrazy *biały* i *białość* oznaczają jedną i tę samą cechę, ale treść ich jest różna, bo każdy z nich wskazuje na inny sposób ujmowania tej cechy; postawa umysłu, uświadamiającego sobie tę cechę, w obu wypadkach jest różna: pod wpływem wyrazów *biały*, *biała* lub *białe* świadomość odtwarza sobie cechę, oznaczaną przez te wyrazy, jako składnik jakiegoś wyobrażenia przedmiotowego; w związku z wyrazem *białość* ta sama cecha jest przez umysł ujmowana, jako niezależny przedmiot uwagi i w stosunku do wyobrażenia przedmiotowego, w którym jest rozróżniana, zajmuje w świadomości stanowisko dominujące: Tem się tłumaczy różnica treści, zawartej w wyrażeniach *biały śnieg* a *białość śniegu*. W wypadku pierwszym świadomość włącza cechę, jako składową częśćkę, w wyobrażenie przedmiotu (*śniegu*); w wypadku drugim

czyni z niej niezależny przedmiot swojej uwagi, uniezależnia od wyobrażenia przedmiotowego, a nawet wysuwa ją ponad nie.

§ 164. Wyrazy, jako znaki składników myśli i znaki stanów wzruszeniowych. Wyrazy albo są znakami składników myśli albo wyrażają stany wzruszeniowe. Wyrazy, będące znakami stanów wzruszeniowych, noszą ogólną nazwę wykrzykników, nap. *o! ach! aj! e! a!* Natomiast pierwsza kategorja wyrazów, zależnie od właściwej im treści i od sposobu jej oznaczania, dzieli się na dalsze klasy. Wśród składników myśli rozróżniamy cztery podstawowe kategorje: 1) wyobrażenia i pojęcia przedmiotów, 2) pojęcia właściwości lub cech, 3) pojęcia lub wyobrażenia stanów i czynności, 4) pojęcia stosunków.

§ 165. Wyrazy samodzielne i niesamodzielne. Pojęcia stosunków rozwijają się na podłożu tych związków, jakie świadomość ustala między wyobrażeniami i pojęciami przedmiotów, właściwości, czynności i stanów, są więc wtórnymi składnikami myśli, a wyrazy, które je oznaczają, występują zawsze w łączności z wypowiedzianymi lub choćby tylko domyślnymi wyrazami, oznaczającymi wyobrażenia i pojęcia przedmiotów, właściwości, czynności lub stanów, nie posiadają wskutek tego samodzielności i nazywają się wyrazami niesamodzielnymi, nap. *ale, i, od, pod, nad, z..* W przeciwstawieniu do nich wszystkie inne wyrazy, nie wyłączając wykrzykników, noszą ogólną nazwę wyrazów samodzielnych, nap. *człowiek, dom, las, białość, biały, bieleć, bieleje, ach! aj!*

§ 166. Rzeczownik, przymiotnik, czasownik, przysłówek. Wyrazy, oznaczające przedmioty, nazywają się rzeczownikami; wyrazy, określające właściwość przedmiotów, tworzą kategorję przymiotników; wyrazy, oznaczające czynności i stany, są czasownikami. Jest to wyróżnienie bardzo ogólnikowe, nie może przeto wystarczać, bo zaraz nasuwa cały szereg wątpliwości. Wyraz *białość* oznacza właściwość, wyraz *miłość* wskazuje na stan, a przecież oba pomimo to są rzeczownikami. Trzeba więc bliżej sprecyzować granice różnic i w tym celu ustalić dokładnie stosunek, zachodzący między przedmiotami a ich właściwościami i stanami.

Cechy wyróżniamy w przedmiotach i dlatego zwykle uświadamiamy je sobie w ścisłej łączności z wyobrażeniami przedmiotowymi, nap. *biały śnieg, białe płótno, biała ściana*. Przymiotniki wskazują tylko na tak uświadamiane cechy przedmiotów. Właściwości, wyróżniane przez doświadczenie w przedmiotach, możemy jednak uświadamiać sobie także inaczej. Dzięki symbolom językowym, które zastępują w myśleniu spostrzeżenia i wyobrażenia zmysłowe przedmiotów świata zewnętrznego, możemy cechy, wyróżniane w wyobrażeniach przedmiotów, tak od nich wyodrębnić, że stają się one przedmiotami naszej uwagi, występując w świadomości w oparciu o symbolizujący je wyraz, jako cechy oderwane. Cechy oderwane, jako samoistne przedmioty naszej uwagi, zbli-

żają się pod tym względem do wyobrażeń przedmiotowych i dlatego otrzymują ten sam wyraz formalny,—są oznaczane zapomocą rzeczowników, nap. *białość, wdzięczność, waleczność, odwaga*.

Tak samo czynności i stany są nam w doświadczeniu dawane zawsze w łączności z jakimś przedmiotami, nap. *wiatr gwiżdże, słońce zachodzi, las szumi, żołnierz walczy...*, *walczący żołnierz ..*, Czasowniki wskazują tylko na tak uświadamiane stany i czynności. Dzięki jednak zdolności myślenia zapomocą wyrazów, możemy stany i czynności tak samo, jak właściwości przedmiotów, uświadamiać sobie poza przedmiotami, w których je w doświadczeniu spostrzegamy. Wtedy czynności i stany stają się samoistnymi przedmiotami naszej uwagi i rysują się świadomości, jako zjawiska świata zewnętrznego i wewnętrznego, ujmowane już to w swoim przebiegu, już to jako rezultat tego przebiegu, nap. *koń biegnie : biegnięcie : bieg; myśliwy strzela : strzelanie : strzał; słońce zachodzi : zachodzenie : zachód*. Zjawiska, jako stany i czynności, ujmowane samoistnie poza wyobrażeniami przedmiotów, w których są wyróżniane, zbliżają się pod tym względem do wyobrażeń przedmiotów i otrzymują ten sam wyraz formalny, czyli są oznaczane zapomocą rzeczowników.

Po tych zastrzeżeniach możemy w następujący sposób zdefiniować bliżej różnice znaczeniowe, zachodzące między rzeczownikiem a przymiotnikiem i czasownikiem. Rzeczowniki wskazują na przedmioty albo na właściwości, stany lub czynności oderwane. Przymiotniki oznaczają właściwości przedmiotów, uświadamiane w łączności z wyobrażeniami przedmiotowymi, w których są wyróżniane. Czasowniki wskazują na czynności i stany przedmiotów, uświadamiane łącznie z temi przedmiotami.

Właściwości możemy wyróżniać nietylko w przedmiotach, lecz także w innych właściwościach, czynnościach lub stanach. Wyrazy, które tego rodzaju właściwości oznaczają, nazywamy przysłówkami. Ale i tu dla jasności należy dodać pewne zastrzeżenie: przysłówki oznaczają właściwości cech, wyrażanych przez przymiotniki, i właściwości czynności lub stanów, wyrażanych przez czasowniki. Z tej definicji wynika, że przysłówki znajdziemy w takich wyrażeniach, jak *ciemno zielony, bardzo dzielny, dzielnie walczący, sumiennie pracuje, pięknie mówił...*, niema natomiast przysłówek w takich zwrotach, jak *piękność wdzięczności, szlachetność kochania, trudność wykonania, uciążliwość pracy, siła uderzenia...*, bo wyrazy *piękność, szlachetność, trudność, uciążliwość, siła*, jakkolwiek oznaczają w tych zwrotach właściwości cech, czynności i stanów, ale cechy te nie są oznaczone zapomocą przymiotników, a czynności i stany nie są wyrażone przez czasowniki.

§ 167. Wyrazy nazywające i określające. Z zestawienia różnic znaczeniowych, jakie zachodzą między przymiotnikami i czasownikami a rzeczownikami, oznaczającymi cechy oderwane i zjawiska, czyli czynności i stany oderwane, uwidoczniają się wartości funkcjonalne tych

części mowy. Przymiotniki, oznaczające cechy, uświadamiane w związku z przedmiotami, w których je wyróżniamy, określają te cechy; natomiast rzeczowniki, oznaczające cechy oderwane, nazywają je. Funkcja rzeczowników polega więc na nazywaniu tego, co stanowi podstawę ich treści; w funkcji przymiotników leży określanie tego, co stanowi podstawę ich treści. Ta sama różnica zachodzi między czasownikami a rzeczownikami, oznaczającymi czynności i stany oderwane. Czasowniki, wyróżniając stany i czynności przedmiotów, określają je; rzeczowniki, oznaczając stany i czynności w oderwaniu od przedmiotów, nazywają je. Biorąc pod uwagę te funkcjonalne wartości części mowy, można je zdefiniować nieco prościej, w sposób następujący: 1) Rzeczowniki nazywają przedmioty, 2) przymiotniki określają właściwości przedmiotów, 3) czasowniki określają czynności i stany przedmiotów, 4) przysłówki określają właściwości cech, czynności i stanów.

§ 168. Wzajemny stosunek rozpatrzonych wyżej podstawowych części mowy da się unocznić w następującej tablicy.

	Wyrazy samodzielne			Wyrazy niesamodzielne (określające)	
	Wyrazy nazywające	Wyrazy określające			
Znaki składników myśli	Rzeczowniki = nazwy przedmiotów (także właściwości i stanów oderwanych.)	Przymiotniki = wyrazy, określające właściwości przedmiotów.	Czasowniki = wyrazy, określające czynności i stany przedmiotów.	Przysłówki = wyrazy, określające właściwości cech.	Wyrazy, określające związki między wyrazami samodzielnymi
Znaki stanów wzruszeniowych		Wykryki = wyrazy, określające stany wzruszeniowe.			

§ 169. Zaimki. Rzeczowniki, przymiotniki, czasowniki i przysłówki, nazywając lub określając właściwą sobie treść, jednocześnie ją oznaczają, mają więc wyraźne znaczenie. Poza nimi w każdym języku są w użyciu wyrazy, które zawierając te same, co i tamte, treści, wyraźnie ich nie oznaczają, tylko ogólnikowo na nie wskazują. Są to t. zw. zaimki. Posiadają one treść, lecz nie mają znaczenia; ich wartość funkcjonalna polega na wskazywaniu, a nie na oznaczaniu. Żeby się o tem przekonać, dość zestawić, na przykład, zaimek *to*, *tamto* z jakimkolwiek rzeczownikiem. Rzeczownik, jako nazwa wy-

obrażenia lub pojęcia określonego przedmiotu, wysuwa zawsze takie szczegóły, które muszą być koniecznymi i stałymi składnikami jego treści i które wskutek tego pomimo wszystkich możliwych wahań ograniczają zakres jego użycia do pewnej kategorii przedmiotów. To właśnie nadaje rzeczownikowi znaczenie, bo sprawia, że rzeczownik ma ograniczony zakres użycia, a więc coś oznacza. Wyraz, na przykład, *kot* może w swej treści wysuwać najrozmaitsze indywidualne wyobrażenia kotów, niekiedy bardzo nawet różne, ale ta treść wyobrażeniowa jest bądź co bądź przez znaczenie rzeczownika, które wysuwa pewne stałe i konieczne składniki, wyraźnie ograniczona: wyobrażenia lub pojęcia, oznaczanego wyrazem *kot*, nie możemy nazwać *psem* lub *koniem* i odwrotnie. Zupełnie inaczej w zaimkach: te nie posiadają znaczenia, któreby ograniczało zakres ich użycia. Zaimek na przykład *to* może być wykładnikiem każdego przedmiotu, bo nie zawiera w swej wartości semantycznej takich szczegółów, któreby były koniecznymi i stałymi składnikami jego treści; on nic sam przez się nie oznacza, tylko zawsze na coś wskazuje.

Ta sama różnica zachodzi między zaimkami a przymiotnikami. Zaimki, jak na przykład, *taki*, określając pewne właściwości przedmiotów, nie oznaczają ich wyraźnie, lecz tylko na nie wskazują; nie mają wskutek tego ograniczonego zakresu użycia, jak przymiotniki: *taki* może wskazywać na tę samą właściwość, która bywa oznaczana przez przymiotniki *dobry* i *zły*, *dzielny* i *leniwy*, *odważny* i *tchórzliwy* i t. d. To samo dzieje się w dziedzinie zaimków, które swą treścią odpowiadają przysłówkom. I tego typu zaimki, jak na przykład, *tak* nie posiadają wyraźnego znaczenia i nie mają wskutek tego ograniczonego zakresu użycia: *tak* może być wykładnikiem treści, określanej przez najrozmaitsze przysłówki,—*tak* to *dobrze* i *źle*, *pięknie* i *szpetnie*, *szlachetnie* i *nikczemnie*, *odważnie* i *tchórzliwie* i t. d.

Z tych zasadniczych różnic funkcjonalnych wpływają dla zaimków znaczące konsekwencje. Ponieważ zaimki nic nie oznaczają, lecz tylko na coś wskazują, więc treść, jakiej nabierają w każdorazowym wypadku swojego użycia, nie znajdując oparcia w znaczeniu, musi zawsze wynikać z chwilowych sytuacji zewnętrznych, w jakich się nimi posługujemy. Ten związek z przemijającymi okolicznościami użycia łączy je zawsze z wypadkami jednostkowymi i treści ich nadaje wartość indywidualną. Zaimki nigdy nie są wykładnikami pojęć ogólnych, lecz zawsze indywidualnie wskazują na jakiś określony przedmiot, właściwość przedmiotu lub właściwość cechy. Wynikający z braku znaczenia brak zakresu użycia w każdym poszczególnym wypadku ten zakres indywidualizuje, a takie zindywidualizowanie zakresu musi z natury rzeczy pociągać za sobą wzbogacenie treści, to też treść, jaką w każdorazowym wypadku swego użycia przynoszą z sobą zaimki, jest znacznie pełniejsza od treści, wyrażanej przez rzeczowniki, przymiotniki lub przysłówki.

Tak więc zaimki w przeciwstawieniu do rzeczowników, przymiotników i przysłówków są wyrazami wskazującymi. Zależnie od tego, czy wskazują na przedmioty, właściwości przedmiotów lub właściwości cech, rozróżniamy wśród nich zaimki rzeczowne, przymiotne i przysłowne. Wyrazy *to*, *tamto* są zaimkami rzeczownymi, wyrazy *taki*, *jak* należą do zaimków przymiotnych, wyrazy *tak*, *jak* tworzą kategorię zaimków przysłownych.

§ 170. Liczebniki. Osobną kategorię stanowią liczebniki. Są one wykładnikami liczby lub porządku liczbowego przedmiotów, właściwości lub stanów. Z tej ogólnej definicji liczebników wypada, że mają one funkcję wyrazów określających, a sposób, w jaki tę funkcję spełniają, zbliża je do zaimków. Wartość określająca zaimków polega, jak widzieliśmy na tem, że wskazują one na te najrozmaitsze stosunki, jakie wiążą określone przez nie przedmioty czy właściwości lub stany z sytuacją, odtwarzaną w mowie. Wartość określająca liczebników zasadza się na tem, że wskazują one na stosunek, wiążący określone przez nie przedmioty z liczbą „jeden“. Z tej różności stosunków, wskazywanych przez zaimki i liczebniki, wpływają pomimo łączących je podobieństw, wyraźne różnice ich treści. Podstawą stosunków, wskazywanych przez zaimki, jest zmieniająca się od przypadku do przypadku sytuacja, odtwarzana w mowie; natomiast stosunki, wskazywane przez liczebniki, mają mocną podstawę w niezmiennem pojęciu liczby „jeden“. Stąd wynika, że treść zaimków jest zmienna, a w liczebnikach jest stała; zaimki wskutek tego posiadając w każdorazowym wypadku swojego użycia wyraźną treść, nie mają określonego znaczenia, krótreby ograniczało zakres ich używania; natomiast liczebniki są wyrazami, które wykazują nie tylko wyraźną treść, lecz i znaczenie. Zaimek, na przykład, *taki*, zależnie od okoliczności, w jakich go używamy, może wskazywać na najróżnorodniejsze często nawet sprzeczne treści; liczebniki zaś *dwa* czy *drugi*, *pięć* czy *piąty* i t. d., ilekroć ich używamy, zawsze wskazują na ten sam stosunek, zawsze więc wykazują tę samą wartość semantyczną. Słowem zaimki wskazują, liczebniki nie tylko wskazują, lecz, tak, jak przymiotniki i przysłówki, także oznaczają. Ponieważ jednak mają charakter wyrazów wskazujących, więc to im nadaje funkcję, podobną do funkcji zaimków: liczebniki tak samo jak zaimki, indywidualizują określone przez się wyobrażenia i pojęcia. Taki lub inny, wskazywany przez liczebniki, stosunek do jedności musi być zawsze szczegółową właściwością jakiejś określonej sytuacji. Jeżeli używamy zwrotów takich, jak *6 lat*, *siódmy rok*, *dziesięć drzew*, *trzeci dom*, to zawsze mamy na względzie jakąś określoną, indywidualnie daną, sytuację, — wszystko jedno, czy ją odtwarzamy jako rzeczywistą, czy też tylko jako przypuszczalną. Na treść, wynikającą ze stosunków, wskazywanych przez zaimki i liczebniki, wpływa sytuacja zewnętrzna, tylko, że w zaimkach jest ona jedyną podstawą ich treści, a w liczebnikach jest wynikiem każdorazowego ustosunkowania tej sytuacji do stałego pojęcia liczby „jeden“.

§ 171. Spójnik, przyimek, partykuła. Z pośród wyrazów niesamodzielnych jedne określają najrozmaitsze związki, zachodzące w zdaniu lub wyrażeniu syntaktycznem między wyrazami samodzielniemi; inne mają charakter epidejktyczny, czyli wskazujący. Do kategorii wyrazów niesamodzielnych określających zaliczamy spójniki i przyimki, nap. *i, a, ale; od, nad, z*. Klasę wyrazów niesamodzielnych wskazujących tworzą partykuły (wyrazki), nap. *no, że, czy, li*.

		Wyrazy oznaczające		Wyrazy wskazujące	Wyrazy oznaczająco-wskazujące
		Wyrazy nazywające	Wyrazy określające		
Wyrazy samodzielne	Znaki uczuć		Wykrzyknik		
	Znaki przedmiotów	Rzeczownik		Zaimek rzeczowny	
	Znaki właściwości przedm.		Przymiotnik	Zaimek przymiotny	Liczebnik
	Znaki stanów i czynności przedm.		Czasownik		
	Znaki właściwości cech		Przysłówek	Zaimek przysłowny	Przysłówek liczebnikowy
	Znaki stosunków		Spójnik Przyimek	Partykuła	

Spójniki określają związki równorzędne, czyli łączą takie części zdania lub wyrażenia syntaktycznego, które spełniają jednakową funkcję składniową, czyli odgrywają w zdaniu lub wyrażeniu jednakową rolę nap. *Już zakryły się całkiem niebiosa i ziemia. — Słońce prawdy wschodu nie zna i zachodu. — Broniliście się dzielnie i przytomnie.*

Przyimki określają związki podrzędne, czyli łączą wyrazy nadrzędne z wyrazami, spełniającemi względem tamtych funkcję podrzędną,—słowem, określają stosunki, zachodzące między niejednorodnymi częściami zdania albo wyrażenia syntaktycznego. Nap. *Żądza nieskończona ciągnie sa sobą wieczną tęsknotę.*—*Soplicowo leżało tuż przy wielkiej drodze.*—*Dach z blachy złocił się od słońca.*

Partykuły (wyrazki) są to wyrazy, które albo silniej podkreślają lub wskazują na pewne zabarwienie znaczeniowe lub uczuciowe, jakie mówiący nadaje wyrazom samodzielnym. Tak, naprzykład, partykuły *no, że* wzmacniają lub łagodzą (zależnie od tonu, w jakim jest wygłaszane wypowiedzenie) rozkaz lub życzenie: *chodźno! dajże!* Partykuły *czy, li* nadają wypowiedzeniu charakter pytania. Nap. *Znasz-li ten kraj? Czy to on?*

II. RZECZOWNIK.

§ 172. Rzeczowniki nazywają przedmioty, a wśród przedmiotów rozróżniamy przedmioty zmysłowe świata zewnętrznego i przedmioty oderwane, czyli właściwości, czynności lub stany, odtwarzane niezależnie od przedmiotów, w których są wyróżniane. Zależnie od tych dwóch odmian przedmiotów dzielimy rzeczowniki na zmysłowe i oderwane. Rzeczowniki zmysłowe oznaczają przedmioty, podpadające pod zmysły, nap. *żołnierz, rolnik, koń, lipa, dom, pług, deszcz...* Rzeczowniki oderwane oznaczają właściwości i czynności oderwane, nap. *białość, wdzięczność, praca, rozum, rozsądek, bieganie...*

Wśród przedmiotów zmysłowych wyróżniemy osoby, zwierzęta, rośliny, rzeczy i zjawiska. Wyrazy, oznaczające osoby, są rzeczownikami osobowemi, nap. *człowiek, poeta, robotnik*; w przeciwstawieniu do nich inne rzeczowniki nazywamy nieosobowemi, nap. *pies, dom...*

Rzeczowniki, oznaczające przedmioty jednostkowe, nazywają się jednostkowemi; rzeczowniki, które są nazwami przedmiotów, będących zbiorem przedmiotów jednostkowych, nazywają się zbiorowemi. Wyrazy *żołnierz, drzewo, człowiek* są rzeczownikami jednostkowemi; wyrazy *pułk, wojsko, las, ludzkość, tłum, gawiedź* należą do rzeczowników zbiorowych.

Rzeczowniki mogą mieć treść indywidualną lub znaczenie ogólne; w pierwszym wypadku oznaczają przedmioty indywidualne, w wypadku drugim oznaczają pojęcia ogólne. Pierwsze nazywają się rzeczownikami własnemi, drugie—rzeczownikami pospolitemi. Rzeczowniki własne są to nazwy, nadawane poszczególnym przedmiotom dla wyróżnienia ich z pomiędzy innych, podobnych przedmiotów, nap. *Warszawa, Kraków, Wisła, Stanisław Staszic*. Rzeczowniki pospolite są nazwami, nadawanemi całemu szeregowi przedmiotów jednakowych, nap. *miasto, rzeka, człowiek*. Treść indywidualna, zawarta w rzeczownikach własnych, zbliża je pod względem wartości semantycznej do zaimków, bo te, jak

wiadomo, wykazują także zawsze treść indywidualną, różnica jednak polega na tem, że treść, związana z rzeczownikiem, jest stała, gdy treść indywidualna zaimka zmienia się, jak wiadomo, zależnie od okoliczności, w jakich się niemi posługujemy. W związku z tem zakres użycia zaimków jest nieograniczony, a w rzeczownikach własnych wiąże się ściśle z ustaloną ich treścią.

III. PRZYMIOTNIK.

§ 173. Przymiotniki określają właściwości przedmiotów. Właściwości te mogą dotyczyć barwy, kształtu, objętości, rozmiarów ciężaru, materiału, z którego przedmiot się składa, jakości tego materiału, własności duchowych, stosunków, wynikających z przynależności i t. d. Nap. *biały (śnieg), walcowaty (pień), mały (pokój), srebrna (łyżka), twardy (kamień), miękkie (posłanie), gładki (stół), sypki (piasek), ciężki (ołów), lotny (gaz), uczciwy (człowiek), warszawskie (ulice), krakowskie (ogrody)*... Liczba najrozmaitszych możliwych tu kategorii jest tak znaczna, że trudnoby je wymieniać, ale wszystkie te kategorie dadzą się podzielić na dwie zasadnicze różniące się klasy. Wśród właściwości przedmiotów rozróżniamy cechy bezwzględne i względne. Cechami bezwzględnymi nazywamy takie, które przedmiot posiada sam przez się, niezależnie od swojego stosunku do innych przedmiotów, nap. *zimny (lód), czarny (węgiel)*. Cechy względne nie są nieodłącznymi składnikami przedmiotu, lecz wynikają z jego stosunku do innych przedmiotów, nap. *(kongres) wiedeński, (pokój) wersalski, (akademja) krakowska, (uniwersytet) warszawski*.

§ 174. Cechy bezwzględne mogą występować w przedmiotach w różnym stopniu ich natężenia, od najwyższych i najbardziej jaskrawych do najniższych i zupełnie nikłych. Tak, na przykład, cecha, oznaczana za pomocą przymiotników *ciemny, jasny* może mieć następujące stopnie natężenia: *za jasny, bardzo ciemny, przyjasny, dość ciemny, dość jasny, najciemniejszy, ciemniejszy, jaśniejszy, mniej ciemny, mniej jasny, ciemnawy, jasnawy, przyciemny*.

Zdolność przymiotników wyrażania najrozmaitszych stopni natężenia oznaczanych przez nie właściwości nazywa się stopniowaniem.

Stopniowanie przymiotników może być dwojakie: względne i bezwzględne.

§ 175. Stopniowanie względne określa cechę przedmiotu przez porównanie jej z taką cechą innych przedmiotów lub innymi cechami tego samego przedmiotu. Wynikiem takiego porównania mogą być trzy wypadki:

1. Cecha, wyróżniana w przedmiocie, może występować w tym samym stopniu natężenia, co taż sama cecha w innym przedmiocie lub inne cechy w tym samym przedmiocie. Nap. *Gryka jak śnieg biała.—On jest zarówno zdolny, jak pracowity*. W przykładzie pierwszym wyraz

biała określa właściwość gryki w tym samym stopniu natężenia, w jakim ona występuje w śniegu. W przykładzie drugim zostały zestawione dwie różne, lecz równe pod względem stopnia natężenia właściwości jednego i tego samego przedmiotu. Forma przymiotnika, określająca, że właściwość, wyróżniana w przedmiocie, posiada ten sam stopień natężenia, co ta sama właściwość innego przedmiotu lub inne właściwości tego samego przedmiotu, nazywa się stopniem *r ó w n y m*.

2. Cecha, wyróżniana w przedmiocie, może występować w wyższym lub niższym stopniu natężenia, niż ta sama cecha w innych przedmiotach lub inne cechy w tym samym przedmiocie. Nap. *Asesor mniej krzykliwy i mniej był ruchliwy od rejenta. — Śmierć lepsza od takiej męki. — On jest mniej zły, niż lekkomyślny.* Forma przymiotnika, określająca, że właściwość, wyróżniana w przedmiocie, występuje w wyższym lub niższym stopniu natężenia, niż ta sama właściwość innych przedmiotów lub inne właściwości tego samego przedmiotu, nazywa się stopniem *w y ż s z y m* lub *n i ż s z y m*.

3. Przedmiot może posiadać pewną właściwość w stopniu najwyższym lub najniższym, niż wszystkie inne podobne przedmioty, które są do porównania wciągnięte. Nap. *Jest to dolina najpiękniejsza w świecie.* Forma przymiotnika, określająca, że właściwość, wyróżniana w przedmiocie, występuje w całości szeregu przedmiotów podobnych w stopniu najwyższym lub najniższym, nazywa się stopniem *n a j w y ż s z y m* lub *n a j n i ż s z y m*.

§ 176. Stopniowanie bezwzględne polega na tem, że wyróżniana w przedmiocie właściwość określamy bezwzględnie, to znaczy, bez porównywania jej z takimiż właściwościami innych przedmiotów lub innymi właściwościami tego samego przedmiotu. Określając w ten sposób właściwość przedmiotu, możemy jednocześnie oznaczać stopień jej natężenia lub też nie oznaczamy jej wcale. I tu więc tak samo, jak w stopniowaniu względnym, rozróżniać należy trzy stopnie: 1) stopień *r ó w n y*, nap. *Na ziemię z wolna spadały białe płatki śniegu.* 2) stopień *w y ż s z y* lub *n i ż s z y*, nap. *Podróż była przydługa. — Nad równiną unosiły się białawe opary.* 3) stopień *n a j w y ż s z y* lub *n a j n i ż s z y*, nap. *Dolina Kościeliska jest bardzo ładna.*

IV. ZAIMEK.

§ 177. Ogólną nazwą zaimków oznaczamy wyrazy, które, nie mając same przez się wyraźnego znaczenia, wskazują na przedmioty, właściwości przedmiotów i właściwości cech. Treść ich jest zawsze indywidualna, bo zależy od okoliczności każdorazowego ich użycia. Zależnie od tego, czy w treści tej mieści się wyobrażenie przedmiotu czy pojęcie właściwości przedmiotu lub pojęcie właściwości cechy, rozróżniamy zaimki rzeczowne, przymiotne i przysłowne. Nap. *to, tamto, ktoś, nikt, nic; taki, jakiś, nijaki; tam, tak, jakoś, nigdy.*

Przez treść, na którą wskazują, zaimki rzeczowne zbliżają się do

rzeczowników, zaimki przymiotne—do przymiotników, a zaimki przysłowne—do przysłówków.

§ 178. Wśród zaimków rzeczownych i przymiotnych rozróżniamy następujące kategorie:

1. Zaimki osobowe: *ja, ty, my, wy*. Zaimki te wskazują na osoby, biorące udział w rozmowie. Wyraz *ja* wskazuje na osobę t. zw. pierwszą, czyli tę, która mówi; wyraz *ty* wskazuje na osobę drugą, czyli tę, do której się mówi. Wyraz *my* wskazuje łącznie na osobę pierwszą i drugą lub na osobę pierwszą i osoby, znajdujące się poza rozmową: *my=ja+ty, ja+on, ja+wy* lub *ja+oni*. Wyraz *wy* może wskazywać na kilka osób drugich lub łącznie na osobę drugą i osoby, znajdujące się poza rozmową: *wy=ty+ty+ty+ ...* lub *ty+on* albo *ty+oni*.

2. Zaimek zwrotny *się* wskazuje na przedmiot, na który się zwraca jego własna czynność. Nap. *uczę się.—on mówi o sobie*.

3. Zaimki dzierżawcze *mój, twój, nasz, wasz, swój* wskazują na przynależność do osób, biorących udział w rozmowie, lub do podmiotu zdania. Nap. *W twoim ręku przyszłość nasza.—Nareszciem już bliski mojego celu.—Lubię swoje strony*.

4. Zaimki wskazujące *ten, ta, to; tamten, tamta, tamto; tenże; ten sam...; on, ona, ono; on sam....; sam, sama, samo; taki, taka, takie; owaki....* Zaimki te wskazują na przedmioty lub właściwości przedmiotów, które bliżej w mowie już oznaczyliśmy lub mamy zamiar oznaczyć albo na które wskazujemy zapomocą odpowiednich gestów. Nap. *Skwarzyła słońca letniego pożoga; od niej ptaki w zbożowym ukryły się lasku; tamte leżą w murawie, te kopią się w piasku.—Różne drogi krzyżują się w tym lesie.—Ziemia jeszcze takich nie widziała ludzi*.

5. Zaimki względne: *kto, co; ktokolwiek, cokolwiek; któbądź, cობądź; kto tylko, co tylko; który, która, które; jaki, jako, jakie; którybądź....; jolibądź....; którykolwiek....; jakikolwiek...; który tylko....; jaki tylko*. Zaimki te tak samo, jak wskazujące, wskazują na przedmioty i właściwości przedmiotów, o których była lub będzie mowa. Różnica między zaimkami względnymi a wskazującymi polega na tem, że pierwsze używane bywają zawsze w pewnem ustosunkowaniu do drugich, są więc od tamtych zależne i używane bywają przez wzgląd na nie. Np. *Kto rano wstaje, temu Pan Bóg daje.—Jakie ziarno, taki plon*.

6. Zaimki pytające: *kto? co? który? która? które? jaki? jaka? jakie?* Zaimki te wskazują na przedmioty lub właściwości przedmiotów, o które się pytamy. Np. *Co to będzie?—Kto przyszedł?—Jakie było powitanie?*

7. Zaimki nieokreślone: *ktoś, coś; ktokolwiek, cokolwiek; któbądź, cობądź; bądźto, bądźco; nikt, nic; wszystek...; każdy; jakiś, jakaś, jakieś, jakikolwiek...; jakibądź...; ladajaki...; ktoryś...; którykolwiek...; którybądź...; ladaktóry...; każdy...; żaden...; niejedyn...; niejaki...; pewien...* Zaimki te wskazują na najrozmaitsze przedmioty lub ich właściwości, których jednak bliżej nie oznaczamy. Np. *Każdy groźnie spoziera.—Rozpacz jakaś, żal dziwny do ziemi mię przybił*.

V. LICZEBNIK.

§ 179. Liczebniki wskazują na liczbę lub porządek przedmiotów. Liczebniki, wskazujące na liczbę przedmiotów, nazywają się ilościowymi, nap. *sześć (lat)*, *dwoje (ludzi)*, *półtrzecia (tygodnia)*. Liczebniki, wskazujące na porządek przedmiotów, nazywają się porządkowymi, nap. *siodmy (rok)*, *dwudziesty (tydzień)*, *szesnasty (dzień)*.

Wśród liczebników ilościowych rozróżniamy.

1. Liczebniki główne, wskazujące, na ilość przedmiotów w liczbach całkowitych, nap. *sześć (lat)*, *cztery (pułki)*, *dwa (narody)*.

2. Liczebniki ułamkowe, wskazujące na ilość przedmiotów w liczbach ułamkowych, nap. *półtora (dnia)*, *półtrzecia (tygodnia)*, *półsiódma (roku)*, *półpięta (łokcia)*.

3. Liczebniki zbiorowe; używamy ich na oznaczenie liczby osób bez względu na ich płeć i przy rzeczownikach, które mają tylko liczbę mnogą. Nap. *czworo (dzieci)*, *dwoje (ludzi)*, *dwoje (oczu)*, *troje (drzwi)*.

4. Liczebniki mnożne wskazują na liczbę części składowych przedmiotu, nap. *pojedynczy*, *podwójny*, *potrójny*.; *jednokrotny*, *stokrotny*.

5. Liczebniki wielorakie wskazują na liczbę odmian lub gatunków, w jakich się ukazują przedmioty, nap. *dwojaka (odpowiedź)*, *czworaki (sposób)*.

VI. CZASOWNIK.

§ 180. Ogólną nazwę czasowników nadajemy wyrazom, określającym czynności i stany przedmiotów. Nap. *Słońce krwawo zachodzi*. — *Zachodzące słońce rzucało krwawe promienie*. — *Promienie zachodzącego słońca rzucały krwawe blaski*. — *Słońce, zachodząc, rzucało zdala krwawe blaski*. — *Słońce zaczynało już zachodzić*.

Wyrazy: *zachodzi*, *zachodzące*, *zachodzącego*, *zachodząc*, *zachodzić* to wszystko czasowniki, bo każdy z nich oznacza stan, są jednak między nimi pewne różnice tak pod względem znaczenia, jak formy zewnętrznej.

Wyraz *zachodzić* oznacza stan w oderwaniu od przedmiotu, ma więc to samo znaczenie, co rzeczownik *zachodzenie*; właściwością formalną tego wyrazu jest to, że się nie odmienia. Taka nieodmienna forma czasownika, oznaczająca czynność lub stan w oderwaniu od przedmiotu i mająca skutek tego charakter znaczeniowy rzeczownika, nazywa się bezokolicznikiem.

Wyrazy *zachodzi*, *wschodzi (słońce)*, *ty wychodzisz*, *ja przychodzę* są wyrazami odmiennymi, zmieniają, mianowicie, swoje formy zależnie od tego, czy w podmiocie jest rzeczownik czy też jeden z zaimków osobowych.

Forma, łącząca się z podmiotem rzeczownikowym (*słońce zachodzi*) nazywa się osobą trzecią; forma, łącząca się z zaimkiem osoby

pierwszej w podmiocie,—osobą pierwszą (*ja przychodzę*); forma, łącząca się z zaimkiem osoby drugiej w podmiocie,—osobą drugą (*ty wychodzisz*).

Czasownik, urabiający formy osoby, nazywa się słowem osobowem.

Wyrazy *zachodzące* (*słońce*), *zachodzącego* (*słońca*) są także odmieniami formami czasownika; mają jednak formy nie osób, lecz przypadków; czasownik, odmieniający się według przypadków, nazywa się imiesłowem przymiotnikowym.

Wyraz *zachodząc* w zdaniu *słońce, zachodząc, rzuciło zdala krwawe blaski* odnosi się do rzeczownika *słońce* tylko pośrednio, gdyż bezpośrednio łączy się ze słowem *rzuciło* tak, jak przysłówki *zdala*, znaczeniowo więc jest przysłówkiem, bo jak przysłówki oznaczają właściwość cechy. Nieodmienna forma czasownika, mająca znaczenie przysłówka, nazywa się imiesłowem przysłówkowym.

Tak więc czasownik może występować pod czterema postaciami: 1) bezokolicznika, 2) słowa osobowego, 3) imiesłowu przymiotnikowego i 4) imiesłowu przysłówkowego.

§ 181. Czasowniki oznaczają czynności i stany; zależnie od tego dwojakiego znaczenia dzielą się na czynne, oznaczające czynności, i nijakie, oznaczające stany. Wyrazy *patrzeć, słuchać, sadzać, stawiać, wieszać, poznawać* są czasownikami czynnymi; czasowniki: *widzieć, siedzieć, stać, wisieć, znać* są nijakie.

Niezależnie od tego podziału dzielimy czasowniki na przechodnie i nieprzechodnie. Przechodnimi nazywają się czasowniki, których czynność lub stan przechodzi z jednego przedmiotu na drugi, naprz. *Nauczyciel uczy dzieci. — Matka kocha syna.* Tutaj czynność nauczyciela, jego praca przechodzi na ucznia; tak samo stan duchowy matki, jej uczucia, przelewają się na syna.

Nieprzechodnimi nazywamy czasowniki, których czynności lub stany nie przechodzą bezpośrednio z jednego przedmiotu na drugi, nap. *Rzemieślnik pracuje. — On odpoczywa.*

Obydwa powyższe podziały czasowników opierają się na dwóch różnych podstawach, są od siebie niezależne i dlatego wzajemnie się krzyżują; jeżeli więc połączymy je w jedną całość, otrzymamy następujące klasy znaczeniowe czasowników: 1) czasowniki czynne przechodnie, np. *kończyć (pracę), pisać (list), budować (dom)*, 2) czynne nieprzechodnie, np. *chodzić, pracować*, 3) nijakie przechodnie, np. *znać, (historję), słyszeć (odgłosy)* i 4) nijakie nieprzechodnie, na przykład *siedzieć, stać...*

VII. PRZYSŁÓWEK.

§ 182. Przysłówki oznaczają właściwości cech, nap. *chytrze (dumny), wół (zgniły), dobrze (przygotowany), szybko (biegnie)*... Wykładnikami wła-

ściwości cech są także, jak widzieliśmy, zaimki przysłówne i liczebniki przysłówne, nap. *tak* (*piękny*), *tam* (*spoglądam*); *dwakroć* (*większy*), *trzykrotnie* (*powtarzałem*).... Są to więc równie pewnego gatunku przysłówki. Dla odróżnienia od przysłówek właściwych nazywamy je przysłówkami zaimkowymi i liczebnikowymi.

§ 183. Przysłówki zaimkowe, jak wogóle zaimki, nie mają wyraźnego znaczenia, a wskutek tego treść, na którą wskazują, wypełniana bywa przez okoliczności, towarzyszące każdorazowemu wypadkowi ich użycia. Wśród przysłówek zaimkowych wyróżniamy następujące kategorie:

1. Przysłówki zaimkowe wskazujące: *tutaj*, *tam*, *stąd*, *odtąd*, *dotąd*, *teraz*, *wtedy*, *tedy*, *odkąd*, *dopóty*, *póty*, *tak*, *owak*. Przysłówki te wskazują na miejsce, czas, sposób lub jakość cech, czynności i stanów. Np. *Stamtąd lubiłem na miłe góry ojczyste popłądać. — W tej części sadu rosły tu i owdzie wiśnie.*

2. Przysłówki zaimkowe względne: *gdzie*, *skąd*, *odkąd*, *dokąd*, *kiedy*, *odkąd*, *dopóki*, *póki*; *jak*. Przysłówki te wskazują na miejsce, czas, sposób lub jakość cech, czynności i stanów. Różnica między przysłówkami zaimkowymi względnymi a wskazującymi polega na tem, że pierwsze w stosunku do drugich mają charakter wyrazów podrzędnych, używane bywają przez wzgląd na tamte, odpowiadają zawsze wyraźnym lub domyślnym przysłówkom zaimkowym wskazującym. Np. *Gdzie były ludne rynki, dziś tam rosną grzyby. — Póty dzban wodę nosi, póki się ucho nie urwie.*

3. Przysłówki zaimkowe pytające: *gdzie?* *skąd?* *odkąd?* *dokąd?* *kiedy?* *dopóki?* *póki?* *jak?* Przysłówek tych używamy, jeżeli się pytamy o miejsce, czas, sposób lub jakąś właściwość cechy, czynności lub stanu. Nap. *Jakże służy zdrowie? — Skąd przybywasz?*

4. Przysłówki zaimkowe nieokreślone: *gdzieś*, *gdziebądź*, *gdziekolwiek*, *skądś*, *skądbydź*, *skądkkolwiek*, *jakoś*, *jakbądź*, *jakkolwiek*, *nigdzie*, *nigdy*, *nijak*... Przysłówki te wskazują na najrozmaitsze właściwości cech, czynności i stanów, bliżej ich jednak nie określają. Np. *Świat cały jakoś zasnął. — Nocy takiej nie widziałem nigdy.*

§ 184. Przysłówki liczebnikowe wskazują na liczbę lub następstwo właściwości, czynności i stanów, i dzielą się na dwie klasy.

1. Przysłówki, wskazujące na liczbę powtarzania się czynności i stanów lub na miarę liczbową natężenia właściwości, nazywają się przysłówkami liczebnikowymi ilościowymi. Np. *Dwukrotnie* (*dwa razy*) *powtarzałem. — Trzykroć* *wystrzeliły działa. — Pięć* *razy* *większy. — Czterykroć* *dłuższy.*

2. Przysłówki, wskazujące na porządek, w jakim po sobie następują wyliczane właściwości czynności i stany, nazywają się przysłówkami liczebnikowymi porządkowymi. Naprz. *Po pierwsze* *cię* *lubię*, *po drugie* *szanuję. — Historia* *jest* *nauką* *po pierwsze* *zajmującą*, *po drugie* *pouczającą.*

VIII. PRZYIMEK.

§ 185. Przyimki są to takie wyrazy niesamodzielne, które łączą niejednorodne części zdania lub wyrażenia, określają przeto związki podrzędne, zachodzące między wyrazami samodzielnymi. Nap. *Wejście do ogrodu było otwarte.* — *Zamki z lodu; domki z kart.* — *Na gościńcu od samego ranka panuje ruch niezwykły.* — *Byłem daleki od podobnej myśli.* — *On pracuje więcej od ciebie.* Przyimki łączą 1) rzeczowniki (lub zaimki rzeczowne), z rzeczownikami (lub zaimkami rzeczownymi), 2) rzeczowniki (lub zaimki rzeczowne) z przymiotnikami, 3) rzeczowniki, (zaimki rzeczowne) z czasownikami i 4) rzeczownik (zaimki rzeczowne) z przysłówkami. Mówiąc ogólniej, przyimki określają związki podrzędne, zachodzące między dwoma jakimiś wyobrażeniami (pojęciami) przedmiotowymi lub między wyobrażeniem albo pojęciem przedmiotu a pojęciem cechy, czynności lub stanu. Zależnie od tego dzielą się na dwie klasy: 1) przyimki, określające związki podrzędne między dwoma wyobrażeniami (pojęciami) przedmiotowymi, nazywają się przyimkami przyrzeczownikowymi, 2) przyimki, określające związki podrzędne między wyobrażeniem (pojęciem) przedmiotu a pojęciem cechy, czynności lub stanu, są przyimkami przysłownymi. W zdaniu *wejście do ogrodu było otwarte* wyraz *do* jest przyimkiem przyrzeczownikowym; w zdaniu natomiast *na gościńcu od samego ranka panuje ruch niezwykły* — wyrazy *na* i *od* są przyimkami przysłownymi.

Częściej używane przyimki dzisiejszego języka literackiego są następujące: *bez, prócz, oprócz, do, dla, od, u, koło, około, naokoło, dokoła, obok, podług, według, wśród, pośród, środkiem, wpoprzek, wprost, zamiast, wewnątrz, zewnątrz, względem, blisko, niedaleko, wzdłuż, ku, przeciw, przeciwko, wbrew, dzięki, przez, za, przy, naprzeciwko, naprzeciw, mimo, pomimo, między, pomiędzy, pod, przed, nad, w, we, na, o, z, po...*

§ 186. Nieraz się zdarza, że jeden i ten sam wyraz bywa raz w zdaniu przyimkiem, to znowu innym razem — przysłówkiem. W zdaniach naprz. *przy drodze stały wzdłuż dwa rzędy topoli; — czują się niedobrze wewnątrz; — zewnątrz szalała burza; — dom dokoła otaczały lipy* — wyrazy *wzdłuż, wewnątrz, zewnątrz, dokoła* są przysłówkami, gdyż określają bliżej właściwości stanów. W zdaniach natomiast: *wzdłuż drogi rosły topole; — wewnątrz sali panował ścisk i gwar; — zewnątrz domu szalała burza; — dokoła domu rosły lipy* — te same wyrazy: *wzdłuż, wewnątrz, zewnątrz, dokoła* są przyimkami, ponieważ łączą niejednorodne części zdania.

IX. SPÓJNIK.

§ 187. Spójniki łączą dwie jednorodne części zdania lub wyrażenia, określają więc związki współrzędne, zachodzące między wyrazami samodzielnymi. Nap. *Drzewa i krzewy liśćmi wzięły się za ręce.* — *On już przyszedł albo zaraz przyjdzie.* — *Jesteś roztrzepany, przeto nieuważny.* — *Dni były słotne, zatem tęskne i nudne.* — *On jest zdolny, ale leniwy.* Jak widać z przy-

toczonych przykładów, związek, zachodzący między jednorodnymi częściami zdania, może być dwojaki: albo upatrujemy między nimi pewną łączność lub też wzajemnie je sobie przeciwstawiamy. W pierwszym wypadku mamy do czynienia ze związkiem łącznym, w drugim — ze związkiem przeciwnym. Pierwszy z nich znajdujemy w zdaniu: *drzewa i krzewy liśćmi wzięły się za ręce*, drugi w zdaniu: *on jest zdolny, ale leniwy*.

Związek łączny opiera się albo na łączności czysto zewnętrznej w przestrzeni lub czasie, albo na łączności wewnętrznej, przyczynowej. W zdaniu naprz. *on już przyszedł albo zaraz przyjdzie* — wyrazy: *przyszedł, przyjdzie*, połączone zapomocą spójnika *albo*, pozostają w związku zewnętrznym, czasowym. W zdaniu natomiast: *jesteś roztrzepany, przeto nieuważny* — wyrazy *roztrzepany, nieuważny*, połączone zapomocą spójnika *przeto*, pozostają w związku wewnętrznym, przyczynowym.

Tak więc jednorodne części znania mogą pozostawać względem siebie w związku trojakim: 1) w związku łączności zewnętrznej, 2) w związku łączności wewnętrznej i 3) w związku przeciwnym. Zależnie od tego dzielimy spójniki na: łączne, wynikowe i przeciwnne.

Wśród spójników współczesnego języka polskiego do najczęściej używanych należą następujące:

1) Spójniki łączne: *i, oraz, tudzież, też, także, lub, albo, czyli, to jest, jak oto, mianowicie.*

2) Spójniki wynikowe: *dlatego, przeto, zatem, tedy, więc, to też.*

3) Spójniki przeciwnne: *a, ale, lecz, jednak, przecież, wszakże, bądź-bądź, to-to. już to-już to, częściq-częściq.*

§ 188. Prócz spójników, łączących części zdania i wyrażenia, są także takie, które wiążą poszczególne zdania, te jednak określają związki nie tylko współrzędne, lecz i podrzędne. Nap. *Wspaniałe budowy i gmachy milczą, lecz ruiny mówią.*—*Przytrafia się często, że dobry człek jaki niewdzięcznika przygarnie, ale trafia się częściej, że niewdzięcznik taki przepada marnie.* Spójniki, które określają współrzędne związki między zdaniami, są te same, które łączą części zdania. Do częściej używanych spójników podrzędnych należą: *że, iż, aby, ażeby, iżby, jeśli, jeżeli, jeśliby, jeżeliby, gdyby, gdy, kiedy, choć, chociaż, choćby, chociażby, lubo, aczkolwiek, jakkolwiek, ponieważ, gdyż, bo, bowiem, albowiem...*

X. PARTYKUŁA.

§ 189. Oprócz przyimków i spójników do wyrazów niesamodzielnnych należą partykuły, zwane inaczej wyrazkami, nap. *no, że, li, czy, niech, -by.* Partykuły tak samo, jak przyimki i spójniki, nie mają samodzielnego znaczenia, tem się jednak od nich różnią, że nie łączą, jak tamte, wyrazów (i zdań), lecz nadają im pewne zabarwienie znaczeniowe lub uczuciowe. Tak, na przykład, partykuła *niech* (*niechaj*) nadaje słowom osobowemu znaczenia rozkazu, np. *niech przyjdzie!* Partykuły *czy, -li* nadają wyrazom charakter pytania, np. *czy przyjdzie? — czy to on?* Partykuły *-no, -że* łagodzą lub wzmacniają rozkaz, nap. *chodźno! dajże!*

NAUKA O BUDOWIE WYRAZÓW

(SŁOWOTWÓRSTWO)

I. FORMA WYRAZU.

§ 190. Wyrazy tem się różnią od innych, znajdujących się poza mową, głosów i kompleksów głosowych, że zawsze na coś wskazują lub coś oznaczają, słowem posiadają jakąś treść. Ta własność każe w nich wyróżniać dwie strony, — stronę zewnętrzną, głoskową, czyli szeregi głosek, z których się składają, i stronę wewnętrzną, znaczeniową, czyli treść, którą wyrażają. Związek między treścią znaczeniową wyrazu a jego materiałem głoskowym opiera się na skojarzeniach, ustalonych przez zwyczaj społeczno-językowy. Jeżeli psa nazywamy wyrazem *pies*, a kota — wyrazem *kot* i nigdy odwrotnie, to dzieje się dzięki temu, że pod wpływem otoczenia, od którego nauczyliśmy się języka, przyzwyczailiśmy się z głoskami, składającymi się na te wyrazy, kojarzyć takie a nie inne treści. Związek, łączący wyraz z właściwą mu treścią, jest wskutek tego zewnętrzny, bo jest wynikiem nie wewnętrznych zobopólnych podobieństw, lecz opiera się na skojarzeniach na podstawie styczności. Nie zdajemy sobie sprawy, dlaczego psa nazywamy *psem*, a kota — *kotem*; między wyrazami a ich treścią niema żadnego związku przyczynowego, wewnętrznego; łączymy je poprostu dlatego, że w takim ustosunkowaniu przejęliśmy je z doświadczenia społeczno-językowego.

Zdarza się jednak nieraz, że ta łączność zewnętrzna przeobraża się w związek wewnętrzny, przyczynowy. Wyrazy takie, jak przytoczone wyżej *pies*, *kot*, są jednolitemi niepodzielnymi znakami wyrażanych przez nie treści. Bywają wszakże częste wypadki, że w zasobie głoskowym wyrazu wyodrębnia się jakaś cząstka, która wyraźnie wskazuje na tę lub inną znamioną cechę znaczeniowej treści wyrazu. Cząstka taka staje się znamieniem zewnętrznym, wskazującym ogólnie, do jakiej kategorii wyraz należy. Tak, na przykład, doświadczenie językowe może nam nie wskazywać bezpośrednio na treść, łączącą się z wyrazem *straszydło*, ale wyodrębniające się w tym wyrazie cząstki *straszy-* *-dło* wyraż-

nie wskazują, że *straszydło* oznacza jakiś przedmiot, który albo jest narzędziem straszenia albo za takie narzędzie jest przez nas uważany. Wyrazy *błyska się* i *błyskawica* oznaczają jedno i to samo zjawisko, ale wyodrębniające się w nich części *-a* i *-a-wica* wyraźnie wskazują, że w pierwszym wypadku mamy do czynienia ze słowem, a w wypadku drugim z rzeczownikiem, czyli w pierwszym wypadku ujmujemy oznaczane przez wyraz zjawisko w formie czynności, a w wypadku drugim w formie wyobrażenia przedmiotowego. Możemy nie znać treści znaczeniowej, zawartej w wyrazach *obły*, *-a -e-*, *obleśny*, *-a -e* ale na podstawie zakończeń rozumiemy, że są to przymiotniki, a więc wyrazy, oznaczające jakieś właściwości przedmiotów.¹⁾ Tak samo obcem może nam być znaczenie wyrazu *wiesiołek*, ale wyodrębniając część końcową *-ek*, zdajemy sobie sprawę, że jest to rzeczownik, czyli wyraz, oznaczający jakiś przedmiot²⁾.

Znamiona zewnętrzne wyrazów, po których rozpoznajemy, do jakiej kategorii znaczeniowej wyraz należy, tworzą właściwości formalne wyrazów; a części, które te znamiona zawierają, stanowią formy wyrazu.

§ 191. Wszystkie wyrazy mają jakąś treść znaczeniową, ale nie wszystkie posiadają formy. Naprzykład, wykrzykniki *aj! oj! ach! el* mają określoną treść, ale nie wykazują w swoim zasobie głoskowym części formalnych, któreby były charakterystycznymi znamionami zewnętrznymi tej treści. Wyrazy natomiast *mądry* : *mędrzec*, *głupi* : *głupiec*, *szalony* : *szaleniec*, *ślepy* : *ślepiec* mają formy, bo wyodrębniają w swym materiale głoskowym takie części, które są znakami zewnętrznymi właściwych im kategorii znaczeniowych. To samo w wyrazach *pies*, *kot*; wprawdzie są one jednolitemi, niepodzielnymi znakami oznaczanych przez się treści, ale ponieważ kojarzą się z takimi postaciami obocznymi, jak *psa*, *psem... psy*; *kota*, *kotem... koty...*, więc posiadają takie właściwości zewnętrzne, które są wykładnikami ich rzeczownikowego znaczenia; są przeto wyrazami o wyraźnej formie.

II. CZĄSTKI SKŁADOWE WYRAZÓW.

1 CZĄSTKI SŁOWOTWÓRCZE.

§ 192. Jedne wyrazy, jak widzieliśmy, są jednolitemi, niepodzielnymi znakami wyrażanych przez się treści znaczeniowych; inne dają się rozkładać na pomniejsze części składowe. Wyrazy *pies*, *kot*, *dom*, *noc*, *rzecz* są znakami niepodzielnymi; natomiast w wyrazach *piekarz*, *drukarz*, *pisarz*; *mydło*, *szydło*, *kowadło* występują wyraźnie po dwie części znaczeniowe: *piek-arz*, *druk-arz*, *pis-arz*; *my-dło*, *szy-dło*, *kowa-dło*.

Każda z tych dwóch części ma inne znaczenie w wyrazie. W wy-

¹⁾ *Obły* = okrągło-podługowaty; *obleśny* = przymilający się, pochlebiający się.

²⁾ *Wiesiołek* oznacza gatunek kwiatu.

razach *piekarz*, *drukarz*, *pisarz* cząstka *-arz* wskazuje, że wyraz oznacza człowieka, uprawiającego jakiś zawód; natomiast część pierwsza wyrazu wskazuje, jaki mianowicie jest ten zawód: *piekarz* to człowiek, którego zawodem jest pieczenie; *drukarz* to człowiek, który w zawodzie swym ma do czynienia z drukiem; wreszcie zawodową pracą *pisarza* jest pisanie. Wyrazy *mydło*, *szydło*, *kowadło* rozkładają się również na dwie części. Część druga, *-dło* wskazuje, że wyraz oznacza jakieś narzędzie; część pierwsza wskazuje, do czego to narzędzie służy: *mydło*—do mycia, *szydło* — do szycia, *kowadło* — do kowania.

Końcowa część wyrazu, występująca w całym szeregu wyrazów i mająca wszędzie jednakowe znaczenie, nazywa się przyrostkiem. Wyrazy *piekarz*, *drukarz*, *pisarz* mają przyrostek *-arz*; w wyrazach *mydło*, *szydło*, *kowadło* wyróżniamy przyrostek *-dło*.

§ 193. Przyrostki są końcowymi cząstkami wyrazów. Zdarza się jednak często, że wyodrębniamy wspólne cząstki znaczeniowe także na początku wyrazów, np. *przedmieście*, *przedmurze*, *przedwale*; *pobrzeże*, *polesie*, *pojezierze*. Początkowa cząstka wyrazu, występująca w całym szeregu wyrazów i wszędzie mająca jednakowe znaczenie, nazywa się przedrostkiem. Wyrazy *przedmieście*, *przedmurze*, *przedwale* mają przedrostek *przed-*; w wyrazach *pobrzeże*, *polesie*, *pojezierze* wyróżniamy przedrostek *po-*.

Część wyrazu, która po usunięciu przedrostków i przyrostków nie daje się już dalej rozkładać, nazywa się rdzeniem albo pierwiastkiem. W wyrazach *mydło*, *szydło*; *przedmurze*, *przedmieście* cząstki *my-*, *szy-*, *-murz-*, *-mieść-* są rdzeniami. Z rdzeniami łączy się podstawowe znaczenie wyrazów.

§ 194. Jakie znaczenie mają w wyrazach przedrostki i przyrostki? Zestawmy znaczenie następujących wyrazów:

<i>wóz</i>	<i>prze-wóz</i>	<i>wóz-ek</i>
<i>po-wóz</i>	<i>wy-wóz</i>	<i>po-woz-ik</i>

Znaczenie podstawowe tych wyrazów łączy się z rdzeniem *wóz-*; *-woz-*; *-woź-*. Znaczenie to wszędzie jest jedno i to samo, jeżeli więc każdy z wymienionych wyrazów oznacza co innego, to na przeobrażenie znaczenia podstawowego, zawartego w pierwiastku, wpływają przyrostki i przedrostki. Tak więc przyrostki i przedrostki zmieniają znaczenie zasadnicze wyrazów, związane z pierwiastkiem.

Zapomocą przyrostków i przedrostków możemy w związku ze znanymi nam wyrazami tworzyć wyrazy nowe, potrzebne do oznaczania nowych przedmiotów i pojęć. Tak, na przykład, na podobieństwo stosunku, łączącego wyrazy *myć* : *mydło*, *szyc* : *szydło* tworzymy w związku z czasownikami *kować*, *sznurować*, *straszyć*, *liczyć* rzeczowniki *kowadło*, *sznurowadło*, *straszydło*, *liczydło*. Ta zdolność przyrostków i przedrostków tworzenia nowych wyrazów, czyli słów nadaje im charakter cząstek słowotwórczych. To też wraz z pierwiastkami nazywamy je cząstkami słowotwórczymi wyrazów.

2. CZĄSTKI FLEKSYJNE WYRAZÓW.

§ 195. Z zestawienia takich przykładów, jako *koło* : *kółko*, *kropla* : *kropelka*, a z drugiej strony *koło* za *kołem* się *toczy*; *kąpla* do *kropki* *podobna*, uwidoczni się, że w języku polskim wyróżniać należy dwojakiego rodzaju przyrostki. Przyrostki *-o* : *-ko* w wyrazach *koło* : *kółko* i przyrostki *-a* : *-ka* w wyrazach *kropla* : *kropelka* są znakami różnic znaczeniowych wyrazów; przyrostki *-ko*, *-ka* w przeciwstawieniu do przyrostków *-o*, *-a* oznaczają przedmioty małe. Zupełnie inny charakter mają przyrostki *-o* : *-em*, *-a* : *-i* w wyrazach *koło* : *kołem*, *kropla* : *kropki*; tutaj zmiana przyrostka nie pociąga za sobą zmiany znaczenia wyrazu, lecz wyraża tylko różność funkcji, jaką wyraz spełnia w zdaniu: *koło*, *kropla* mają funkcję podmiotu, *kołem*, *kropki* spełniają funkcję przedmiotu (objektu).

Przyrostki, będące wykładnikami różnic znaczeniowych wyrazów, nazywają się przyrostkami słowotwórczymi; te zaś, które są znakami różnic funkcjonalno-syntaktycznych, nazywają się przyrostkami fleksyjnymi. Pierwsze określają znaczenie wyrazu, jako części mowy, drugie wskazują na rolę, jaką wyraz odgrywa w zdaniu lub wyrażeniu syntaktycznym.

Część wyrazu, pozostała po usunięciu przyrostka fleksyjnego, tworzy temat (osnowę).

§ 196. Jak wśród cząstek słowotwórczych wyrazu oprócz przyrostków rozróżniliśmy przedrostki, tak samo wśród cząstek fleksyjnych wyróżniamy również nie tylko przyrostki, lecz i przedrostki. Przedrostki fleksyjne tak samo, jak przyrostki fleksyjne, wskazują na najrozmaitsze związki, w jakich pozostają wyrazy z innymi wyrazami w zdaniu lub wyrażeniu. Stosunek znaczeniowy, zachodzący między przedrostkami fleksyjnymi a słowotwórczymi, jest taki sam, jaki dzieli przyrostki fleksyjne od słowotwórczych. Przedrostki słowotwórcze określają bliżej znaczenie wyrazów, jako części mowy; przedrostki fleksyjne określają ściślej funkcje wyrazów w zdaniu. Tak, na przykład, przedrostki słowotwórcze *przy-*, *od-*, *wy-*, w wyrazach *przychodzę*, *przyjeżdżam*, *odchodzę*, *odjeżdżam*, *wychodzę*, *wyjeżdżam* mają bezpośrednią łączność z treścią tych wyrazów, określają bliżej ich znaczenie, jako części mowy. Przedrostki zaś fleksyjne *przy*, *od* w zdaniach *chata stoi przy drodze*, *drzewa chwiały się od wiatru* wskazują na związek, zachodzący między wyrazami *droga* i *stoi*, *wiatr* i *chwiały się*, określają bliżej, jakimi częściami zdania są wyrazy *droga* i *wiatr*. Przedrostek słowotwórczy *przed-* w wyrazie *przedmieście* wskazuje na różnice znaczeniowe, dzielące ten wyraz od wyrazu *miasto*; natomiast przedrostek fleksyjny *przed* w zdaniu *wojsko zatrzymało się przed miastem* określa funkcję syntaktyczną wyrazu *miasto*, łącząc go w pewien stosunek z wyrazem *zatrzymały się*.

Przyrostki fleksyjne nazywają się inaczej końcówkami; przedrostki fleksyjne tworzą wyosobnione części mowy, zwane przyimkami. Przedrostki i przyrostki słowotwórcze dla krótkości będziemy nazywali wprost przedrostkami i przyrostkami.

3. ZASADY DZIELENIA WYRAZÓW NA ICH CZĄSTKI SKŁADOWE.

§ 197. Wyrazy rozkładają się w sposób dwojaki: jeżeli je rozpatrujemy, jako części mowy, wyróżniamy w nich przedrostki, rdzenie i przyrostki; jeżeli je ujmujemy w ich funkcji składniowej, wyodrębniamy w nich tematy i końcówki.

Każda z wymienionych części wyrazowych ma pewne, właściwe sobie, znaczenie; dlatego nazywają się one częstkami znaczeniowymi i wyrazów. Ponieważ od ich ilości i jakości zależy budowa wyrazów, więc nazywamy je również częstkami morfologicznymi od wyrazu greckiego *morphe*, który oznacza kształt zewnętrzny, formę.

§ 198. Rozkładanie wyrazów na ich części słotwórcze (rdzenie, przyrostki, przedrostki) i fleksyjne (tematy i końcówki), opiera się na dwóch różnych podstawach. Jeżeli zważymy, że wyrazy rozkładają się prócz tego na części wymawianiowe, czyli zgłoski, to się okaże, że w dzieleniu wyrazów na części składowe kierować się możemy trzema różnymi zasadami. Jeżeli uwaga nasza zwraca się tylko ku zewnętrznej, głoskowej stronie wyrazów, rozkładamy je wówczas na części wymawianiowe, czyli zgłoski; rozpatrując treść wyrazów, wyróżniamy w nich rdzeń, przyrostki i przedrostki; wreszcie jeżeli się zastanawiamy nad funkcją wyrazów w zdaniu, wyodrębniamy w nich temat i końcówkę.

§ 199. Te trzy rodzaje części składowych wyrazu, wyodrębniane na trzech różnych podstawach podziału, nie mają z sobą nic wspólnego; jeżeli się przeto niekiedy wzajemnie zbiegają, to jest to tylko sprawa przypadku. Zazwyczaj podział wyrazu na zgłoski nie odpowiada jego podziałowi na części znaczeniowe, a pierwiastek i temat niezawsze są składnikami równobrzmiącymi. W wyrazach *pole*, *koło*, *chata*, *woda* pierwiastki *pol-*, *koł-*, *chat-*, *wod-*, są jednocześnie tematami, a przyrostki *-e*, *-o*, *-a* — końcówkami. W wyrazach jednak *mydło*, *szydło* pierwiastki i przyrostki nie tworzą tych samych części składowych, co temat i końcówka, z jednej bowiem strony mamy *my-dło* *szy-dło* (pierwiastek i przyrostek), z drugiej strony *mydł-o*, *szydł-o* (temat i końcówka). W wyrazach *mydło*, *szydło* części wymawianiowe, czyli zgłoski *my+dło*, *szy+dło* są zarazem składnikami słotwórczymi *my-dło*, *szy-dło*; w wyrazach zaś *drukarz*, *pisarz* podział na zgłoski nie odpowiada podziałowi na części słotwórcze: *dru+karz* *pi+sarz*, ale *druk-arz*, *pis-arz*. W wyrazach *końmi*, *stójmy* zgłoski *koń+mi*, *stój+my* są jednocześnie częstkami fleksyjnymi *koń-mi*, *stój-my*; ale w wyrazach *woda*, *chata* granica zgłosek nie jest jednocześnie granicą tematu i końcówki: *wo+da*, *cha+ta*, ale *wod-a*, *chat-a*.

4. PRZYROSTKI I PRZEDROSTKI ŻYWE I MARTWE.

§ 200. Rozkładanie wyrazów na pierwiastki, przyrostki i przedrostki niezawsze odbywa się w poczuciu językowym samorzutnie, bo niezawsze zdajemy sobie sprawę ze znaczenia poszczególnych ich skład-

ników. W wyrazach *mydło*, *szydło* znaczenie obydwóch części składowych jest zupełnie jasne: przyrostek *-dło* wyraźnie wskazuje na narzędzie, zapomocą którego wykonywamy jakąś czynność, a pierwiastki *my-*, *szy-* równie wyraźnie oznaczają rodzaj tej czynności. Jeżeli jednak zechcemy rozłożyć wyraz *skrzydło*, to jasnym dla poczucia językowego będzie tylko przyrostek *-dło*, oznaczający tutaj, jak i w wyrazach *mydło*, *szydło*, narzędzie czynności; pierwiastek natomiast *skrzy-* jest zupełnie niezrozumiały, a niejasny dlatego, że go nie spotykamy w żadnym innym wyrazie.

Bywają również wypadki odwrotne, kiedy umiemy choćby mniej-więcej domyślić się znaczenia pierwiastka, nie zdajemy sobie jednak sprawy z treści przyrostka. Bez wielkich trudności możemy, naprzykład, domyślić się, że pierwiastek *sia-* w wyrazie *siano* jest ten sam, co w wyrazie *siać*. Wprawdzie już nie tak łatwo, ale również po pewnym zastanowieniu możemy dostrzec, że wyraz *okno* posiada ten sam pierwiastek, który się znajduje w wyrazie *oko*, co jednak w obydwóch tych wyrazach oznacza przyrostek *-no*, tego w żaden sposób doszukać się nie umiemy, a to dlatego, że spotykamy go w najrozmaitszych wyrazach, nie mających z sobą znaczeniowo nic wspólnego, nap. *sukno*, *włókno*, *próchno*.

Bywa też czasem, że zdajemy sobie sprawę ze znaczenia pierwiastka i przyrostka, nie rozumiemy jednak przedrostka, jak, nap., w wyrazach *padół*, *pagórek*, *parobek*. Pierwiastki tych wyrazów *-dół-*, *-gór-*, *-rob-* są zrozumiałe, bo je spotykamy w całym szeregu innych wyrazów: *dół*, *dołek*, *dolny*, *góra*, *góral*, *górski*, *robić*, *roboty* i t. p. Znaczenie przyrostka *-ek* w wyrazach *pagórek*, *parobek* jest również jasne: jak wyrazy *piesek*, *kotek* oznaczają małego *psa* i małego *kota*, tak *pagórek* oznacza niewielką *góre*, a *parobek* podrzędniejszego wyrobnika, który w stosunku do zwykłego robotnika jest mały, nie tyle z powodu swego wzrostu czy wieku, ile raczej wskutek zajmowanego przez się niższego stanowiska. Tak więc pierwiastki i przyrostki wymienionych wyrazów są zupełnie albo przynajmniej do pewnego stopnia jasne; przedrostek natomiast *pa-* ma znaczenie niewyraźne.

Zdarza się wreszcie, że obydwie składniki wyrazu, zarówno rdzeń, jak przyrostek lub przedrostek, są znaczeniowo niejasne lub wprost nawet zupełnie niezrozumiałe. Gdybyśmy, naprzykład, rozłożyli wyrazy *sukno*, *wiano*, *gardło*, *źródło*, otrzymalibyśmy składniki, któreby nie posiadały żadnej treści: *suk-no*, *wia-no*, *gar-dło*, *źró-dło*. Pierwiastki *suk-*, *wia-*, *gar-*, *źró-* nie przemawiają do naszego poczucia językowego zupełnie, są pozbawione wszelkiej treści. Co się zaś tyczy przyrostków, to *-no*, jakieśmy widzieli, występuje w wyrazach tak różnych od siebie pod względem treści, że trudno uchwycić jego znaczenie, a przyrostek *-dło* jest również pozbawiony wyraźnej treści, zwykle bowiem jego znaczenie, wskazujące na narzędzie czynności, nie da się zastosować do wyrazów *gardło* i *źródło*.

Tak samo w wyrazach *pasierb*, *pamięć* nie umiemy sobie zdać sprawy zarówno z treści pierwiastków *-sierb*, *-mięć*, jak ze znaczenia przedrostka *pa-*.

Przedrostki i przyrostki, niemające wyraźnego znaczenia, nazywają się przedrostkami i przyrostkami *martwemi*, a w przeciwstawieniu do nich przedrostki i przyrostki ze znaczeniem jasnym są przedrostkami i przyrostkami *żywymi*.

Przedrostek *pa-* w wyrazach *padół*, *pagórek*, *pasierb* i przyrostek *-no* w wyrazach *sukno*, *wiano*, *włókno* są martwe; przedrostek natomiast *przy-* w wyrazach *przyjeżdżam*, *przychodzę* i przyrostek *-dło* w wyrazach *mydło*, *szydło* należy zaliczyć do żywych.

§ 201. Przedrostki i przyrostki martwe były niegdyś żywymi częściami wyrazów. Dziś jednak ogół znaczenia ich nie rozumie, nie może przeto zapomocą nich tworzyć nowych wyrazów.

Inną zupełnie wartość dla twórczości językowej mają przyrostki i przedrostki żywe. Mając poczucie ich treści znaczeniowej, możemy zapomocą nich tworzyć w związku ze znanymi już wyrazami wyrazy nowe, potrzebne do oznaczania nowych wyobrażeń i pojęć.

III. BUDOWA WYRAZÓW I ICH KLASYFIKACJA FORMALNA.

§ 202. Budowa wyrazów zależy od ilości i jakości wchodzących w ich skład części znaczeniowych. Wyrazy, na przykład, *dół*, *doł-ek*, *pa-dół* są zbudowane różnie, bo się różnią ilością i jakością swych części znaczeniowych: wyraz *dół* składa się z samego tylko pierwiastka, w wyrazie *dołek* oprócz pierwiastka jest jeszcze przyrostek, wyraz *padół* składa się z pierwiastka i przedrostka.

Chcąc poznać budowę wyrazów, trzeba je rozłożyć na części znaczeniowe. Części te, jak wiemy, są dwojakiego rodzaju, z jednej strony, pierwiastki, przedrostki i przyrostki, z drugiej tematy i końcówki. Zależnie od tego rozróżniamy dwojaką budowę wyrazów. Skład wyrazów, zależny od ich części słowotwórczych, stanowi ich budowę *słowotwórczą*; skład wyrazów, związany z ich częściami fleksyjnymi, tworzy budowę *fleksyjną*.

1. BUDOWA SŁOWOTWÓRCZA WYRAZÓW.

§ 203. Rozłóżmy na części słowotwórcze wyrazy: *wóz*, *powóz*, *wózek*, *parowóz*.

Wyraz *wóz* składa się z samego tylko pierwiastka i dlatego dalej rozkładać się nie da. Każdy natomiast z reszty przytoczonych wyrazów można rozłożyć na dwie części: *po-wóz*, *wóz-ek*, *paro-wóz*.

Wyraz *powóz* składa się z przedrostka *po-* i pierwiastka *-wóz*. W wyrazie *wózek* mamy ten sam pierwiastek *wóz-* i przyrostek *-ek*. Pierwiastek *-wóz-* znajdujemy również w wyrazie *parowóz*. Prócz tego

jednak występuje w tym wyrazie drugi pierwiastek *par-* (por. wyraz *para*); oba te pierwiastki są połączone zapomocą przyrostka *-o-*.

Z przytoczonych przykładów widać, że wyrazy, ze względu na ich budowę słowotwórczą, można podzielić na dwie klasy zasadnicze: 1) do pierwszej należą wyrazy, które mają jeden tylko pierwiastek, występujący samodzielnie lub w połączeniu z przedrostkami lub przyrostkami; 2) klasę drugą tworzą wyrazy, które się składają więcej, niż z jednego pierwiastka. Wyrazy pierwszego typu nazywają się wyrazami prostymi, typ drugi nazywamy wyrazami złożonymi: *wóz*, *powóz*, *wózek* są to wyrazy proste, *parowóz* jest wyrazem złożonym.

§ 204. Z pośród wyrazów prostych jedne są wyrazami niepodzielnymi, gdyż mają sam tylko pierwiastek, w innych oprócz pierwiastka wyodrębniają się jeszcze przyrostki i przedrostki.

Wyrazy niepodzielne, składające się z samego tylko rdzenia, nazywają się wyrazami nierozwiniętymi albo rdzennymi; do nich należą takie wyrazy, jak *pan*, *lew*, *dąb*, *kość*, *noc*.

Wyrazy, w których rdzeń łączy się z przyrostkami lub przedrostkami, nazywają się wyrazami rozwiniętymi; do nich należą takie, jak naprz. *powóz*, *wózek*, *powozik*.

§ 205. Wyrazy złożone mogą mieć różną budowę. Wyrazy, na przykład, *czarna jagoda*, *Zesłanie Ducha Świętego* są prostym połączeniem, czyli zestawieniem dwóch lub kilku wyrazów, oznaczających jeden przedmiot lub pojęcie. Takie wyrazy złożone nazywają się zestawieniami.

Jeżeli wyrazy, stanowiące części składowe zestawienia, zatracając swoją niezależność, zrastają się nawet zewnętrznie w jeden nierozdzielny wyraz, wtedy powstają tak zwane zrosty, naprz. *Wniebowstąpienie*, *Wielkanoc*, *Bogurodzica*.

Różnica między zestawieniem a zrostem polega na tem, że pierwsza część zrostu pozostaje zawsze bez zmiany, gdy w zestawieniu może ulegać najrozmaitszym odmianom. Mówimy, na przykład, *czas od Bożego Narodzenia do Wielkanocy*. Część pierwsza wyrazu *Wielkanoc* pozostaje bez zmiany, jest to zatem zrost; wyraz natomiast *Boże Narodzenie* jest zestawieniem, bo część jego pierwsza *Boże* ulega odmianom¹⁾.

W zestawieniach i zrostach wzajemny stosunek części jest określony zupełnie ściśle zapomocą przyrostków fleksyjnych. W zestawieniu *Zesłanie Ducha Świętego* stosunek cząstki *Ducha* do cząstki *Zesłanie* jest oznaczony zapomocą końcówki *-a*, związek między *Ducha* a *Świętego* przez końcówkę *-ego*. W zroście *Bogurodzica* związek, zachodzący między częścią pierwszą *Bogu* a drugą *rodzica* jest wyrażony zapomocą przyrostka fleksyjnego *-u*.

¹⁾ Że wyraz *Wielkanoc* jest zrostem, świadczy o tem sam akcent, gdybyśmy bowiem mieli do czynienia z zestawieniem, mówilibyśmy nie *Wielkanoc*, bez *Wielkanoc*.

Inaczej rzecz się przedstawia w takich wyrazach złożonych, jak *listopad*, *woziwoda*. Tutaj stosunek między obiema częściami wyrazu złożonego nie jest oznaczony zapomocą końcówki, przyrostki bowiem *-o-* i *-i-*, na końcu pierwszej części wymienionych wyrazów, są przyrostkami słowotwórczemi. Wyrazy złożone, które w swej części pierwszej kończą się przyrostkiem słowotwórczym *-o-* lub *-i-*, nazywają się złożeniami. Wyrazy *listopad*, *białogłowa*, *czarnowłosa*, *woziwoda*, *wiercipięta* są złożeniami.

2. BUDOWA FLEKSYJNA WYRAZÓW.

§ 206. Budowa fleksyjna wyrazów jest to ich forma, zależna od przyrostków fleksyjnych, czyli końcówek. Przyrostki fleksyjne wskazują na związki, w jakich wyrazy pozostają względem siebie w zdaniu lub wogóle w połączeniach wyrazowych. Związki te mogą być najrozmaitsze, dlatego też jeden i ten sam wyraz może mieć różne końcówki, zależnie od tego, w jakim pozostaje związku z innymi wyrazami w zdaniu. Nap. *dzień za dniem schodzi : dzień do dnia podobny. — kropla za kroplą spada : kropla do kropli podobna.*

Przyrostki fleksyjne, ulegając rozmaitym zmianom, wpływają na zmienność formy wyrazów. Nie wszystkie jednak wyrazy posiadają formy fleksyjne. Jeżeli zwrócimy uwagę na formy fleksyjne wyrazów, naprzykład w zdaniach: *łódka nasza zwolna płynie : łódki nasze zwolna płyną*, spostrzeżemy, że wyraz *zwolna* form fleksyjnych nie posiada i dlatego w postaci swej się nie zmienia.

Wyrazy, które form fleksyjnych nie mają, nazywają się częściami mowy nieodmiennymi; wyrazy natomiast, posiadające formy fleksyjne, nazywają się częściami mowy odmiennymi.

§ 207. Do części mowy odmiennych należą 1) rzeczowniki, nap. *pan—pana—panu...* 2) przymiotniki, nap. *dobry—dobrego—dobremu...* 3) zaimki, nap. *ten—tego—temu...* 4) liczebniki, nap. *dwu—dwóch—dwom...* 5) czasowniki, nap. *czytam—czytasz—czyta...*

Do części mowy nieodmiennych należą 1) przysłówki, nap. *dobrze, źle, tak...* 2) przyimki, nap. *na, nad, od...* 3) spójniki, nap. *i, a, ale, że, gdyż*, 4) partykuły, nap. *no, czy*, 5) wykrzykniki, nap. *ach! oj! ej!*

IV. FORMY SŁOWOTWÓRCZE POSZCZEGÓLNYCH CZĘŚCI MOWY.

1. FORMY SŁOWOTWÓRCZE RZECZOWNIKÓW.

§ 208. Rzeczowniki dzielą się na najrozmaitsze kategorie znaczeniowe; wyróżniamy rzeczowniki zmysłowe i oderwane, osobowe i nieosobowe, jednostkowe i zbiorowe, a pozatem cały szereg kategoriej pomniejszych, jak rzeczowniki zdrobniałe i zgrubiałe, rzeczowniki, oznaczające narzędzia, pochodzenie i t. d. Każda z tych kategoriej ma właściwe sobie formy słowotwórcze w postaci odpowiednich przyrostków, zapomocą których jest wyrażana. Poza temi szczegółowemi formami

słowotwórczemi, związanemi z pewnemi tylko kategorjami znaczeniowymi rzeczowników, są formy, ogarniające wszystkie typy rzeczowników bez względu na kategorję znaczeniową, do której należą. Do form tych należą formy liczby i formy rodzaju.

a. Formy liczby.

§ 209. Forma liczby wskazuje, czy rzeczownik oznacza jeden jakiś przedmiot czy też ich wielość, nap. *rybak* : *rybacy*, *ryba* : *ryby*, *jezioro* : *jeziora*. Formy liczby są, oczywiście, formami słowotwórczemi, bo wskazują nie na funkcję, jaką wyraz spełnia w zdaniu, lecz na różnicę, jaka zachodzi w ich treści znaczeniowej: rzeczownik, użyty w liczbie pojedynczej, ma inną treść znaczeniową, niż ten sam rzeczownik w liczbie mnogiej. Ze zmianą przyrostka, wyrażającego liczbę, zmienia się treść rzeczownika, a nie jego funkcja w zdaniu, nap. *rybak złowił rybę*—*rybacy łowią ryby*.

We współczesnym języku polskim warstw wykształconych mamy dwie formy liczby 1) liczbę pojedynczą, oznaczającą jeden jakiś przedmiot, i 2) liczbę mnogą, oznaczającą wielość przedmiotów. Rzeczowniki: *rybak*, *ryba*, *jezioro* mają formę liczby pojedynczej, rzeczowniki zaś *rybacy*, *ryby*, *jeziora* są użyte w formie liczby mnogiej.

§ 210. Nie wszystkie jednak rzeczowniki mają obiedwie formy liczby, — są rzeczowniki, które mają tylko formę liczby pojedynczej i takie, które się używają tylko w formie liczby mnogiej.

Wyłącznie tylko formę liczby pojedynczej mają:

- 1) Przeważna część rzeczowników własnych, naprz. *Adam Mickiewicz*, *Warszawa*, *Kraków*, *Wisła*, *Europa*.
- 2) Rzeczowniki t. zw. materialne, jak naprz. *piasek*, *kreda*, *złoto*, *żelazo*, *szkło*, *cukier*, *woda*, *kawa*, *herbata*, *ciasto*, *sól*, *pieprz*.
- 3) Rzeczowniki oderwane, t. j. rzeczowniki, oznaczające pojęcia oderwane, naprz. *dobroć*, *wdzięczność*, *czytanie*, *bieganie*, *spanie*.
- 4) Rzeczowniki zbiorowe, naprz. *państwo*, *szlachta*, *tłum*, *gawiedź*, *cizba*, *pierze*, *sitowie*.

Używanie wymienionych rzeczowników wyłącznie w liczbie pojedynczej wpływa z ich znaczenia.

Rzeczowniki własne są to nazwy, nadawane poszczególnym przedmiotom w celu wyróżnienia ich z pomiędzy innych, podobnych do nich przedmiotów. Z tego wynika, że nazwy te łączymy zawsze z jednym jakimś przedmiotem i kładziemy je wskutek tego w formie liczby pojedynczej.

Co się tyczy używania w formie liczby pojedynczej rzeczowników materialnych, to jest to również zjawisko naturalne. Przedmioty, oznaczane przez rzeczowniki materialne, nie mają wyraźnych, ściśle określonych kształtów tak, jak inne przedmioty, lecz stanowią jakgdyby tylko bezkształtny materiał, z którego dopiero po nadaniu mu określo-

nych kształtów możemy wytwarzać najrozmaitsze przedmioty. *Cukier*, naprz. lub *żelazo* to tylko materiały, z którego możemy wyrabiać różne przedmioty o pewnych, wyraźnych już kształtach, naprz. *głowy cukru*, *kostki cukru*, *cukierki*; *plugi*, *młoty* i t. p. Rozumie się samo przez się, że liczyć możemy tylko takie przedmioty, które mają określone kształty. Natomiast przedmioty, nieposiadające wyraźnych kształtów, jak *żelazo*, *piasek*, *powietrze*, mierzymy w inny sposób,—przez określanie ich ciężaru lub objętości zajmowanej przez nie przestrzeni; mówimy więc, że ilość powietrza, znajdującego się w pokoju, zajmuje tyle a tyle metrów sześciennych; nie moglibyśmy jednak nigdy określić liczby żelaza lub liczby powietrza. Liczba jest wynikiem tego rodzaju mierzenia, które się nazywa liczeniem, a liczyć możemy tylko przedmioty o ściśle określonych kształtach. Z tego wynika, że o liczbie, a więc i o mnogości przedmiotów możemy mówić tylko wtedy, gdy mamy do czynienia z przedmiotami, posiadającymi pewne, wyraźne kształty. Okoliczność ta wpływa na to, że rzeczowników materialnych używamy zawsze w formie liczby pojedynczej. Jeżeli mówimy niekiedy: *cukry*, *srebra*, *wody*, *dwie*, *trzy herbaty* lub t. p., to wyrazom tym nadajemy nowe, przenośne znaczenie: *cukry* i *srebra* to wyroby z cukru i srebra, *dwie*, *trzy herbaty* to dwie, trzy szklanki herbaty; wreszcie *wody* — to miejscowość kuracyjna, posiadająca źródła mineralne.

Naturalnym jest również brak liczby mnogiej w rzeczownikach oderwanych. Rzeczowniki oderwane oznaczają pojęcia, a pojęcia, jako przedmioty, niepodpadające pod zmysły, żadnych wyraźnych kształtów nie posiadają, nie dają się przeto liczyć.

Rzeczowniki zbiorowe same przez się oznaczają zbiór przedmiotów, wskutek tego używane bywają przeważnie w liczbie pojedynczej.

§ 211. Od zasad, wyżej wyłożonych, zdarzają się pewne odchylenia, które zresztą dają się łatwo wytłumaczyć.

Do wyjątków tych zaliczyć należy następujące imiona własne, używane w liczbie mnogiej:

1) Nazwy niektórych gór, naprz. *Tatry*, *Karpaty*, *Beskidy*, *Alpy*, *Apeniny*, *Pireneje*, *Himalaje*.

2) Nazwy niektórych krajów, naprz. *Czechy*, *Węgry*, *Niemcy*, *Prusy*, *Włochy*.

3) Nazwy pewnych miejscowości, naprz. *Michałowice*, *Maciejowice*, *Świniary*, *Skotniki*, *Bartniki*.

4) Nazwiska rodowe i imiona własne, naprz. *Kochanowscy*, *Mickiewiczowie*, *Janowie*, *Stanisławowie*.

Używanie w formie liczby mnogiej rzeczowników, oznaczających niektóre góry, da się uzasadnić w ten sposób, że zapomocą tych rzeczowników oznaczamy nie jakieś pojedyncze góry, lecz pasma górskie, składające się z całego łańcucha poszczególnych gór, z których każda ma swoją osobną nazwę, naprz. *Giewont* w łańcuchu *Tatr*, *Barania*, *Czantorja*—w *Beskidach*.

Co się tyczy takich rzeczowników, jak *Czechy*, *Węgry* i t. p., t. j. rzeczowników, oznaczających pewne kraje, to są to właściwie nazwy narodów, zamieszkujących te kraje; używanie przeto w danym razie formy liczby mnogiej jest zupełnie uzasadnione.

Tak samo nazwy niektórych miejscowości, jak naprz. *Michałowice*, *Maciejowice*, *Skotniki*, *Bartniki* są również nazwami pierwotnych ich właścicieli lub mieszkańców. Wieś, zwana *Michałowicami*, musiała niegdyś należeć do jakiegoś *Michała*, potem właścicielem jej został *Michałów*, czyli *syn Michała*, a *synowie Michałowa* zwali się *Michałowicami* tak, jak naprz. synowie wojewody nazywali się *województwicami*, kasztelana — *kasztelanicami* i t. p. *Skotniki*, *Bartniki* były pierwotnie nazwami mieszkańców, którzy się zajmowali hodowlą bydła (skotu) i bartnictwem.

Używanie w formie liczby mnogiej nazwisk rodowych i imion własnych da się wytłumaczyć w ten sposób, że niejednokrotnie mamy do czynienia z dwiema lub więcej osobami, noszącemi to samo nazwisko lub imię. Mając na myśli naprz. członków rodziny *Adama Mickiewicza*, mówimy o *Mickiewiczach*; mieliśmy dwóch poetów *Kochanowskich*, — *Jana* i *Piotra*, dwóch *Słowackich*, — *Euzebjusza* i *Juljusza*. W jednym i tem samym zgromadzeniu nieraz spotkać można kilku *Janów*, *Stanisławów* i t. d.

Niekiedy rzeczowniki, oznaczające nazwiska rodowe lub imiona własne, użyte w formie liczby mnogiej, otrzymują znaczenie rzeczowników zbiorowych. Wyrazy *Janowie*, *Kochanowscy* oznaczają nie tylko kilku *Janów* lub kilku *Kochanowskich*, lecz także, szczególnie z dodaniem wyrazu *państwo*, *męża* i *żonę*.

Niekiedy nazwiska rodowe lub imiona własne otrzymują znaczenie rzeczowników pospolitych, oznaczając ludzi, podobnych do tych, którzy te nazwiska lub imiona nosili, naprz. *Rzadko się rodzą Mickiewiczowie*. *Wiek XVI wydał w Polsce Koperników, Kochanowskich, Skargów*.

§ 212. Do rzeczowników, używanych wyłącznie w liczbie mnogiej, oprócz wymienionych wyżej nazw niektórych krajów, gór i miejscowości, jak naprz. *Czechy*, *Tatry*, *Michałowice*, zaliczyć należy takie, jak *nożyce*, *szczypce*, *obcęg*, *kleszcze*, *grabie*, *cepy*, *widły*; *drzwi*, *wrota*, *schody*; *spodnie*, *majtki*, *szarawary*; *usta*, *płuca*; *imieniny*, *urodziny*, *zapusty*; *chrzciny*, *zaręczyny*; *ogłędziny* i t. p.

Używanie wymienionych rzeczowników w formie liczby mnogiej da się uzasadnić w ten sposób, że większość z nich oznacza przedmioty, składające się z dwóch lub więcej jednakowych części, naprz. *drzwi*, *wrota*; *nożyce*, *szczypce*; *spodnie* i t. d. Wyrazy *urodziny*, *imieniny* oznaczają pewne dni, które się stale w okresie rocznym powtarzają. Liczba mnoga w wyrazie *ogłędziny* wskazuje na cały szereg czynności, związanych z ogłędaniem, a w wyrazach *chrzciny*, *zaręczyny* — na cały szereg czynności, uświęconych przez zwyczaj i związanych z temi uroczystościami.

§ 213. Wyobrażenie wielości przedmiotów, związane z formą liczby mnogiej, ma wiele punktów stycznych z wyobrażeniem zbiorowości,

wyrażanej przez rzeczowniki zbiorowe. Nasuwa się przeto pytanie, jaka zachodzi różnica między znaczeniem rzeczowników zbiorowych a znaczeniem liczby mnogiej, między zbiorowością a mnogością. Na czym polega różnica między wyrazami *las* a *drzewa*, *pułk* a *żołnierze*, *tłum* a *ludzie*? Patrząc na żołnierzy, snujących się w pojedynkę lub grupkami po ulicach, myślimy i mówimy o *żołnierzach*, a gdy przyglądamy się przemaszerującym przez miasto zwartym szeregom, pytamy o *pułk*, do którego należą.

Dlaczego w pierwszym wypadku posługujemy się wyrazem *żołnierze*, a w drugim uznaliśmy za właściwsze użycie wyrazu *pułk*? Oto dlatego, że w wypadku ostatnim żołnierze tworzyli pewną zorganizowaną całość, w której każdy z nich był niewielką tylko jej częścią; mieliśmy przeto do czynienia z jedną złożoną całością, składającą się z szeregu jednostek, objętych narzuconą im dyscypliną, a więc pozbawionych przez to osobistej samodzielności. Natomiast w wypadku pierwszym mamy do czynienia z pewną liczbą jednostek, które na chwilę wyszły poza granice zwykłej, właściwej im organizacji, zdobywając przez to pewną osobistą niezależność.

Tak więc rzeczowniki zbiorowe oznaczają zbiór jednostek, z których, każda niemając samodzielnego znaczenia, stanowi tylko część większej całości. Forma natomiast liczby mnogiej rzeczowników jednostkowych oznacza zbiór jednostek, z których każda stanowi dla siebie pewną całość zamkniętą.

b. Formy rodzaju.

§ 214. Jeżeli do rzeczowników *ojciec*, *matka*, *dziecko* dodamy przymiotnik *dobry*, zauważymy, że postać jego się zmienia: *dobry ojciec*, *dobra matka*, *dobre dziecko*. Rzeczowniki wpływają więc na postać łączących się z nimi przymiotników. Zdolność rzeczowników wpływania na formę łączących się z nimi przymiotników, nazywa się ich *rodzajem*.

Rzeczowniki, które wymagają przy sobie formy przymiotników, zakończonej na *-y* lub *-i*, naprz. *dobry ojciec*, *wysoki człowiek*, *tani pieniądz*, *gorący napój*, mają rodzaj *męski*, nazwany tak dlatego, że wymieniona forma przymiotnika łączy się między innymi z rzeczownikami, oznaczającymi ludzi i zwierzęta płci męskiej, naprz. *dobry człowiek*, *rączy koń*. Rzeczowniki, które wymagają przy sobie formy przymiotników z końcówką *-a* lub *-a*, mają rodzaj *żeński*, ponieważ końcówki te są właściwe przymiotnikom, łączącym się między innymi z rzeczownikami, które oznaczają ludzi i zwierzęta płci żeńskiej, naprz. *zaczna kobieta*, *gniada kłacz*. Wreszcie rzeczowniki, przy których przymiotniki przybierają końcówki *e* lub *ę*, mają rodzaj *nijaki*, ponieważ wymieniona postać przymiotników łączy się między innymi z rzeczownikami, oznaczającymi niedojrzałe, nierozwinięte jeszcze osobniki ludzkie i zwierzęce, naprz. *dobre dziecko*, *małe pisklę*.

§ 215. Rodzaj rzeczowników żywotnych, t. j. rzeczowników, oznaczających ludzi i zwierzęta, nazywa się rodzajem naturalnym, wskazuje bowiem na płęć naturalną oznaczanego przez rzeczownik osobnika ludzkiego lub zwierzęcego, naprz. *uczciwy rzemieślnik, pracowita kobieta, silny wół, rącza kłacz*. Rodzaj natomiast rzeczowników nieżywotnych, oznaczających rośliny i przedmioty martwe, przechowuje się w języku tylko dzięki ustalonemu zwyczajowi, dlatego też nazywa się rodzajem gramatycznym, naprz. *duży ogród, twardy kamień, wielki piec; długa deska, wartka rzeka, ciemna noc, obszerna sień, wygodne krzesło, szerokie pole*.

Rodzaj gramatyczny w języku polskim jest zależny od zakończeń, właściwych rzeczownikom:

1) Rzeczowniki, zakończone na *-o, -e, -ę* i cudzoziemskie na *-um* są rodzaju nijakiego, naprz. *okrągłe koło, jasne słońce, żelazne strzemię, bogate muzeum*.

2) Rzeczowniki, zakończone na *-a, -i* są rodzaju żeńskiego, nap. *słomiana strzecho, biała chata, pożyteczna praca, pękata dynia, skrzętna gospodyni*¹⁾.

3) Rzeczowniki, zakończone na spółgłoskę (twardą lub miękką), mają rodzaj męski lub żeński, naprz. *miły cień, obszerna sień; zimny płec, ciemna noc; niezgrabny niedźwiedź, drewniana żerdź; miły gość, biała kość*. — Odróżniać rodzaj męski od żeńskiego w rzeczownikach, zakończonych na spółgłoskę, możemy na podstawie końcówek, spotykanych w innych formach tych wyrazów, naprz. *miłego cienia, ale obszernej sieni; zimnego pieca, ale ciemnej nocy* i t. d.

§ 216. Rzeczowniki nieżywotne mają tylko rodzaj gramatyczny. Co się zaś tyczy rzeczowników żywotnych, to takie przykłady, jak *uczciwy człowiek, dobry chłopiec, wierny pies; troskliwa matka, przywiązana córka*, wskazują, że mają one w większości wypadków nietylko rodzaj naturalny, lecz i gramatyczny, większość bowiem rzeczowników, oznaczających ludzi i zwierzęta płci męskiej, ma zakończenia, właściwe męskiemu rodzajowi gramatycznemu, a rzeczowniki, oznaczające ludzi i zwierzęta płci żeńskiej, mają przeważnie końcówki, właściwe żeńskiemu rodzajowi gramatycznemu.

Bywają jednak wypadki, kiedy rodzaj naturalny rzeczowników żywotnych nie zgadza się z ich rodzajem gramatycznym; mówimy naprz. *waleczny książę, wielki poeta, sprawiedliwy sędzia*, chociaż pierwszy z tych rzeczowników na podstawie zakończenia powinien mieć rodzaj nijaki, a dwa następne — rodzaj żeński.

Na ogół jednak biorąc, w rzeczownikach polskich przeważa rodzaj gramatyczny, mają go bowiem nietylko rzeczowniki nieżywotne, lecz również większość rzeczowników żywotnych.

§ 217. Opisane wyżej stosunki panują tylko w liczbie pojedynczej. W liczbie mnogiej język polski nie rozróżnia rodzaju męskiego,

¹⁾ Rzeczowniki żeńskie na *-i* wszystkie są rzeczownikami żywotnymi, mają przeto także rodzaj naturalny.

żeńskiego i nijakiego, lecz tylko rodzaj męskoosobowy i rzeczowy. Jak nazwa wskazuje, rodzaj męskoosobowy jest właściwy rzeczownikom osobowym męskim, a rodzaj rzeczowy obejmuje wszystkie inne kategorie rzeczowników, nie wyłączając osobowych żeńskich i nijakich. Nap. *ładni chłopcy*, ale *ładne kobiety*, *ładne konie*, *ładne dęby*, *ładne domy*, *ładne pola*;—*wielcy panowie*, ale *wielkie panie*, *wielkie robaki*, *wielkie drzewa*, *wielkie zalety*;—*święci męczennicy*, ale *święte królowe*, *święte księgi*, *święte słowa*.

O ile rodzaj gramatyczny, występujący w formach liczby pojedynczej, jest wyrazem animistycznego poglądu na świat, o tyle znowu w odmianie rodzaju męskoosobowego i rzeczowego, właściwego formom liczby mnogiej, uwydatnia się pośrednio ocena wartościowa przedmiotów. Obecność rodzaju, opartego na rozróżnianiu odmian płciowych, wpływa, że wszystkie wyobrażenia rzeczowe, nie wyłączając przedmiotów martwych, ujmujemy w kategoriach przedmiotów żywych, animizujemy je, jakgdyby ożywiamy, przenosząc na nie znamiona ludzi i zwierząt. Kategorie znowu rodzaju męskoosobowego i rzeczowego narzucają podział wartościowy przedmiotów: osoby męskie tworzą jakgdyby klasę istot wyższych, wszystkie inne przedmioty wraz z kobietami należą do kategorii rzeczy, posiadających mniejszą wartość.

Jeżeli w klasyfikacji uwydatnia się zawsze jakaś wiedza, jakiś pogląd na świat i jego zjawiska, to jedno i drugie znajdujemy właśnie we właściwych rzeczownikom formach rodzaju. Patrząc na świat poprzez te formy, pod wpływem wyobrażeń językowych ożywiamy wszystko, co nas otacza, i przedmiotom martwym nadajemy znamiona istot żywych, a z drugiej strony w formach liczby mnogiej klasyfikujemy przedmioty na klasy wyższego i niższego gatunku. Sposób, w jaki przeprowadzamy tę klasyfikację, narzuconą nam przez swoistą historję form językowych, nie odpowiada, oczywiście, stanowisku, jakie w tej dziedzinie przyzwyczaił się zajmować umysł człowieka współczesnego. Poglądy, związane ze współczesnymi wyobrażeniami i współczesnymi stosunkami społecznymi, nie odpowiadają temu, co codziennie niejako wyrażamy w odziedziczonych formach językowych. Rozbieżność taka ma wszakże swoje podstawy. Język i jego system formalny jest wytworem prastarym kultury narodowej, narastał pracą wielowiekowych pokoleń, nic przeto dziwnego, że w symbolach jego złożona jest wiedza, odbijająca doświadczenia i poglądy nie ludzi współczesnych, lecz odległej przeszłości. Dziś kobieta skutecznie walczy dla siebie równouprawnienie, dawniej zarówno w poglądach religijnych, jak w stosunkach życia społecznego i gospodarczego była uważana za istotę niższą, niemal narówni ze zwierzętami i rzeczami martwymi. Człowiek pierwotny, jak dziecko, nie odróżniając tak ściśle, jak my dzisiaj, siebie od otaczającego go świata, przenosił na wszystkie przedmioty cechy i objawy swojego własnego życia, ożywiał przeto rzeczy martwe. Tę swoją wiedzę, wydobytą z dostępnych mu doświadczeń, złożył w symbolach językowych, a my ją wraz z temi symbolami przechowujemy. Związek języka z myślą jest bardzo bliski i bezpośredni,

wyobrażenia językowe posiadają jednak swoją samodzielność i własne prawa swojego rozwoju; historia przeobrażeń, dokonywujących się w poglądach człowieka na świat, nie zawsze wywołuje równoległe zmiany w języku. Historia języka przebiega własnymi drogami i często pozostaje w tyle. Tem się tłumaczy, dlaczego wiedza językowa, zawarta w formach językowych, nie odpowiada temu, co współczesnemu człowiekowi narzuca jego doświadczenie życiowe i naukowe.

c. Przyrostki rzeczowników.

PRZYROSTKI, TWORZĄCE RZECZOWNIKI OD RZECZOWNIKÓW.

§ 218. Wśród przyrostków, tworzących rzeczowniki, rozróżniamy trzy kategorie: 1) przyrostki, zapomocą których tworzymy rzeczowniki od rzeczowników, nap. *cukier* : *cukiernik*, *gospodarz* : *gospodarstwo*, *chłop* : *chłop-ka*, *koło* : *kół-ko*, 2) przyrostki, tworzące rzeczowniki od przymiotników, nap. *mądry* : *mędrzec*, *piękny* : *piękność*, *prosty* : *prost-ota*, 3) przyrostki, tworzące rzeczowniki od czasowników, nap. *dawać* : *daw-ca*, *podpalać* : *podpal-acz*, *pisać* : *pis-anie*, *chodzić* : *chodz-enie*.

Żywe przyrostki, tworzące we współczesnym języku polskim rzeczowniki od rzeczowników, można podzielić na następujące klasy: 1) przyrostki, tworzące rzeczowniki żeńskie od męskich, nap. *nauczyciel* : *nauczyciel-ka*, *wójt* : *wójt-owa* : *wójt-ówna*, 2) przyrostki, tworzące rzeczowniki z drobniałe i pieszczotliwę, nap. *koń* : *kon-ik*, *kot* : *kot-ek*, *kot* : *koc-ina*, *kot* : *koci-ątko*, 3) przyrostki, tworzące rzeczowniki powiększające i zgrubiałe, nap. *chłop* : *chłop-isko*, *panna* : *pann-ica*, *palec* : *pal-uch*. Poza temi ogólnymi kategorjami rozróżniać należy jeszcze następujące klasy: 1) przyrostki, tworzące rzeczowniki osobowe, nap. *mydło* : *mydl-arz*, *siła* : *sił-acz*, *komplement* : *komplement-ista*, *Kraków* : *Krakowi-anin*, 2) przyrostki, tworzące rzeczowniki, oznaczające miejsce, gdzie się coś znajduje lub przechowuje, nap. *cegła* : *cegiel-nia*, *kartofel* : *kartofl-isko*, *piwo* : *piw-nica*, 3) przyrostki, tworzące rzeczowniki materialne, nap. *koń* : *kon-ina*, *dąb* : *dęb-ina*, *malina* : *malini-ak*, *pomarańcza* : *pomarańcz-ówka*, 4) przyrostki, tworzące rzeczowniki zbiorowe, nap. *pan* : *pań-stwo*, *igła* : *igł-iwie*, *przędza* : *przędz-ivo*, 5) przyrostki, tworzące rzeczowniki oderwane, nap. *dobrodziej* : *dobrodziej-stwo*, *ideał* : *ideal-izm*.

§ 219. Przyrostki tworzące rzeczowniki żeńskie od męskich:

1. *-a* tworzy imiona własne żeńskie od męskich, nap. *Stanisław* : *Stanisław-a*, *Wacław* : *Wacław-a*.

2. *-owa* tworzy nazwy żon od imion i nazw mężów, nap. *wójt* : *wójt-owa*, *kucharz* : *kuchrz-owa*, *Jan* : *Jan-owa*, *Linde* : *Lind-owa*, *Badeni* : *Badeni-owa*, *Fredro* : *Fredr-owa*, *Kmita* : *Kmit-owa*.

U w a g a 1. Zapomocą przyrostka *-owa* tworzą się nazwiska rodowe żeńskie od nazwisk męskich albo pochodzenia obcego albo swoich, zakończonych na *-a* *-o* lub spółgłoskę, w dzisiejszym jednak zwyczaju językowym objawia się tendencja do niezmienniania tego typu

nazwisk w formach rodzaju żeńskiego, a więc słyszy się i mówi *pani Fredro*, *pani Kmita*, *pani Romer*, *pani Sienkiewicz*, *pani Linde*, *pani Badeni*, *pani Tetmajer*. Jest to objaw dla dzisiejszego życia bardzo znamieny: równouprawnienie kobiety i uniezależnienie jej od męża znajduje swój wyraz w rugowaniu formy, która tę zależność językowo uwidocznia. Na zanikanie tej formy oddziaływają zapewne poza prądami społecznymi także względy polityczne, liczące się z tem, że polskiemu językowi urzędowemu należy nadawać takie formy, któreby nie obrażały uczuć obywateli obcej narodowości, bo jakaś *pani Müllerowa* lub *panna Müllerówna* razi poczucie językowe Niemca niewątpliwie tak samo, jak nas niedawno jeszcze obrażało nieodmienianie w urzędowej nomenklaturze niemieckiej żeńskich nazwisk polskich (naprzykład *Frau Trzmpczyński*).

U w a g a 2. Dla urabiania nazwisk i tytułów żon, oprócz przyrostka *-awa*, używany bywa także przyrostek *-ina (-yna)*. Nap. *Sapieha*: *Sapieżyna*, *Rymsza*: *Rymszyna*, *sędzia*: *sędzina*, *Kmita*: *Kmicina*. Przyrostek *-ina (-yna)* jest jednak znacznie mniej żywotny, niż przyrostek *-owa*, czyni wrażenie formy archaicznej i dlatego o ile nie razi w nazwiskach starych, jak *Sapieżyna*, których na nowo nie urabiamy, bo je w tej formie odziedziczyliśmy z przeszłości językowej; o tyle w nazwiskach nowych, które w tej postaci na świeżo tworzymy, wywołuje poczucie sztuczności, wynikającej ze skłócenia się arystokratycznej archaiczności przyrostka z demokratyczną nowością nazwiska: (*Boruta*): *Borucina*, (*Smoła*): *Smolina* są tworamii mniej utartemi; postaci *Borutowa*, *Smołowa* są niewątpliwie normalniejsze.

3. Przyrostek *-ówna* tworzy nazwiska i tytuły córek od nazwisk i tytułów ojców. Nap. *wójt*: *wójt-ówna*, *Kmita*: *Kmit-ówna*, *Fredro*: *Fredr-ówna*, *Linde*: *Lind-ówna*, *Badeni*: *Badeni-ówna*, *Tetmajer*: *Tetmajer-ówna*, *Sienkiewicz*: *Sienkiewicz-ówna*.

U w a g a 3. W tem znaczeniu, co *-ówna*, używany bywa także przyrostek *-anka*. Stosunek obu tych przyrostków jest taki sam, jak między przyrostkami *-owa*: *-ina*. Przyrostek *-anka* ma charakter archaiczny i dlatego używa się przedewszystkiem w wyrazach, które w takiej postaci odziedziczyliśmy z przeszłości językowej, nap. *Sapieżanka*, *województłanka*; natomiast w wyrazach nowotworzonych zastępujemy go przyrostkiem bardziej żywotnym *-ówna*, nap. *wójt*: *wójt-ówna*, *Boruta*: *Borut-ówna*, Zresztą wobec ujawniającego się dążenia do niezmienniania nazwisk i tytułów, zakończonych w formie męskiej na *-a*, *-o*, *-e* lub spółgłoskę, wątpliwości, jakie mogłyby się nasuwać przy używaniu przyrostków *-ówna*: *-anka*, przerywają się same przez się.

4. Przyrostek *-ka* jest najpospolitszą formą tworzenia rzeczowników żeńskich od męskich. Nap. *chłop*: *chłop-ka*, *góral*: *góral-ka*, *Niemiec*: *Niem-ka*, *nauczyciel*: *nauczyciel-ka*.

5. Przyrostek *-yni* tworzy rzeczowniki żeńskie od męskich, zakończonych na *-ca*. Nap. *radca*: *radcz-yni*, *wychowawca*: *wychowawcz-yni*, *sprawca*:

sprawcz-y, *dozorca* : *dozorczy-y*, *Pozatem także mistrz* : *mistrz-y*, *gospodarz* : *gospod-y*, *bóg* : *bog-*ini**.

6. Przyrostek *i-ca* tworzy rzeczowniki żeńskie 1) osobowe, od rzeczowników męskich na *-nik*, nap. *grzesznik* : *grzeszn-ica*, *samotnik* : *samotn-ica*, *pustelnik* : *pusteln-ica*, 2) zwierzęce, nap. *lew* : *lw-ica*, *tygrys* : *tygrys-ica*, *kot* : *koc-ica*, *chart* : *charc-ica*, *gołąb* : *gołąb-ica*.

§ 220. Rzeczowniki z drobniałe i pieszczotliwe tworzymy zapomocą następujących przyrostków:

1. *-ek, -ka, -ko*, nap. *kot* : *kot-ek*, *dół* : *doł-ek*, *wóz* : *wóz-ek*, *róg* : *roż-ek*; *chata* : *chat-ka*, *ręka* : *rącz-ka*, *noga* : *nóż-ka*; *koło* : *kół-ko*, *sito* : *sit-ko*.

2. *-aszek, -uszek, -uszko, -iszek (-yszek)*, nap. *wuj* : *wuj-aszek*, *ojciec* : *ojc-aszek*, *chleb* : *chleb-aszek*; *dzban* : *dzban-uszek*, *palec* : *pal-uszek*, *serce* : *serd-uszko*; *brat* : *brac-iszek*.

3. *-ik (-yk), -czyk*, nap. *koń* : *kon-ik*, *powóz* : *powoz-ik*, *nóż* : *noż-yk*; *mularz* : *mular-czyk*, *kominiarz* : *kominiar-czyk*.

4. *-ina, (-yna)*, nap. *chłop* : *chłop-ina*, *ksiądz* : *księż-yna*, *pies* : *ps-ina*, *kot* : *koc-ina*, *krówa* : *krów-ina*, *księżka* : *księżcz-yna*, *ręka* : *rącz-yna*, *noga* : *noż-yna*.

5. *-uchna*, nap. *matka* : *mat-uchna*, *córka* : *cór-uchna*, *ręka* : *rącz-uchna*.

6. *-ę, -ak* na oznaczenie istot niedorosłych, nap. *pan* : *pani-ę*, *chłop* : *chłopi-ę* : *chłop-ak*, *orzeł* : *orl-ę*; tak samo *jagnię*. *źrebę* (*źrebak*), *dziecię* (*dzieciak*).

7. *-ątko* z tem samem znaczeniem, co *-ę*, nap. *zwierz-ątko*, *cie-lątko*, *orl-ątko*.

8. *-ęta*, używany tylko w formie liczby mnogiej, nap. *ocz-ęta*, *rącz-ęta*, *włosi-ęta*.

9. *-o, -cio*, używane w imionach własnych męskich, nap. *Józi-o*, *Kazi-o*, *Guci-o*, *Stef-cio*.

§ 221. Rzeczowniki powiększające i zgrubiałe tworzymy zapomocą następujących przyrostków:

1. *-isko*, nap. *chłop* : *chłop-isko*, *koń* : *kon-isko*, *dom* : *dom-isko*, *baba* : *bab-isko*, *szopa* : *szop-isko*, *okno* : *okn-isko*, *szydło* : *szydl-isko*.

2. *-sko*, nap. *baba* : *bab-sko*, *drzewo* : *drzew-sko*.

§ 222. Rzeczowniki osobowe tworzą się od rzeczowników zapomocą następujących przyrostków:

1. *-arz*, nap. *druk* : *druk-arz*, *mydło* : *mydl-arz*, *siodło* : *siodl-arz*, *sklepek* : *sklepik-arz*, *koń* : *koni-arz*.

2. *-nik* nap. *przyroda* : *przyrod-nik*, *balet* : *balet-nik*, *cukier* : *cukier-nik*, *komora* : *komor-nik*, *ogród* : *ogrod-nik*, *ulica* : *ulicz-nik*.

3. *-acz*, nap. *siła* : *sił-acz*, *broda* : *brod-acz*.

4. *-ista (ysta)*, nap. *bas* : *bas-ista*, *flet* : *flec-ista*, *komplement* : *komplemenc-ista*, *ideał* : *ideal-ista*, *rygor* : *rygorz-ysta*; *rower* : *rowerz-ysta*, *oberża* : *oberż-ysta*, *organy* : *organ-ista*; *Hegel* : *hegl-ista*.

5. *-owicz*, nap. *frazes* : *frazes-owicz*, *wycieczka* : *wycieczk-owicz*.

6. *-owiec*, nap. *fach* : *fach-owiec*, *zawód* : *zawod-owiec*, *bund* : *bund-owiec*,

odczyt : odczyt-owiec, salon : salon-owiec, wyścigi : wyścig-owiec, bank : bank-owiec, nóż : noż-owiec.

7. *-czyk*, nap. *Belweder* : *belweder-czyk*, *Dowbor* : *dowbor-czyk*, *Haller* : *haller-czyk*, *Towiański* : *towiań-czyk*.

Rzeczowniki, utworzone zapomocą tych przyrostków, oznaczają osoby, pozostające w jakimś stosunku do przedmiotu, wskazanego, w rzeczowniku podstawowym; różnią się jednak zakresem użycia i zabarwieniem znaczeniowym.

Przyrostek *-ista* (*-ysta*) używany bywa w wyrazach pochodzenia obcego. Przyrostki *-arz*, *-nik* tworzą rzeczowniki osobowe od nieosobowych, przyrostek *-czyk* tworzy rzeczowniki osobowe od osobowych. Przyrostek *-owiec*, a w szczególności przyrostek *-owicz* mają często zabarwienie lekceważenia.

8. Nazwy osób wedle miejscowości, z których te osoby pochodzą, tworzymy zapomocą przyrostków *-ak*, *-anin*, *-czyk*. Nap. *Kujawy* : *Kujawi-ak*, *Podole* : *Podol-ak*, *Wołyń* : *Wołyni-ak*, *Kraków* : *krakowi-anin*; *Warszawa* : *warszawi-ak* : *warszawi-anin*; *Poznań* : *poznani-ak* : *poznań-czyk*, *Chiny* : *Chińczyk*, *Bretonja* : *Breton-czyk*.

§ 223. Rzeczowniki, oznaczające miejsca, gdzie się coś znajduje lub przechowuje, tworzą się zapomocą przyrostków:

1. *-nia*, nap. *cukier* : *cukier-nia*, *papier* : *papier-nia*, *cegła* : *cegiel-nia*.

2. *-arnia*, *-alnia*, *-ownia*, nap. *druk* : *druk-arnia*, *owoc* : *owoc-arnia*, *przędza* : *przędz-alnia*; *lód* : *lod-ownia*, *gaz* : *gaz-ownia*, *cukier* : *cukr-ownia*.

3. *-nica*, naprzykład *cukier* : *cukier-nica*, *śmieć* : *śmiet-nica*, *popiół* : *popiel-nica*,

4. *-nik*, nap. *śmieć* : *śmiet-nik*, *popiół* : *popiel-nik*, *trawa* : *traw-nik*, *gołąb* : *gołąb-nik*, *kura* : *kur-nik*.

5. *-isko*, nap. *rzęź (żyto)* : *rż-ysko*, *kartofel* : *kartofl-isko*, *ugór* : *ugorz-ysko*, *ogień* : *ogn-isko*, *moczar* : *moczarz-ysko*.

§ 224. Rzeczowniki zbiorowe tworzą się od rzeczowników zapomocą następujących przyrostków.

1. *-stwo*, *-e(w)stwo*, *-o(w)stwo*, nap. *pan* : *pań-stwo*, *hrabia* : *hrab-stwo*, *król* : *król-estwo* (=król i królowa), *wuj* : *wuj-ostwo*, *robak* : *robac-two*, *chłop* : *chłop-stwo*, *nauczyciel* : *nauczyciel-stwo*.

2. *-iwo*, *-iwie*, nap. *mięso* : *mięś-iwo*, *grosz* : *gros-iwo*, *igła* : *igt-iwie*.

§ 225. Rzeczowniki materialne tworzą się od rzeczowników zapomocą następujących przyrostków:

1. *-ina*, który wskazuje na gatunki mięsa i materiału drzewnego, nap. *baran* : *baran-ina*, *cielę* : *cielęc-ina*, *sarna* : *sarn-ina*; *sosna* : *sośn-ina*, *brzoza* : *brzez-ina*.

2. *-ak*, *-ówka*. które tworzą nazwy napojów od nazw owoców, nap. *malina* : *malini-ak*, *poziomka* : *poziomcz-ak*, *wiśnia* : *wiśni-ówka*, *cytryna* : *cytryn-ówka*.

§ 226. Rzeczowniki oderwane tworzą się od rzeczowników zapomocą następujących przyrostków:

1. *-stwo*, nap. *apostoł* : *apostol-stwo*, *pieniacz* : *pieniac-two*, *ogrodnik* : *ogrodnic-two*, *zdzier-ca* : *zdzier-stwo*, *kłam-ca* : *kłam-stwo*, *błążeń* : *błążeń-stwo*.

2. *-izm* (w wyrazach obcego pochodzenia) nap. *ideał* : *ideal-izm*, *patryjota* : *patryjot-yzm*, *Kalwin* : *kalwin-izm*. W wyrazach swojskich tylko od imion własnych, nap. *Towiański* : *towian-izm*.

PRZYROSTKI, TWORZĄCE RZECZOWNIKI OD PRZYMIOTNIKÓW.

§ 227. Wśród rzeczowników, tworzonych zapomocą form przyrostkowych od przymiotników, rozróżniamy: 1) rzeczowniki osobowe, nap. *gwałtowny* : *gwałtown-ik*, *mały* : *mal-ec*, 2) rzeczowniki materialne, nap. *wołowe (mięso)* *wołow-ina*, 3) rzeczowniki oderwane, nap. *starszy* : *starsz-eństwo*, *prosty* : *prost-ota*. *wdzięczny* : *wdzięczn-ość*.

Rzeczowniki osobowe, tworzone od przymiotników, oznaczają osoby wedle ich właściwości; urabiane są zapomocą następujących przyrostków:

1. *-ik*, nap. *poprzedni* : *poprzedn-ik*, *wietrzny* : *wietrzn-ik*, *grzeszny* : *grzeszn-ik*, *rozpustny* : *rozpustn-ik*, *partyjny* : *partyjn-ik*, *zabobonny* : *zabobonn-ik*, *wędrowny* : *wędrown-ik*, *podróżny* : *podróżn-ik*, *zawistny* : *zawistn-ik*, *obludny* : *obludn-ik*, *okrutny* : *okrutn-ik*, *gnuśny* : *gnuśn-ik*. Jak widać z przytoczonych przykładów, przyrostek *-ik* tworzy rzeczowniki od przymiotników, zakończonych na *-ny*.

2. *-ec*, nap. *mały* : *mal-ec*, *mądry* : *mędrz-ec*, *głupi* : *głupi-ec*, *stary* : *starz-ec*, *łakomy* : *łakomi-ec*, *chciwy* : *chciwi-ec*, *leniwy* : *leniwi-ec*, *ospały* : *ospal-ec*, *opiły* : *opil-ec*, *bywały* : *bywal-ec*, *zuchwały* : *zuchwal-ec*.

3. *-ak*, nap. *prosty* : *prost-ak*, *próżny* : *próżni-ak*, *zmarzły* : *zmarzl-ak*, *zdechły* : *zdechł-ak*, *młody* : *młodzi-ak*, *czwarty* : *czwart-ak*, *trzeci* : *trzeci-ak*, *książy* : *księż-ak*, *królewski* : *królewszcz-ak*, *wójtowy* : *wójtowi-ak*.

4. *-ek*, nap. *śmiały* : *śmiał-ek*, *mądry* : *mędr-ek*, *głupi* : *głup-ek*, *miły* : *mił-ek*, *kochany* : *kochan-ek*.

5. *-as*, nap. *gruby* : *grub-as*, *biały* : *biał-as*, *zółty* : *zółt-as*, *goły* : *got-as*, *miły* : *mił-as*, *mądry* : *mądr-as*, *brudny* : *brud-as*. Przyrostek ten nadaje rzeczownikowi zabarwienie pieszczotliwości i poufałości.

6. *-osz*, *-och* nap. *cienki* : *cienk-osz*. *chudy* : *chud-osz*, *miły* : *mił-osz*, *tłusty* : *tłusci-och*, *chudy* : *chudzi-och*, *zgrabny* : *zgrabn-och*. Przyrostki te mają to samo zabarwienie znaczeniowe, co przyr. *-as*.

7. *-uch* (*-czuch*, utworzony od *-uch* w związku z *-ec*), nap. *ospały* : *ospał-uch*, *prosty* : *prości-uch*, *zmarzły* : *zmarzl-uch*. *stary* : *star-uch*, *młody* : *młodzi-uch*; *łakomy* : *łakom-czuch*; *opiły* : *opil-czuch*. Przyrostek ten nadaje rzeczownikowi zabarwienie uczuciowe pogardy lub lekceważenia.

8. *-us*, nap. *obdarty* : *obdart-us*, *dziki* : *dzik-us*, *obżarty* : *obżart-us*. Przyrostek ten nadaje rzeczownikowi zabarwienie uczuciowe lekceważenia.

§ 228. Rzeczowniki materialne tworzą się od przymiotników zapomocą przyrostka *-ina*, nap. *wołowe (mięso)* : *wołow-ina*, *słone (mięso)* : *słon-ina*.

§ 229. Rzeczowniki oderwane tworzą się od przymiotników zapomocą przyrostków:

1. -ość, nap. biały : biał-ość, zacny : zącn-ość, wdzięczny : wdzięczn-ość, głęboki : głębok-ość..

2. -izna (-yzna), nap. drogi : droż-yzna, szary : szarz-yzna, twardy : twarż-yzna, wściekły : wściekł-yzna, zgniły : zgnil-yzna, goły : gol-yzna, obcy : obcz-yzna, włoski : włoszcz-yzna, niemiecki : niemcz-yzna...

3. -ota, nap. głupi : głup-ota, ciemny : ciemn-ota, ślepy : ślep-ota, głuchy : głuch-ota, pusty : pust-ota, szczodry : szczodr-ota, tęskny : tęskn-ota.

4. -eństwo, nap. starszy : starsz-eństwo, krewny : po-krewi-eństwo.

PRZYROSTKI, TWORZĄCE RZECZOWNIKI OD CZASOWNIKÓW.

§ 230. Wśród rzeczowników, tworzonych od czasowników, rozróżniamy 1) rzeczowniki osobowe, nap. rozdawać : rozdaw-ca, marzyć : marzy-ciel, 2) rzeczowniki, oznaczające narzędzia czynności, nap. kować : kowa-dło, kropić : kropi-dło, 3) rzeczowniki, oznaczające miejsce czynności, nap. zwać : zwał-iska, 4) rzeczowniki oderwane, nap. biegać : bieg-anie : bieg-anina.

Rzeczowniki osobowe tworzą się od czasowników zapomocą przyrostków:

1. -ca, nap. zbawić : zbaw-ca, obronić : obroń-ca; kłamać : kłam-ca, naśladować : naśladow-ca,

2. -ciel, nap. wierzyć : wierzy-ciel, niszczyć : niszczy-ciel, stworzyć : stworzy-ciel.

3. -ator (w wyrazach obcych) nap. administrować : administr-ator, organizować : organiz-ator.

4. -acz, nap. działać : dział-acz, grać : gr-acz, tkąć : tk-acz, kopać : kop-acz, poskramiać : poskrami-acz, wydrwiwać : wydrwiw-acz, krzyczeć : krzyk-acz, palić : pal-acz.

5. -arz, nap. pisać : pis-arz, łgać : łg-arz.

6. -ała, nap. chrapać : chrap-ała, drzymać : drzym-ała, paprać : paprała, dreptać : drept-ała. dłużyć : dłużyć-ała, jękać się : jękać-ała, siąkać : siąkać-ała. Przyrostek ten nadaje rzeczownikowi odcień pogardy lub lekceważenia.

7. -oła, nap. bazgrać : bazgr-oła, zrzędzić : zrzędzi-oła, wiercić się : wierci-oła, kręcić się : kręci-oła, śmierdzieć : śmierdzi-oła, mamrać : mamr-oła, grzędzić : grzędzi-oła, rzepić : rzep-oła : (rzep-ol-ić); międoła : (międ-ol-ić). Przyrostek ten, jak i poprzedni, ma odcień pogardy.

8. -us, nap. obzyrać się : obzyr-us, zdzierać : zdzier-us, umizgać się : umizg-us, lizać : liz-us. Przyrostek ten ma również odcień pogardy.

9. -uch, nap. pleść : pleci-uch, paść : past-uch, wycierać się : wycier-uch. Przyrostek ten również nadaje rzeczownikowi odcień pogardy i lekceważenia.

10. -och, nap. spać : spi-och, wiercić się : wierci-och, kręcić się : kręci-och. Przyrostek ten nadaje rzeczownikowi odcień pieśczołliwości i poufałości.

§ 231. Rzeczowniki, oznaczające narzędzia czynności, tworzą się od czasowników zapomocą przyrostków:

1. *-dło*, nap. *myć* : *my-dło*, *szyć* : *szy-dło*, *kropić* : *kropi-dło*, *straszyć* : *straszy-dło*, *kować* : *kowa-dło*, *czepać* : *czepa-dło*, *sznurować* : *sznurowa-dło*.

2. *-ak*, nap. *chodzić* : *chod-ak*, *czepać* : *czep-ak*.

3. *-acz*, nap. *ogrzewać* : *ogrzew-acz*, *siekać* : *siek-acz*, *ugniatać* : *ugniat-acz*.

§ 232. Rzeczowniki, oznaczające miejsce czynności tworzą się od czasowników zapomocą przyrostka *-isko*, nap. *zwalić* : *zwał-isko*, *klepać* : *klep-isko*, *łowić* : *łow-isko*, *targować* : *targow-isko*, *uzdrowić* : *uzdrow-isko*.

§ 233. Rzeczowniki oderwane tworzą się od czasowników zapomocą przyrostków.

1. *-anie*, *-enie*, nap. *czytać* : *czyt-anie*, *strzelać* : *strzel-anie*, *biegać* : *bieg-anie*, *nieść* : *niesi-enie*, *wieźć* : *wiezi-enie*, *pleść* : *plec-enie*, *wieść* : *wiedz-enie*, *nosić* : *nosz-ę* : *nosz-enie*, *wozić* : *woż-ę* : *woż-enie*, *widzieć* : *widz-ę* : *widz-enie*, *piec* : *piecz-enie*, *strzyc* : *strzyż-enie*.

2. *-anina*, nap. *bieg-anina*, *strzel-anina*, *bazgr-anina*. Przyrostek ten oznacza czynność bezcelową lub bezmyślnie wykonywaną i ma skutek tego odcień lekceważenia.

d. Tworzenie rzeczowników przez odrzucanie przyrostków i skracanie tematów.

§ 234. Znamieniem budowy słowotwórczej wyrazu bywa nietylko obecność takiego lub innego przyrostka, lecz także jego brak. Tak, na przykład, w wyrazach *głos* : *głos-ić*, *krok* : *kroczyć* cechą, charakteryzującą formę rzeczownika, jest brak jakiegokolwiek przyrostka. W związku z tem do znanych czasowników dotwarzamy rzeczowniki przez usunięcie przyrostków nap. *spadać* : *spad*, *dźwigać* : *dźwig*, *strzelać* : *strzał*, *chwycić* : *chwyt*.

Niekiedy na wzór stosunków, wiążących rzeczowniki zdrobniałe z odpowiadającymi im podstawowemi, usuwamy przyrostek *-ka* w rzeczownikach, gdzie nie ma on znaczenia zdrobniałego. W ten sposób dotwarzamy rzeczowniki zgrubiałe, nap. *flasz-ka* : *flach-a* (jak *pończoszka* : *pończoch-a*), *bajka* : *baja*, *fajka* : *faja*, *fujarka* : *fujara*... Tak samo na wzór związków, łączących takie rzeczowniki, jak *worek* : *wór*, *kołek* : *koł*... do rzeczowników nap. *parobek*, *wysyłek* dotwarzamy *parób*, *wysył*, chociaż wyrazy *parobek*, *wysyłek* nie mają wartości rzeczowników zdrobniałych.

Dotwarzanie rzeczowników odbywa się także przez usuwanie przedrostków, nap. *przepaść* : *paść*.

Niekiedy tworzymy nowe rzeczowniki przez skracanie tematów. Ten czynnik słowotwórczy ma szczególnie rozległe zastosowanie w urabianiu zdrobniałych imion własnych. Nap. *Bolesław* : *Bolek* : *Sławek*; *Kazimierz* : *Kazio*; *Władysław* : *Władzio*, *Stanisław* : *Stanek* : *Stanisz* : *Stach* : *Staszek* : *Stas*.

2. FORMY SŁOWOTWÓRCZE PRZYMIOTNIKÓW

a. Formy stopniowania.

§ 235. Do najogólniejszej kategorii form słowotwórczych, właściwych przymiotnikowi, należą formy stopniowania, wyrażające różne stopnie natężenia cech, oznaczanych przez przymiotniki. Wprawdzie przymiotniki, oznaczające cechy względne, czyli wskazujące na przynależność, pochodzenie, materiał..., stopniowaniu nie ulegają, ale bardzo rozległa kategoria przymiotników, wyrażających cechy bezwzględne (p. § 174), zgodnie ze swą naturą znaczeniową, formy stopniowania posiadają.

W stopniowaniu rozróżnić należy formy proste, nap. *twardy* : *tward-szy* : *najtwardszy*; *ładny* : *ładniejszy* : *najładniejszy*, i formy opisowe, nap. *bardziej twardy*, *mniej twardy*, *najbardziej twardy*, *najmniej ładny*. Formy proste mają znaczenie tylko stopnia wyższego i najwyższego; formy opisowe mogą wyrażać nie tylko stopień wyższy i najwyższy, lecz także niższy i najniższy.

§ 236. Formy opisowe stopniowania tworzą się przez dodanie do odpowiednich form stopnia równego, w stopniu wyższym przysłówków *więcej* lub *bardziej*, w stopniu niższym — przysłówka *mniej*, w stopniu najniższym — przysłówków *najwięcej*, *najbardziej*, w stopniu najniższym — przysłówka *najmniej*. Naprz. *odważny* : *więcej odważny*, *rycerski* : *najbardziej rycerski*, *słowny* : *mniej słowny*, *rzetelny* : *najmniej rzetelny*. Przymiotniki *więcej odważny*, *najbardziej rycerski* i t. d. są zestawieniami: czyli wyrazami złożonymi (p. § 205). Tak więc w stopniowaniu opisowym, urabiając od stopnia równego stopień wyższy i najwyższy lub niższy i najniższy, posługujemy się wyrazami złożonymi.

§ 237. Inaczej rzecz się przedstawia w stopniowaniu prostym. Tutaj stopień wyższy i najwyższy tworzy się od równego zapomocą odpowiednich przyrostków i przedrostków, nap. *gruby* : *grubszy* : *najgrubszy*, *twardy* : *tward-szy* : *naj-twardszy*, *piękny* : *piękni-ejszy* : *naj-piękni-ejszy*. W stopniowaniu prostym mamy więc do czynienia z wyrazami prostymi. Stopień wyższy tworzy się od równego przez dodanie przyrostka *-szy* lub *-ejszy*, a stopień najniższy tworzy się od wyższego przez dodanie przedrostka *naj-*.

Jeżeli temat przymiotnika w stopniu równym kończy się jedną spółgłoską, wtedy stopień wyższy tworzymy zapomocą przyrostka *-szy*; jeżeli zaś temat przymiotnika w stopniu równym ma na końcu zbieg dwóch lub więcej spółgłosek, formę stopnia wyższego tworzymy zapomocą przyrostka *-ejszy*. Pozatem znamieniem formalnym stopnia wyższego jest wymiana funkcjonalna tematu. Nap. *biały* : *bielszy*, *wesoły* : *wesel-szy*, *siny* : *siń-szy*, *długi* : *dłuż-szy*, *gorący* : *goręt-szy*, *ciemny* : *ciemni-ejszy*, *mądry* : *mądrz-ejszy*.

Wymiana tematu w stopniu wyższym, jak widać z powyższych

przykładów, polega na wymianach jakościowych samogłosek i wymianie jakościowej tematowych spółgłosek.

Przymiotniki z przyrostkiem *-ki*, *-eki*, lub *-oki* tworzą formy stopnia wyższego bez tych przyrostków, przez dodanie przyrostka *-szy* bezpośrednio do pierwiastka, nap.

<i>słod-ki</i> : <i>słod-szy</i> ,	<i>mięk-ki</i> : <i>mięk-szy</i> ,
<i>cien-ki</i> : <i>cień-szy</i> ,	<i>blis-ki</i> ¹⁾ : <i>bliż-szy</i> ,
<i>krót-ki</i> : <i>krót-szy</i> ,	<i>lek-ki</i> (z <i>*leg-ki</i>) : <i>lż-ejszy</i> ,
	<i>głęb-oki</i> . <i>głęb-szy</i> ,
	<i>dal-eki</i> : <i>dal-szy</i> .

Tutaj więc tematy przymiotników ulegają wymianie morfologicznej: temat z przyrostkiem *-k-* wymienia się na temat, pozbawiony tego przyrostka. Poza tą wymianą morfologiczną spotykamy tu także wymianę fonetyczną, polegającą na zmiękczeniu końcowych spółgłosek rdzennych: *n*, *ł*, *g*, *z*, w *ń*, *l*, *ź* i na wymianie jakościowej (*miałki* : *miel-szy*) i ilościowej (*lekki* : *lż-ejszy*) samogłosek.

Morfologiczną wymianę tematów w formach stopniowania znajdujemy w następujących jeszcze przymiotnikach:

<i>dobry</i> : <i>lep-szy</i> : <i>naj-lep-szy</i>
<i>zły</i> : <i>gor-szy</i> : <i>naj-gor-szy</i>
<i>wielk-i</i> : <i>więk-szy</i> : <i>naj-więk-szy</i>
<i>mały</i> : <i>mni-ejszy</i> : <i>naj-mni-ejszy</i> .

Wymiana morfologiczna tematów w tych przymiotnikach polega już nie tylko na wymianie przyrostków, jak w *szybki* : *szyb-szy*, *krótki* : *krót-szy* i t. d., lecz wprost na wymianie pierwiastków: w stopniu wyższym i najwyższym mamy tu zupełnie inne pierwiastki, niż w stopniu równym.

b. Inne słowotwórcze formy przymiotników.

§ 238. Znamienną cechą formalną, wyróżniającą wszystkie przymiotniki bez względu na ich właściwości znaczeniowe, jest przyrostek *-y -a -o*. Przyrostek ten występuje zarówno w przymiotnikach pierwotnych, utworzonych od tematów rdzennych, jak w przymiotnikach pochodnych z tematami, rozwiniętymi formacjami przyrostkowymi, zarówno w przymiotnikach odziedziczonych z dawnych epok zwyczaju językowego, jak w tych, które w dzisiejszym stadium językowym ciągle na nowo tworzymy. Nap. *grub-y*, *pust-y*, *lich-y*, *ciem-n-y*, *zółt-aw-y*, *kaproł-ist-y*, *drewni-an-y*, *słod-k-i*, *głęb-ok-i*²⁾, *siwo-brod-y*, *ciemno-włos-y*...

¹⁾ Przymiotniki: *bliski*, *niski*, *śliski*, *grząski*, *wąski* mają w pierwiastku *z*, które przed przyrostkiem *-ki* wymawiamy bezdźwięcznie i piszemy zgodnie z wymową przez *s*.

²⁾ Grupy głoskowe *ky*, *ke* zastępujemy połączeniami *ki*, *kie*; stąd postaci *słodki*, *słodkie*, *głęboki*, *głębokie* obok *pusty*, *puste* i t. p.⁵

Przyrostek *-y, -a, -e* jest charakterystycznym znamieniem przymiotnika, jako wyosobnionej kategorii formalno-gramatycznej. Po tem znamieniu, nawet niezależnie od treści znaczeniowej, odróżnić można przymiotnik od innych części mowy. Jest jednak, nieliczna zresztą, grupa przymiotników, które mogą przybierać postaci, pozbawione tego znamienia formalnego. Nap. *syt-y : syt, wesoły : wesół, zdrow-y : zdrów, ciekaw-y : ciekaw, gotow-y : gotów, łaskaw-y : łaskaw, godn-y : godzien, winn-y : winien, pewn-y : pewien, pełn-y : pełen...* Formy, pozbawione przyrostka przymiotnikowego *-y*, przybierają w mianowniku l. pojed. rodz. męsk. postać, właściwą rzeczownikom, — *wesół, jak kościół, ciekaw, jak staw, gotów, jak rów, pełen, jak sen* —, nazywają się przeto formami rzeczownikowemi. Niektóre przymiotniki, jak *rad, kontent, wart* mają w rodz. męsk. formy tylko rzeczownikowe.

Formy przymiotnikowe i rzeczownikowe różnią się nie tylko postacią zewnętrzną, lecz także zakresem swojego użycia: przymiotniki w formach przymiotnikowych używane bywają w zdaniu w znaczeniu przydawek, przymiotniki w formach rzeczownikowych spełniają funkcję orzeczników. Nap. *Byłem gotów na wszystko. — Żołnierz, gotowy do walki, był pewien zwycięstwa. — W tem przedsięwzięciu czeka cię pewny zawód. — Ciekaw jestem twojej odpowiedzi. — Ciekawy człowiek chętnie się wdzieta w cudze tajemnice, ale niezawsze bywa godzien zaufania.* Ponieważ przymiotniki *wart, rad, kontent* występują w zdaniu zawsze w znaczeniu orzecznika, więc przechowują się tylko w formie rzeczownikowej; nap. *On wart jest uznania. — Rad jestem, że cię widzę.*

PRZYROSTKI, TWORZĄCE PRZYMIOTNIKI DO RZECZOWNIKÓW.

§ 239. Do bardziej szczegółowych form słowotwórczych przymiotnika należą przyrostki, które tworzą przymiotniki od rzeczowników, przymiotniki od przymiotników i przymiotniki od czasowników.

Przymiotniki tworzone od rzeczowników, oznaczają, ogółem biorąc, cechy t. zw. względne, to jest takie, które posiada określany przez przymiotnik przedmiot ze względu na swój stosunek do innego przedmiotu, nap. *rycerski, synowski, wieczorny, zimowy, iglasty, kroplisty, drewniany.* Jak widać, stosunki, z których wynikają cechy względne przedmiotów, mogą mieć rozmaity charakter. Wyróżniać tu można następujące kategorie: 1) przymiotniki, wyrażające najogólniejsze związki między przedmiotem określanym a przedmiotem, oznaczonym w rzeczowniku podstawowym, przyczem określa się albo podobieństwo właściwości wewnętrznych, duchowych i moralnych, lub zewnętrznych, albo stosunki, oparte na pochodzeniu, przynależności, związku terytorjalnym lub czasowym i t. p. Nap. *boski, ludzki, męski, kwadratowy, chłopski, pański, warszawski, krakowski, wieczorny, południowy...* 2) przymiotniki *dzierżawcze*, których znaczenie wyraźnie wskazuje na przynależność lub pochodzenie od przedmiotu, oznaczonego w rzeczowniku podstawowym. Nap. *żonin, matczyn, ojców,*

lisi, kobiecy. 3) przymiotniki, wyrażające posiadanie lub podobieństwo do tego, co oznacza rzeczownik podstawowy. Nap. *rogaty, gliniasty, kroplisty*, 4) przymiotniki, wyrażające skłonność ku temu, co oznacza rzeczownik podstawowy, nap. *hałaśliwy*, 5) przymiotniki materialne, wskazujące na materiał, oznaczony w rzeczowniku podstawowym. Nap. *drewniany, blaszany*.

§ 240. Cechy względne, oparte na związkach najogólniejszych, wyrażają przymiotniki z następującymi przyrostkami:

1. *-ski (-cki, -dzki)*, nap. *Pol-ak : pol-ski, Szkot : szkoc-ki, Szwed : szwedz-ki, pan : pań-ski, Kraków : krakow-ski, rycerz : rycer-ski, lekarz : lekar-ski*.

2. *-owski*, nap. *syn : syn-owski, mąż : męż-owski, Żyd : żyd-owski*.

3. *-ny*, nap. *śpiew : śpiew-ny, lud : lud-ny, śnieg : śnież-ny, chleb : chleb-ny, koń : kon-ny, gór-a : gór-ny, ścian-a : ścien-ny, win-a : win-ny, szkoł-a : szkol-ny, smoł-a : smol-ny, rami-ę : ramieni-a : ramien-ny, okn-o : okien-ny, pol-e : pol-ny*.

4. *-owy*, nap. *ogród : ogrod-owy, podwórz-e : podwórz-owy, wieczór : wieczor-owy, śnieg : śnieg-owy, sosna : sosn-owy, lud : lud-owy*.

5. *-owny*, nap. *cud : cud-owny, zysk : zysk-owny, hart : hart-owny...*

6. *-czy*, nap. *opiekun : opiekun-czy*.

7. *-ijny (-yjny)* od rzeczowników obcego pochodzenia, nap. *religja : relig-ijny, edukacja : edukac-yjny, konstytucja : konstytuc-yjny*.

§ 241. Przymiotniki dzierżawcze tworzymy od rzeczowników zapomocą przyrostków:

1. *-in (-yn)*, nap. *matk-a : matcz-yn, żon-a : żon-in*.

2. *-ów* (w formie rzeczownikowej; por. przyrostek *-owy* w § 240), nap. *ojci-ec : ojc-ów, Adam : adam-ów*.

3. *-i (-'a -'e)*, nap. *lis : lis-i, owc-a : owcz-y, orzeł : orl-i...*

§ 242. Przymiotniki, wyrażające posiadanie lub podobieństwo do tego, co oznacza rzeczownik podstawowy, tworzą się zapomocą przyrostków:

1. *-aty*, nap. *żon-a : żon-aty, brod-a : brod-aty, wąs : wąs-aty, ząb : zęb-aty, garb : garb-aty, czub : czub-aty, skrzydł-o : skrzydl-aty, nos : nos-aty, brzuch : brzuch-aty, gęb-a : gęb-aty...*

2. *-owaty*, nap. *wąż : węż-owaty, garb : garb-owaty, brzuch : brzuch-owaty...*

Różnica znaczeniowa między przyrostkami *-aty* i *-owaty* polega na tem, że pierwszy wskazuje na posiadanie w rozmiarach powiększonych, a drugi oznacza posiadanie w rozmiarze zmniejszonym.

3. *-asty*, nap. *traw-a : trawi-asty, glin-a : glini-asty, gąbk-a : gębcz-asty, igł-a : igl-asty, ząb zębi-asty, krzak : krzacz-asty...*

4. *-isty (-ysty)*, nap. *bark-a : barcz-ysty, kropl-a : kropl-isty, kamień : kamien-isty, śnieg : śnież-ysty, puch : pusz-ysty, piasek : piaszcz-ysty, promień : promien-isty, ogień ogn-isty, wybój : wybo(j)-isty*.

§ 243. Przymiotniki, wyrażające skłonność ku temu, co oznacza rzeczownik podstawowy, tworzą się zapomocą przyrostka *-liwy*, nap.

chorob-a : chorob-liwy, płacz : płacz-liwy, ruch : ruch-liwy, dobroć : dobrot-liwy, wstyd : wstyd-liwy, lęk : lęk-liwy...

§ 244. Przymiotniki materialne tworzą się od rzeczowników zapomocą przyrostków:

-any, nap. szkl-o : szkl-any, drewn-o : drewni-any, blach-a : blasz-any, glin-a : glini-any...

-owy, nap. porcelana : porcelan-owy, guma : gum-owy, brzoza : brzozy-owy, dąb : dęb-owy.

PRZYROSTKI, TWORZĄCE PRZYMIOTNIKI OD PRZYMIOTNIKÓW.

§ 245. Przymiotniki tworzą się od przymiotników zapomocą przyrostków:

1. -awy, nap. biały : biały-awy, żółty : żółty-awy, tępy : tępy-awy, słodki : słodki-awy, cierpki : cierpki-awy...

2. -uchny, nap. mały : mały-uchny, drobny : drobny-uchny...

3. -utki, nap. mały : mały-utki, chudy : chudy-utki...

4. -uśki, nap. mały : mały-uśki, miły : miły-uśki...

5. -uni, nap. mały : mały-uni, miły : miły-uni...

6. -uczki, nap. mały : mały-uczki, słaby : słaby-uczki...

7. -usi, nap. mały : mały-usi, miły : miły-usi...

8. -eńki, nap. mały : mały-eńki, cały : cały-eńki...

Przyrostek *-awy* ma znaczenie pomniejszające i wskazuje na niższy stopień natężenia właściwości, oznaczanej przez przymiotnik podstawowy. Inne wymienione tu przyrostki wskazują, przeciwnie, na wyższy stopień natężenia właściwości, mają przytem zabarwienie pieszczołliwości.

PRZYROSTKI, TWORZĄCE PRZYMIOTNIKI OD CZASOWNIKÓW.

§ 246. Od czasowników tworzą się przymiotniki zapomocą przyrostków:

1. -ny, nap. orać : orać-ny, nosić : nosić-ny, rozrzucić : rozrzucić-ny, chwycić : chwycić-ny, bić : bić-ny, wędrować : wędrować-ny, pakować : pakować-ny, malować : malować-ny, obrócić : obrócić-ny... Przyrostek ten wskazuje na właściwość, która wynika z takiego lub innego stosunku do czynności, oznaczonej w czasowniku podstawowym.

2. -isty, nap. sierznić się : sierznić-isty, zadzierać : zadzierać-isty, zawiesząć : zawiesząć-isty, posuwać : posuwać-isty, potoczyć : potoczyć-isty, kleić (=klej-ić) : kleić-isty (=klej-isty), wyrazić : wyrazić-isty, sprzężyć : sprzężyć-isty, strzelać : strzelać-isty.

3. -liwy, nap. bódzić : bódzić-liwy, dokuczać : dokuczać-liwy, kąsać : kąsać-liwy, uszczypać : uszczypać-liwy, pierzchać : pierzchać-liwy, kłócić się : kłócić się-liwy...

Przyrostki *-isty* i *-liwy* wskazują na skłonność do tego, co oznacza czasownik podstawowy.

4. -ki, nap. sypać : sypać-ki, łupać : łupać-ki, lepić : lepić-ki, grzązczyć : grzązczyć-ki. Przyrostek *-ki*, wskazuje również na skłonność ku temu, co oznacza czasownik podstawowy, różni się jednak od przyrostków *-isty*, *-liwy* tem,

że ma znaczenie bierne, gdy tamte nadają przymiotnikom znaczenie czynne. Przyrostki *-isty*, *-liwy* wskazują na skłonność do wykonywania, a przyrostek *-ki* — na skłonność do poddawania się czynnościom, oznaczonym w czasowniku podstawowym. Gdy czasownik podstawowy wskazuje na stan, różnica znaczeniowa między obu kategorjami tych przyrostków zaciera się, bo przymiotnik w takich razach wskazuje na skłonność do ulegania stanowi, oznaczonemu w czasowniku podstawowym.

6. *-alny*, nap. *jadać* : *jad-alny*, *mieszkać* : *mieszk-alny*, *widzieć* : *widzi-alny*, *sypiać* : *sypi-alny*. Przyrostek ten tak samo, jak *-ki*, ma znaczenie bierne, wskazuje jednak nie na skłonność, lecz na możliwość podlegania czynnościom lub stanom, które są oznaczone w czasowniku podstawowym.

3. FORMY SŁOWOTWÓRCZE ZAIMKÓW I LICZEBNIKÓW.

§ 247. Zaimki wyodrębniają się w języku, przedewszystkiem, jako określona kategorja znaczeniowa (p. § 178 i 179), formalnie są rozpoznawane na podstawie właściwych im rdzeni, czyli t. zw. pierwiastków w zaimkowych, pozatem jednak żadnych swoistych, charakteryzujących je form słowotwórczych nie posiadają. Przyrostki, łączące się z pierwiastkami zaimkowymi, są albo przyrostkami rzeczownikowymi albo przymiotnikowymi, nap. *sam*, *sam-a*, *sam-o*, jak *złom*, *słom-a*, *bielm-o*; *któr-y*, *któr-a*, *któr-e*, jak *dobr-y*, *dobr-a*, *dobr-e*. Są to więc cząstki słowotwórcze, występujące i w innych kategorjach części mowy. Jedynym znamieniem formalnym, które można uważać za wyłączną własność budowy słowotwórczej zaimków, są cząstki słowotwórcze *-s*, *-bądź*, *-kolwiek*, *lada*, *-ż(e)*, *-to*, *tam-*, jak naprzykład w wyrazach *ktoś*, *którybądź*, *jakikolwiek*, *ladajaki*, *tenże*, *któż*, *k-to*, *tamten*, ale po pierwsze nie znamionują one zaimków, jako takich, jak naprzykład przyrostek *-y* wyróżnia formalnie przymiotniki, a po drugie mają charakter partykuł (wyrazków), które często łączą się z innymi częściami mowy, jak naprzykład *pono-s*, *daj-że*, *lada pismak*...

Partykuły *-s*, *-bądź*, *-kolwiek*, *lada-*, dodane do zaimków względnych, nadają im znaczenie zaimków nieokreślonych, nap. *jaki* : *jakiś*, *kto* : *ktokolwiek*, *który* : *którybądź*, *kto* : *ladakto*. Partykuła *-kolwiek* nadaje również zaimkom względnym znaczenie uogólniające: *ktokolwiek* = *każdy*, *kto*, nap. *ktokolwiek będziesz w nowogrodzkiej stronie, do Płuzyn ciemnego boru wjechawszy, pomnij zatrzymać swe konie*.

Partykuła *tam-*, dodana do zaimka wskazującego *ten*, wskazuje na przedmiot dalszy: *ten* : *tamten*.

Partykuła *-że* ma charakter epidejtyczny, wzmacnia wskazujące znaczenie zaimka, nap. *tenże*, *któż*?

§ 248. Liczebniki także, naogół biorąc, nie mają swoistych form słowotwórczych, zapomocą których możnaby je rozpoznawać na podstawie znamion zewnętrznych. Jeżeli w myśleniu językowym wyodrębniamy osobną kategorję liczebników, to dzisiaj dzieje się to na pod-

stawie właściwych liczebnikom form fleksyjnych, na podstawie tego, że we współczesnym języku polskim liczebniki mają inną deklinację, niż rzeczowniki, przymiotniki i zaimki, przedewszystkiem jednak dlatego, że wyosabnia je właściwa im treść znaczeniowa.

Liczebniki główne, jak *pięć, sześć... dziesięć... sto... tysiąc* mają formy słowotwórcze rzeczowników: *pięć, sześć...*, *dziesięć* jak *sieć*; *sto*, jak *miasto, tysiąc*, jak *miesiąc*. Liczebniki *dwanaście, trzynaście... dziewiętnaście* mają przyrostek *-naście*, liczebnik *jedenaste* ma przyrostek *-aście*.

Liczebnik *dwadzieścia* ma przyrostek słowotwórczy *-dzieścia*, liczebniki *trzydzieści, czterdzieści* — przyrostek *-dzieści*, a formę słowotwórczą liczebników *pięćdziesiąt, sześćdziesiąt... dziewięćdziesiąt* charakteryzuje brak przyrostka. Znamieniem tych form jest natomiast zrost z formą dop. l. mnog. liczebnika *dziesięć*. Postać zrostów mają również liczebniki *dwieście, trzysta, czterysta, pięćset... dziewięćset*.

§ 249. Liczebniki porządkowe tworzą się przez dodanie do tematów odpowiednich liczebników głównych przyrostka:

1. *-y, -a, -e*, nap. *pięć* : *piąt-y*, *sześć* : *szóst-y*, *siedem* : *siódm-y*... *dziesięć* : *dziesiąt-y*, *dwanaście* : *dwunastu* : *dwunast-y*..., *dwadzieścia* : *dwudziestu* : *dwudziest-y*, *pięćdziesiąt* : *pięćdziesiąt-y*...

2. *-ny* nap. *sto* : *setn-y*, *tysiąc* : *tysiączny*.

3. *-owy*, nap. *miljon-owy*...

4. *-ci* : *trze-ci*.

5. *-ty* : *czwar-ty*.

§ 250. Liczebniki wielorakie tworzą się zapomocą przyrostka *-aki*, na przykład *dwoj-aki, troj-aki, czwor-aki, pięcior-aki*..., niekiedy także zabomocą przyrostków *-ny, -owy*, na przykład *tysiączne (barwy), milionowe (tęcze)*.

Liczebniki mnożne mają przyrostek *-ny*, a pozatem charakterystycznym ich znamieniem formalnym jest albo przedrostek *po-* albo złożenie z wyrazem *kroć*, nap. *po-dwójny, po-trójny, po-czwórny*; — *dwukrotny, trzykrotny, czterokrotny*...

§ 251. Liczebniki zbiorowe tworzą się zapomocą przyrostków:

1. *-oje*; *dw-oje, tr-oje*.

2. *-o*: *czwor-o*.

3. *-oro*, nap. *pięci-oro, sześci-oro, dziesięci-oro*...

Liczebniki ułamkowe *półtor-a, półtrzeci-a, półczwart-a*... mają przyrostek *-a*.

§ 252. Liczebniki wykazują w swojej budowie słowotwórczej wielką różnorodność, mogą bowiem poza postacią wyrazów prostych przybierać formę wyrazów złożonych we wszystkich ich odmianach, a więc postać zestawień, zrostów i złożień właściwych.

Postać wyrazów prostych mają:

1. Liczebniki główne: *jeden, dwa, trzy, cztery, pięć, sześć, siedem, osiem, dziewięć, dziesięć, dwanaście, trzynaście... dziewiętnaście, dwadzieścia, trzydzieści, czterdzieści... sto, tysiąc, milion*.

U w a g a. Liczebniki *dwanaście... dziewiętnaście* z pochodzenia swego są zrostami, składającymi się z liczebników *dwa... dziewięć* i *na dziesięć* (dawnej formy miejsc. l. poj. od *dziesięć*), dziś jednak wskutek znacznego skrócenia fonetycznego cząstka *-naście* nie kojarzy się w świadomości językowej z wyrazem *dziesięć* i odgrywa raczej rolę przyrostka. Tak samo w liczebnikach *dwadzieścia, trzydzieści, czterdzieści*, zakończenia *-dziesięcia, -dziesięci* odczuwamy dzisiaj jako przyrostki, choć z pochodzenia są to formy liczebnika *dziesięć*; *-dziesięcia = dziesięćcia* mianow. l. podwójnej; *-dziesięci = dziesięćci* mian. l. mnog.

2. Inne odmiany liczebników, utworzone od tych głównych, które zostały podane w punkcie 1-ym; nap. *trzeci, dziesiąty, poczwórny, czworaki, dwoje, pięćcioro*.

Postać zestawień mają liczebniki główne, porządkowe i zbiorowe, powyżej „20“, o ile nie oznaczają samych dziesiątek lub setek. Nap. *dwadzieścia pięć, trzydzieści dziewięć, czterdzieści dwa, tysiąc czterysta siedemdziesiąt sześć; tysięczny dziewięćsetny dwudziesty pierwszy — tysiąc dziewięćset dwudziesty pierwszy; czterdzieści czworo...*

U w a g a. Jak widać z przytoczonych przykładów, liczebniki złożone porządkowe albo we wszystkich swych składowych częściach przybierają postać liczebników porządkowych, nap. *tysięczny dziewięćsetny dwudziesty pierwszy*, albo, co we współczesnym zwyczaju językowym zdarza się częściej, formę liczebników porządkowych przybierają tylko dwa końcowe składniki, wyrażające dziesiątki i jednostki, a jeżeli tych niema, to składnik ostatni, a reszta otrzymuje formę liczebników głównych, nap. *tysiąc dziewięćset dwudziesty pierwszy, tysiąc sto dwudziesty, tysiąc trzechsetny, milion dwutysięczny*. W liczebnikach zbiorowych tylko ostatni składnik ma formę liczebnika zbiorowego, a reszta jest wyrażana zapomocą liczebników głównych, nap. *sto czterdzieści czworo*.

Formę zestawień mają również liczebniki mnożne typu *dwa razy, trzy razy...*

Postać zrostów mają liczebniki:

1. od „50—90“: *pięćdziesiąt... siedemdziesiąt... dziewięćdziesiąt...* Podstawą tych zrostów są liczebniki „5—9“ i dawna forma dopełniacza l. mnog. liczebnika *dziesięć*.

2. *dwieście*, gdzie zrosły się dawne formy liczby podwójnej liczebników *dwa* i *sto* (porów. *miasto* : st. pol. *dwie mieście*).

3. *trzysta, czterysta*, gdzie zrosły się formy liczby mnog. liczebników *trzy, cztery* i *sto*.

4. „500—900“: *osiemset, dziewięćset*; tutaj zrosły się liczebniki „5—9“ z formą dopełniacza liczby mnog. liczebnika *sto*.

5. Liczebniki ułamkowe: *półtora (=półtora), półtrzecia, półczwarta, półpięta...* Liczebniki te składają się z wyrazu *pół* i formy dopełniacza liczby pojed. dawnej odmiany rzeczownikowej liczebników *wtóry, trzeci, czwarty, piąty...*, czyli *wtór* : *wtóra* (r. ż. *wtóry*), *trzeci* : *trzecia* (r. ż. *trzeci*), *czwart* : *czwarta* (r. ż. *czwarty*)..., jak *wesół, gotów, wart...* lub *kur* : *kura*

(*kura : kury*), *połec : półcia* (*babcia : babci*). W rodzaju żeńskim często zamiast formy rzeczownikowej używana bywa forma przymiotnikowa, na przykład *półtorej* (godziny), *półtrzeciej* (mili) zamiast *półtory*, *półtrzeci*...

6. Liczebniki: *obadwa*, *obydwa*.

7. Przysłówki liczebnikowe *dwakroć*, *trzykroć*, *czterykroć*, *tysiąc kroć* i utworzone od dwóch pierwszych liczebniki mnożne *dwukrotny*, *trzykrotny*.

U w a g a. Liczebniki *obadwa*, *dwieście*, *pięćset*, *sześćset*, *siedemset*, *osiemset*, *dziewięćset* tem się różnią od normalnej budowy zrostów, że w dwóch pierwszych odmieniają się obie części, a w pozostałych odmienia się część pierwsza, nap. *obadwa : obudwu* (ale *obydwa : obydwóch*, *obydwom*... czyli z normalną dla zrostu odmianą tylko części drugiej), *dwieście : dwustu*, *pięćset : pięciuset*, *sześćset : sześciuset*...

Postać złożen właściwych mają przysłówki liczebnikowe i liczebniki mnożne, złożone z wyrazem *kroć*, oprócz wymienionych wyżej *dwakroć*, *trzykroć*, *dwukrotnie*, *trzykrotnie*, *czterykroć*, *dwukrotny*, *trzykrotny*. Na przykład *pięć-kroć*, *pięć-krotnie*, *pięć-krotny*, *dziesięć-kroć*, *dziesięć-krotnie*, *dziesięć-krotny*...

4. FORMY SŁOWOTWÓRCZE CZASOWNIKÓW.

§ 253. Wśród form słowotwórczych czasownika rozróżnić można dwie kategorie: jedne tworzą czasowniki od rzeczowników i przymiotników, drugie są wykładnikami różnic znaczeniowych, występujących w obrębie już istniejących czasowników, czyli tworzą czasowniki od czasowników. Pierwsze są formami słowotwórczemi odimiennymi, drugie — formami słowotwórczemi od czasownikowemi.

a. Odimienne słowotwórcze formy czasownika.

§ 254. Czasowniki tworzą się od rzeczowników zapomocą przyrostków:

1. *-ić*, nap. *głos : głos-ić*, *brud : brud-ić*, *mróz : mroz-ić*, *chłód : chłód-ić*, *stóg : stoż-yc*, *szkoda : szkodz-ić*, *mowa : mów-ić*, *sąd : sądz-ić*, *błąd : błędz-ić*, *ogień : ogn-ić*, *waga : waż-yc*... Przyrostek *-ić* wskazuje na czynność, związaną w ten lub inny sposób z przedmiotem, oznaczonym w rzeczowniku.

2. *-eć*, nap. *szał : szaleć*, *ból : bol-eć*, *dzień : dni-eć*; *świst : świszcz-eć*; *krzyk : krzycz-eć*, *wrzask : wrzeszcz-eć*, *brzęk : brzęcz-eć*, *huk : hucz-eć*, *blysk : błyszcz-eć*... Rozróżniać tu należy trzy kategorie formalno-znaczeniowe: 1) czasowniki typu *szaleć : szaleje*, które wskazują na zapadanie w stan, oznaczony w rzeczowniku, 2) czasowniki typu *świszcz-eć : świszcz-e*, które wskazują na wywoływanie stanu, oznaczonego w rzeczowniku, 3) czasowniki typu *krzyk : krzyczeć*, które mają ten sam charakter znaczeniowy, co kategoria poprzednia, są jednak w zakresie swojego użycia

związane z pewnymi właściwościami formalnymi, tworzą się, mianowicie, od rzeczowników z tematami na *-k-*.

3. *-ać*, nap. *wieczera* : *wieczerz-ać*, *świt* : *świt-ać*, *błysk* : *błysk-ać*, *grzmot* : *grzmot-ać*, *łomot* : *łomot-ać*, *stak* : *stuk-ać*, *lęk* : *lęk-ać się*, *stęk* : *stękać...*

4. *-ować*, nap. *biesiada* : *biesiad-ować*, *żart* : *żart-ować*, *podróż* : *podróż-ować*, *koło* : *koł-ować*, *ofiara* : *ofiar-ować*, *sprawa* : *spra-wować*, *spacer* : *spacer-ować*, *pan* : *pan-ować*, *król* : *król-ować*, *hałas* : *hałas-ować...*

5. *-izować* (od rzeczowników obcego pochodzenia), nap. *melancholja* : *melanchol-izować*, *inwentarz* : *inwentar-izować*, *polemika* : *polem-izować*.

6. *-nąć*, nap. *ryk* : *ryk-nąć*, *krzyk* : *krzyk-nąć*, *wrzask* : *wrzask-nąć* = **wrzask-nąć*, *błysk* : *błys-nąć* = **błysk-nąć*, *świs* : *świs-nąć* = **świs-nąć*, *trzask* : *trzask-nąć* = **trzask-nąć*. Przyrostek *-nąć* tworzy czasowniki przeważnie od rzeczowników dźwiękonaśladowczych z tematami na *-k-*.

§ 255. Od przymiotników tworzą się czasowniki zapomocą przyrostków:

1. *-ić* nap. *biały* : *biel-ić*, *wesoły* : *wesel-ić*, *drobny* : *drobn-ić*, *skąpy* : *skąp-ić*, *suchy* : *susz-yć*, *plaski* : *plaszcz-yć*, *gęsty* : *gęśc-ić*, *słodki* : *słodz-ić*, *głęboki* : *głęb-ić...* Przyrostek *-ić* wskazuje na czynność, która albo wywołuje w następstwie swoim właściwość, oznaczoną przez przymiotnik, albo jest wynikiem tej właściwości: *biały* : *bielić*, *skąpy* : *skąpić*.

2. *-eć*, nap. *smutny* : *smutni-eć*, *wesoły* : *wesel-eć*, *siwy* : *siwi-eć*, *stary* : *starz-eć*, *mądry* : *mądrz-eć*, *głupi* : *głupi-eć*, *tęgi* : *tęż-eć*, *słaby* : *słabi-eć*, *biały* : *bial-eć*, *ciemny* : *ciemni-eć*, *jasny* : *jaśni-eć...* Przyrostek *-eć* wskazuje na stan, polegający na stopniowym przeiszczaniu się we właściwość, oznaczaną w przymiotniku podstawowym.

3. *-nąć*, nap. *chudy* : *chud-nąć*, *słaby* : *słabnąć*, *blady* : *blednąć*, *głuchy* : *głuchnąć*, *mięki* : *mięk-nąć*, *mokry* : *mok-nąć...* Przyrostek ten ma to samo znaczenie, co przyrostek *-eć*.

4. *-ować*, nap. *próżny* : *próżn-ować*, *chory* : *chor-ować*, *słaby* : *słab-ować...* Przyrostek ten wskazuje na stany, którym stale towarzyszy właściwość, wyrażona w przymiotniku podstawowym.

b. Odczasownikowe słowotwórcze formy czasownika.

§ 256. Czasownik, jak wiadomo, może występować pod postacią słowa osobowego, imiesłowu przymiotnikowego lub przysłówkowego i bezokolicznika. Każda z tych postaci ma właściwe sobie znamiona formalne, zapomocą których wyróżnia się od innych. Ponieważ różnice znaczeniowe, dzielące te cztery podstawowe postaci czasownika, są przede wszystkim różnicami ich wartości semantycznej, a nie funkcjonalnej, bo dotyczą sposobu ujmowania treści, zawartej w czasowniku, a nie jego roli w zdaniu, więc formy, które są językowo wykładnikami tych różnic, są formami nie fleksyjnymi, lecz słowotwórczymi. Wprawdzie wartość semantyczną wyrazu wykreśla nieraz jego rolę w zdaniu, ale forma, która jest tej wartości wykładnikiem, jest przede wszystkim

formą słowotwórczą. Taki właśnie charakter posiadają formy, wyróżniające słowo osobowe, imiesłów przymiotnikowy i przysłówkowy i bezokolicznik.

FORMA BEZOKOLICZNIKA.

§ 257. Znamieniem formalnem bezokolicznika jest we współczesnym języku polskim albo przyrostek *-ć*, dodawany do tematu czasu przeszłego, albo zmiana funkcjonalno-fonetyczna tegoż tematu czasu przeszłego, nap. *nieś-li* : *nieś-ć*, *gryź-li* : *gryź-ć*, *pisa-li* : *pisa-ć*, *widzie-li* : *widzie-ć*, *wozi-li* : *wozi-ć*, *ciągną-ł* : *ciągną-ć*..., *piek-ł* : *piec*, *uciek-ł* : *uciec*, *strzyg-ł* : *strzydz*¹⁾, *strzegł* : *strzedz*¹⁾. Tak więc bezokoliczniki we współczesnym języku polskim albo kończą się przyrostkiem *-ć* albo występują pod postacią czystego tematu ze zmienioną obocznie spółgłoską tematową. Typ pierwszy obejmuje przeważającą ilość czasowników, typ drugi ogranicza się tylko do czasowników z końcowymi spółgłoskami *-k*, *-g* w temacie czasu przeszłego.

FORMA IMIESŁOWU PRZYMIOTNIKOWEGO I PRZYSŁÓWKOWEGO.

§ 258. Współczesny język polski posiada trzy imiesłowy przymiotnikowe i dwa imiesłowy przysłówkowe.

1. Imiesłów przymiotnikowy, czynny współczesny tworzy się za pomocą przyrostka *-ący*, *-ąca*, *-ące*, nap. *pisz-ący*, *siedz-ący*, *czytaj-ący*, *umiej-ący*...

2. Imiesłów przymiotnikowy, czynny przeszły tworzy się za pomocą przyrostka *-ły*, *-ła*, *-łe*, nap. *posiwieć* : *posiwia-ły*, *oniemieć* : *oniemia-ły*.

3. Imiesłów przymiotnikowy bierny tworzy się za pomocą przyrostka *-ny*, *-na*, *-ne*; *-'ony*, *-'ona*, *-'one* lub *-ty*, *-ta*, *-te*, nap. *czytać* : *czyta-ny*, *nieść* : *niesi-ony*, *wziąć* : *wzię-ty*...

1. Imiesłów przysłówkowy współczesny tworzy się za pomocą przyrostka *-ąc*, nap. *pisz-ąc*, *siedz-ąc*, *czytaj-ąc*, *umiej-ąc*...

2. Imiesłów przysłówkowy uprzedni tworzy się za pomocą przyrostka *-wszy* (w tematach samogłoskowych) lub *-wszy* (w tematach spółgłoskowych); nap. *prze-czyta-ć* : *prze-czyta-wszy*, *zanieś-ć* : *zaniós-wszy*...

Imiesłowy współczesne, przymiotnikowy i przysłówkowy, mają temat czasu teraźniejszego, w innych imiesłowach występuje temat czasu przeszłego.

FORMY WYRÓZNIAJĄCE SŁOWO OSOBOWE.

§ 259. Znamieniem, wyróżniającem słowo osobowe od innych postaci czasownika, jest forma *o s o b y*. Pod tym względem forma osoby, jako znamię słowa osobowego w jego przeciwstawieniu do imiesłówów

¹⁾ Piszemy *strzyc*, *strzac*, dla ujednostajnienia z formami typu *piec*, *uciec*, ale w poezji językowym występuje głoska *dz*, jako oboczność do *g*.

i bezokolicznika, jest formą słowotwórczą. Nap. *писаć, pisany* ale *piše, piszesz*... Ponieważ jednak z drugiej strony formy osoby, nadając czasownikowi charakter orzeczeniowy, określają jego stanowisko w zdaniu, więc w tem znaczeniu są jednocześnie formami fleksyjnymi i jako takie zostaną bliżej rozpatrzone w ogólnym przeglądzie systemu odmiany czasownika polskiego.

§ 260. Taką podwójną wartość posiada również forma trybu. Wyraża ona stosunek osoby mówiącej do czynności lub stanu, oznaczonego w czasowniku. Czynność lub stan, wyrażany w czasowniku, może się zarysowywać w świadomości mówiącego albo jako coś rzeczywistego albo jako coś tylko przypuszczalnego lub wreszcie jako coś pożądanego, wywołującego potrzebę rozkazu. Zależnie od tego rozróżniamy trzy odmiany trybu, tryb orzekający, nap. *piše, czytałeś*, tryb przypuszczający, nap. *przyszłoby, opowiedziałbyś*..., tryb rozkazujący, nap. *piśl przyjdźcie!*

Ponieważ na treść znaczeniową wyrazu składa się nietylko to, co wyraz oznacza, lecz także sposób, w jaki osoba mówiąca treść właściwą wyrazowi oznacza, (p. § 163) więc tryby przez to, że wyrażają różne sposoby ujmowania przez osobę mówiącą czynności i stanów, oznaczanych w czasowniku, są formami słowotwórczemi, bo są wykładnikami różnic znaczeniowych czasownika. Odmiany formalne czasownika *piszesz—pisałbyś—piśl* są wykładnikami różnic znaczeniowych, bo wskazują na różne stanowiska, jakie wobec treści czasownika zajmie osoba mówiąca. Ale tryb ma również wartość formy fleksyjnej, bo wyrażając stosunek osoby mówiącej do czynności i stanu, oznaczonego w czasowniku, nadaje mu tak, jak i forma osoby, charakter orzeczenia, a więc określa jego funkcję w zdaniu.

Osoba i tryb to dwie formy, które nietylko wyróżniają słowo osobowe od imiesłów i bezokolicznika, lecz zarazem nadają mu charakter orzeczenia. Są to formy orzeczeniowości, bo wypowiedzieć orzeczenie, czyli wyrazić o czemś sąd, to znaczy tyle, co wykreślić swój stosunek do tego, o czem się mówi, i do tego, co się o podmiocie wypowiada, a właśnie ten dwojaki stosunek osoby mówiącej do podmiotu i do orzeczenia wyrażają formy osoby i trybu. To też dzięki tym formom słowo osobowe w przeciwstawieniu do imiesłów i bezokolicznika posiada zdolność samodzielnego wyrażania orzeczenia. Osoba i tryb są więc formami nietylko słowotwórczemi, lecz również fleksyjnymi i jako takie będą szczegółowo rozpatrzone w ogólnym przeglądzie odmiany czasownika polskiego.

FORMY SŁOWOTWÓRCZE. WSPÓLNE WSZYSTKIM POSTACIOM CZASOWNIKA.

§ 261. Do form słowotwórczych, właściwych nietylko słowu osobowemu, lecz także imiesłowom i bezokolicznikowi, należą strony i rodzaje czynności, a nadto słowa osobowe i imiesłowy, posiadają formy czasu.

Forma strony wyraża stosunek, ustalany przez osobę mówiącą między rzeczownikiem a treścią łączącego się z nim czasownika. Ten stosunek może być trojaki: 1) przedmiot, oznaczony przez rzeczownik, wykonywa czynność lub ulega stanowi, wyrażonemu w czasowniku; wtedy czasownik ma stronę czynną, nap. *kochający syn, drzewo rośnie, rosnące drzewo, rolnik uprawia ziemię*, 2) przedmiot, oznaczony przez rzeczownik, doznaje skutków czynności lub stanu, wyrażonego w czasowniku, wtedy czasownik ma stronę bierną, nap. *kochany syn, dom buduje się, ziemia jest uprawiana przez rolnika*, 3) przedmiot, oznaczony przez rzeczownik, wykonywa czynności lub ulega stanowi, wyrażonemu w czasowniku, i jednocześnie doznaje ich skutków; wtedy czasownik ma stronę zwrotną, nap. *on myje się*. To czynne, bierne lub zwrotne ujmowanie treści czasownika zmienia oczywiście jego znaczenie i dlatego formy, które są wykładnikami tych różnic znaczeniowych, są formami słowotwórczymi.

§ 262. Formy rodzaju czynności wskazują 1) na zakres trwania czynności, 2) na przebieg czasowy czynności, 3) na przebieg ilościowy czynności, 4) na charakter jakościowy czynności i 5) na charakter ilościowy czynności.

Zakres trwania czynności może być wyczerpany całkowicie lub niewyczerpany. W pierwszym wypadku mamy rodzaj *dokonany*, nap. *skryć się, stracić, zmieścić, zbudzić, zniszczyć, zgodzić...*, w wypadku drugim występuje rodzaj *niedokonany*, nap. *kryć się, tracić, mieścić, budzić, niszczyć, godzić...*

Przez przebieg czasowy czynności rozumieć należy czas, zużywany przez rozwijającą się czynność. Czas ten może się składać z jednego tylko momentu: wtedy mamy rodzaj *chwilowy*, czyli *momentalny* czynności, nap. *mrugnąć, kichnąć, ziewnąć, trzasnąć, krzyknąć...* Rodzaj momentalny wyraża czynności chwilowe, doraźne, które się dokonywają w jednym okamgnieniu. Szybkość przebiegu takich czynności sprawia, że zakres ich trwania bywa zawsze wyczerpany, to też rodzaj momentalny bywa jednocześnie rodzajem *dokonanym*. Zdarza się jednak często, że czynność zużywa w swoim przebiegu cały szereg rozwijających się po sobie w następstwie czasowem momentów; wtedy zależnie od sposobu jej ujmowania wyrażamy ją w różnych odmianach rodzaju. Jeżeli bierzemy pod uwagę wszystkie kolejne momenty rozwijającej się czynności, wyrażamy ją zapomocą rodzaju *duratywnego* czyli *trwałego*; przeciwnie, jeżeli myśl nie nadąża za stopniowym rozwojem czynności, lecz ujmuje ją koncentratywnie, ześrodkowując uwagę na ostatnim momencie końcowym, wtedy tak uświadomianą czynność wyrażamy zapomocą rodzaju *rezultatywnego*, czyli *wynikowego*. Nap. *ugasić, utracić, zrobić, ułowić* (rodzaj ciągły) : *zgaścić, stracić, zrobić, złowić* (rodzaj wynikowy). Rodzaj wynikowy wskazuje jednocześnie na wyczerpanie się zakresu czynności, jest więc *zawsze z natury swojej rodzajem dokonanym*; natomiast rodzaj *trwały może*

być albo dokonany albo niedokonany, zależnie od tego, czy zakres rozwijającej się czynności przedstawiamy, jako wyczerpany lub niewyczerpany, nap. *ugasić* : *ugaszać*, (nigdy *zgaszać!*) *urobić* : *urabiać* (nigdy *zrabiać!*), *utracić* : *utracać* (nigdy *stracać!*) *ułowić* : *uławiać* (nigdy *zławiać!*). Bywają również wypadki, że w przebiegu rozwijającej się czynności bierzemy pod uwagę jej momenty początkowe lub końcowe. Jeżeli chcemy podkreślić tylko pierwsze momenty przebiegu czynności, wyrażamy ją zapomocą rodzaju ingresywnego, czyli wstępującego; gdy uwydatniamy tylko końcowe momenty czynności, odtwarzamy ją w rodzaju kompletywnym, czyli zstępującym. Nap. *zajaśnieć*, *zabłyśnąć*, *zabrzązczyć*, *rozplakać się* (rodzaj wstępujący), — *domówić*, *dospać*, *dobiec*, *donieść* (rodzaj zstępujący). Z natury rodzaju wstępującego wypływa, że jest on jednocześnie rodzajem dokonanym, bo zakres uwydatnianych w nim momentów początkowych bywa zawsze wyczerpany. Rodzaj niedokonany tak ujmowanej czynności nadaje jej już inny nieco charakter, wskazuje mianowicie na jej wielokrotne powtarzanie się. Nap. *rozplakiwać się* (nieraz). Natomiast czynność zstępująca może być uświadamiana jako dokonana lub niedokonana, zależnie od tego, czy zakres uwydatnianych końcowych jej momentów jest wyczerpany lub nie. Nap. *dobiec* : *dobiegać*, *donieść* : *donaszać*; i tu wszakże zdarza się nieraz, że rodzaj niedokonany czynności zstępujących otrzymuje znaczenie wielokrotności, nap. (nie) *dosypiać* (często lub nieraz), (nie) *domawiać* (często lub nieraz). Jeżeli w przebiegu rozwijającej się czynności uwydatniamy tylko sam czas jej trwania, t. j. bierzemy pod uwagę przede wszystkim jej moment początkowy i końcowy, to tak ujmowaną czynność wyrażamy zapomocą rodzaju perduratywnego, czyli ciągłego, nap. *przesiedzieć*, *przenocować*. I ten rodzaj z natury swojej jest jednocześnie rodzajem dokonanym, a rodzaj niedokonany nadaje mu zabarwienie wielokrotności, nap. *przesiadywać* (często lub nieraz), *przenocowywać* (często lub nieraz). Nic w tem niema dziwnego, bo skoro w istocie rodzaju ciągłego leży, że uwydatnia on między innymi moment końcowy czynności, to musi przez to wskazywać na wyczerpanie się zakresu trwania czynności; jeżeli więc czynność tak ujmowana, z natury swojej musi być dokonana, to niedokonaność może się odnosić tylko do jej powtarzania, a sama czynność w każdorazowym odbyciu jest dokonywana całkowicie, a niema zakończonego zakresu tylko jej powtarzanie. Zdarzają się także wypadki, że w przebiegu rozwijającej się czynności podkreślamy tylko jej momenty środkowe, nie oznaczając ani jej początku ani momentu końcowego, przedstawiając ją, jako czynność o nieokreślonym czasie trwania; tak ujmowaną czynność wyrażamy zapomocą rodzaju preterytywnego, czyli przemijającego, nap. *posiedzieć*, *pogawędzić*, *popatrzeć*, *pokiwać*, *popłakać*, *pogwizdać*... Ten rodzaj czynności bywa również tylko dokonany, a w rodzaju niedokonanym otrzymuje zabarwienie wielokrotności, nap. *popłakiwać*, *pogwizdywać*... Zdarzają się wreszcie wypadki, że przedstawiając

powtarzać w większych odstępach czasu, nap. *nosić* (=nieść w pewnych odstępach czasu), *mawiać* (=mówić od czasu do czasu), albo tworzy szereg aktów, następujących po sobie bezpośrednio lub w bardzo krótkich odstępach czasu, nap. *pogwizdywać*, *podeptać*. Powtarzanie się może być łańcuchem zamkniętym lub tworzyć szeregi czynności bez wyraźnego końca, nap. *podeptać* i *nosić*, *pogryźć* i *pogryzać*. Nieraz poszczególne akty powtarzającej się czynności odnoszą się do różnych podmiotów lub różnych przedmiotów (objektów); wtedy rodzaj wielokrotny otrzymuje znaczenie dystrybutywne, czyli dzielcze, nap. (*jeden po drugim*) *posiadali (na ławach)*, — *pomył (talerze)*, ale *umył (talerz)*.

Rodzaj nietylko wskazuje na czasowy lub ilościowy przebieg czynności, lecz uwydatnia także charakter jakościowy lub ilościowy czynności. Jeżeli naprzykład, zestawimy takie czasowniki, jak *grać* : *odegrać*, *malować* : *odmalować*, *dekłamować* : *oddekłamować*, *rysować* : *odrysować*, to się uwidoczni, że wyrazy *odegrać*, *odmalować* i t. d. w stosunku do *grać*, *malować*... wskazują na czynność w wykonaniu i w wyniku jakościowo doskonałą. Taki rodzaj czynności możnaby nazwać rodzajem jakościowym. W rodzaju ilościowym, wskazującym na charakter ilościowy czynności, rozróżnić należy kilka odmian: 1) rodzaj rosnący, czyli

	Zakres trwania czynności lub stanu	
	Czynność dokonana	Czynność niedokonana
Przebieg czasowy czynności	{ Rodzaj trwały { „ wynikowy { Rodzaj wstępujący { „ zstępujący { Rodzaj ciągły { „ przemijający { Rodzaj skutkowy { „ zakończony	Rodzaj trwały — — Rodzaj zstępujący — — —
Przebieg ilościowy czynności	Rodzaj jednokrotny „ wielokrotny „ dzielczy	Rodzaj jednokrotny „ wielokrotny „ dzielczy
Charakter jakościowy czynności	Rodzaj jakościowy	Rodzaj jakościowy
Charakter ilościowy czynności	Rodzaj rosnący „ powielający „ efektywny „ intensywny	Rodzaj rosnący „ powielający „ efektywny „ intensywny

augmentatywny oznacza czynność, której siła w miarę jej przebiegu ilościowo nieustannie wzrasta, nap. *rozpalać rozniecać, rozbudzać, wzrastąć*, 2) rodzaj powielający czyli majoratywny oznacza czynność, której wynik przewyższa stan poprzedni, nap. *wzbogacać, wzmacniać*, 3) rodzaj efektywny oznacza czynność ze znacznym ilościowo wynikiem, nap. *wystraszyć, wykrzyczeć...* 4) rodzaj intensywny oznacza czynność, w której nietylko wynik, lecz i wykonanie odznacza się znacznym stopniem natężenia, nap. *przerazić, przestraszyć...*

Wszystkie, opisane wyżej odmiany rodzaju czynności dadzą się uaocznąć w tablicy, zamieszczonej na str. 150.

§ 263. Formy rodzajów czynności wyrażają, jak widzieliśmy, stosunki czasowe, zachodzące w granicach przebiegu czynności; natomiast stosunek czasowy, zachodzący między przebiegiem czynności a przebiegiem językowego jej wyrażania, oznaczamy zapomocą form czasu. Formy czasu wyrażają więc stosunek czasu, w którym czynność się dokonała, do momentu, w którym o niej mówimy. Ten stosunek może być trojaki: 1) czas dokonywania się czynności i chwila mówienia przypadają *współcześnie*; wyrazem językowym takiego stosunku jest forma czasu *teraźniejszego*, nap. *mówię, piszę, słuchacie*, 2) czas dokonywania się czynności jest *wcześniejszy* od chwili mówienia; formą takiego stosunku jest czas *przeszły*, nap. *mówiłem, pisałem, słuchaliście*, 3) czas dokonywania się czynności ma *nastąpić* po chwili mówienia; taki stosunek wyrażamy przez formę czasu *przyszłego*, nap. *będę mówił, będziecie słuchali*.

Formy, wyrażające stosunek czasu dokonywania się czynności do chwili mówienia o niej, nazywają się *czasami bezwzględniemi*. Od nich odróżniać należy formy *czasów względnych*, które wyrażają stosunek czasu dokonywania się czynności nie do chwili mówienia o niej, lecz do czasu, w którym dokonywa się inna jakaś czynność. Taki charakter posiadają formy czasu, właściwe imiesłowom. Jeżeli, nap. mówimy *patrzyłem* lub *będę patrzył* *na zachodzące słońce*, to forma imiesłowu *zachodzące* ma charakter czasu względnego, wskazuje na współczesność z czynnością, wyrażaną przez słowo osobowe: jeżeli słowo osobowe jest użyte w formie czasu przeszłego, to czas bezwzględny imiesłowu odnosi się do przeszłości; jeżeli zaś imiesłów łączy się z formą czasu przyszłego słowa osobowego, to jego czas bezwzględny odnosi się również do przyszłości. Tak samo imiesłów *uprzedni* wyraża czynność w jego stosunku czasowym do czynności słowa osobowego, wskazuje, mianowicie, na jej *uprzedniość*; przeto zależnie od okoliczności, jego czas bezwzględny może się odnosić do przeszłości lub przyszłości, nap. *przesiedziawszy noc całą w górach, wróciliśmy do domu*; — *przesiedziawszy noc całą w górach, wrócimy do domu*.

Czas względny znajdujemy także w formach słowa osobowego. Należy tu forma t. zw. czasu *za przeszłego*, przez który oznaczamy czynność *przeszłą*, poprzedzającą jakąś inną czynność *przeszłą*. Na-

przykład: *Drzewa zrzuciły już były pożółkłe liście i suchymi sterczały gałęzmi.*

§ 264. Opisane wyżej znaczeniowo formy strony, czasu i rodzaju czynności mają właściwe sobie wykładniki językowe.

Znamionami zewnętrznymi strony są:

1. w bezokolicznikach strony czynnej przyrostek *-ć* lub w czasownikach z tematami *-k*, *-g* oboczna postać tematu z wymianą *k* na *c*, *g* na *dz*, nap. *nieś-ć*, *myć*, *czesa-ć*, *tluc*, *strzyc* (właśc. *strzydz*). Formą bezokolicznika w stronie zwrotnej jest zestawienie formy bezokolicznika strony czynnej z zaimkiem *się*, nap. *myć się*, *czesać się*, *strzyc się*. Formą bezokolicznika w stronie biernej jest zestawienie bezokolicznika słowa posiłkowego z imiesłowem biernym odpowiedniego czasownika, nap. *być mytym*, *być czesanym*.

2. w imiesłowach czynnych przymiotnikowych przyrostek *-ący*, w imiesłowach czynnych przysłówkowych *-ąc*, lub *-wszy*, *-wszy*, nap. *niosący*, *myj-ący*, *nios-ąc*, *myj-ąc*, *(za)-niós-wszy*, *(u)-my-wszy*... Formą imiesłowu zwrotnego jest zestawienie odpowiedniego imiesłowu czynnego z zaimkiem zwrotnym *się*, nap. *myjący się*, *myjąc się*, *(u)mywszy się*. Znamieniem imiesłowu biernego jest przyrostek *-ny*, *-ony* lub *-ty*, nap. *pisa-ny*, *nieś-ony*, *wzię-ty*.

3. w słowie osobowym formy strony, jak i inne formy słowotwórcze, właściwe tej postaci czasownika, łączą się ściśle z fleksyjnymi formami osoby, będą przeto podane w ogólnym zarysie konjugacji polskiej; tutaj to tylko zaznaczyć należy, że formy strony zwrotnej tak samo, jak w bezokoliczniku i imiesłowach, są zestawieniami odpowiednich form strony czynnej z zaimkiem zwrotnym *się*, a formy strony biernej składają się z imiesłowu biernego i odpowiednich form osobowych słowa posiłkowego, nap. *myje się*, *mył się*...; *jest myty*, *będzie myty*...

§ 265. Znamionami zewnętrznymi form czasu są:

1. w imiesłowie współczesnym przymiotnikowym—przyrostek *-ący*, w imiesłowie współczesnym przysłówkowym—przyrostek *-ąc*, w imiesłowie poprzednim przysłówkowym — przyrostek *-wszy* lub *-wszy*. Nap. *myj-ący*, *myj-ąc*, *(u)-my-wszy*, *(za)-niós-wszy*. Jak widzimy, przyrostki *-ący*, *-wszy* (*-wszy*) spełniają podwójną funkcję znaczeniową: są wykładnikami strony i jednocześnie czasu.

2. w słowie osobowym formy czasu, jak zaznaczono, wiążą się ściśle z formami fleksyjnymi osób i dlatego będą podane w ogólnym obrazie konjugacji.

§ 266. Formy rodzaju czynności zarówno w słowach osobowych, jak w bezokolicznikach i imiesłowach, wyrażane bywają w sposób następujący:

1. Rodzaj dokonany tworzy się od niedokonanego przez dodanie przedrostka przyimkowego, przyczem jakoś tego przedrostka wprowadza nowe wartości znaczeniowe, dotyczące już nie zakresu

trwania czynności lub stanu, lecz bądź ich przebiegu czasowego lub ilościowego, bądź ich charakteru jakościowego lub ilościowego (p. § 262). Nap. *dławić* : *z-dławić* ; *za-dławić*, *u-dławić*, *wy-dławić*; — *kwasić* : *s-kwasić*, *u-kwasić*, *za-kwasić*, *na-kwasić*; — *młócić* : *z-młócić*, *u-młócić*, *po-młócić*, *za-młócić*; — *klócić* : *s-klócić*, *u-klócić*, *po-klócić*, *za-klócić*; — *gnieść* : *z-gnieść*, *u-gnieść*, *wy-gnieść*, *roz-gnieść*, *na-gnieść*, *po-gnieść*; — *palić* : *s-palić*, *u-palić*, *za-palić*, *wy-palić*, *roz-palić*, *prze-palić*; — *ziębić* : *o-ziębić*, *wy-ziębić*, *prze-ziębić*. Jak widać z przytoczonych przykładów, wykładnikiem formalnym dokonaności jest sama obecność przedrostka, a jakość jego jest już wyrazem innych odmian znaczeniowych rodzaju czynności.

2. Rodzaj trwały w przeciwstawieniu do rodzaju wynikowego wyrażamy zapomocą przedrostka *u-* lub *o-*, gdy znamieniem rodzaju wynikowego jest przedrostek *s-* (*z-* *ze-*). Nap. *u-kończyć* : *skończyć*, *u-tłuc* : *s-tłuc*, *u-tłumić* : *s-tłumić*, *u-suszyć* : *z-suszyć*, *u-milknąć* : *z-milknąć*; *o-stabnąć* : *ze-slabnąć*; *o-twardnieć* : *s-twardnieć*; *u-więdnąć* : *z-więdnąć*; *u-gotować* : *z-gotować*; *u-brudzić* : *z-brudzić*, *o-smagać* : *ze-smagać*, *u-czernić* : *s-czernić*, *u-krzepić* : *s-krzepić*; *u-marszczyć* : *z-marszczyć*, *u-łagodzić* : *z-łagodzić*, *u-miękczyć* : *z-miękczyć*, *u-kręcić* : *s-kręcić*... Rodzaj trwały podkreśla wszystkie momenty w przebiegu rozwijającej się czynności, natomiast rodzaj wynikowy wysuwa tylko moment ostatni i albo stwierdza przez to sam tylko rezultat (wynik) dokonanej czynności albo w tym jednym momencie ogniskuje wszystkie poprzedzające momenty, przedstawia więc czynność schematycznie, koncentratywnie, stwierdzając tylko fakt jej zajścia bez opisywania jej przebiegu. Różnice uwydatnią się z całą wyrazistością, jeżeli przytoczone wyżej przykłady zastosujemy w zdaniach. Naprz. *utłumił wzburzone żywioły* : *stłumił wzburzone żywioły*. W pierwszym wypadku stwierdza się nie tylko sam fakt i rezultat, lecz i stopniowe jego osiągnięcie. Taka sama różnica zachodzi w zdaniach: *ukręcił bicz* i *skręcił, bicz, osłabł* i *zesłabł*, *ukrzepił* i *skrzepił* i t. d.

3. Rodzaj wstępujący w przeciwieństwie do zstępującego wyrażamy zapomocą przedrostków *za-* lub *roz-*; znamieniem rodzaju zstępującego jest przedrostek *do-*. Nap. *za-płakać*, *roz-płakać się* : *do-płakać*; *za-gadać* : *do-gadać się*; *roz-palić* : *do-palić*; *roz-grzać* : *do-grzać*; *za-cisnąć* : *do-cisnąć*; *za-śpiewać* : *do-śpiewać*; *za-niemówić* : *do-mówić*; *za-czekać* : *do-czekać*... Różnice uwydatniają się w takich zdaniach jak *ogień zapalił się* : *ogień dopalił się*; *ze wzruszenia zaniemówił* : *nie mógł reszty domówić*; *pana niema w domu, zaczekaj chwilę* : *czekałeś już tak długo, doczekaj przyścia cierpliwie*. Raz zwracamy uwagę na początkowe momenty czynności, to znowu podkreślamy momenty końcowe; *zaczekaj* znaczy tyle, co rozpocznij czynność czekania, która prędzej czy później zostanie przerwana; *doczekaj* zaleca dokonanie ostatnich momentów tej czynności.

4. Rodzaj ciągły w przeciwieństwie do przemijającego bywa wyrażany zapomocą przedrostka *prze-*, znamieniem rodzaju przemijającego jest przedrostek *po-*. Nap. *prze-siedzieć* : *po-siedzieć*, *prze-gadać* :

po-gadać; prze-czekać : po-czekać, prze-spać : po-spać... Różnicę najłatwiej uchwycić w zdaniach, a więc nap. *przespał dobrze noc całą : pospał trochę; przesiedział całą godzinę : posiedział chwilę* (a zatem tylko część spodziewanego terminu); — *przegadał cały wieczór : pogawędziliśmy sobie mile.*

5. Rodzaj skutkowy w przeciwieństwie do zakończonego wyrażamy zapomocą przedrostka *po-*, a wykładnikiem rodzaju zakończonego jest przedrostek *za-*. Nap. *po-świadczyc, po-kwitować, po-chwalić* (czynności, wykonane w następstwie czasowem lub także przyczynowem innych czynności); tak samo *po-cieszyć, po-pamiętać*. Przeciwnie *za-pamiętać* wskazuje, że stan, wyrażony w czasowniku, jest nietylko następstwem jakichś innych czynności lub stanów, lecz sam wywołuje trwały bezpośredni skutek po sobie; jest to więc czynność z trwałym bezpośrednim rezultatem. Tak samo w czasownikach: *za-gnieździć się, za-męczyć, za-nudzić, za-straszyc, za-smucić.*

6. Rodzaj wielokrotny tworzy się od form rodzaju jednokrotnego albo przez funkcjonalną wymianę rdzennej samogłoski, a więc *e : o, o : a, -i (-y), -r : er*, albo zapomocą przedrostka *po-*. Na przykład: *niesie : nosi, wiezie : wozi, chodzi : chadza, mówi : mawia, tnie : (wy)-cina, dmie : (na)-dym-a, br-ać : (za)-bier-ać, płacze : po-płak-uje, gwiździe : po-gwiżd-uje...* Rodzaj wielokrotny, wyrażany zapomocą wymiany funkcjonalnej samogłoski rdzennej, wskazuje na czynność, która się powtarza w nieprawidłowych i bliżej nieokreślonych odstępach czasu; natomiast rodzaj wielokrotny, wyrażany zapomocą przedrostka *po-*, wskazuje na czynności, które się powtarzają w krótkich odstępach czasu lub następują po sobie bezpośrednio i tworząc wskutek tego nierozdzielne pasmo jednego wspólnego łańcucha, zatracają indywidualną niezależność i stają się tylko składowymi częstkami jednolicie ujmowanej czynności złożonej. Taką czynność złożoną, składającą się z szeregu szybko lub bezpośrednio po sobie następujących jednakowych czynności, możnaby nazwać czynnością sumarycznie-wielokrotną, bo jest ona sumą czynności wielokrotnych. W związku z tem rodzaj, który taką czynność wyraża, nazywamy rodzajem sumarycznie-wielokrotnym. Weźmy dla przykładu takie czasowniki, jak *pożerać, połykać, poznawać, popychać, podawać, pobudzać, poglądać, pocieszać, pokpiwać, podrwiwać, poklaskiwać...* Wszystkie te czasowniki wskazują na czynności, które się składają z szeregu jednorodnych czynności, tworzących poszczególne akty jednej czynności złożonej: *pożerać* to czynność sumarycznie-wielokrotna do *żreć*; ten sam stosunek zachodzi między *połykać* a *łykać*; *poznawać* wskazuje na poszczególne akty czynności poznawania; ten sam stosunek zachodzi między wyrazami *popychać : pchać, podawać : dawać, pobudzać : budzić, poglądać : -glądać (patrzeć), pocieszać : cieszyć...*

Rodzaj wielokrotny, rozkładając poszczególne akty czynności na różne momenty czasu, ma charakter dzielczy. Ten charakter dzielczy wysuwa się na plan pierwszy, jeżeli poszczególne akty czynności są wykonywane przez różne podmioty albo oddziałują na różne przed-

mioty. Jeżeli to rozłożenie poszczególnych aktów czynności na różne podmioty lub różne przedmioty przypadnie na jeden i ten sam moment czasu, czynność zatracą charakter wielokrotny i otrzymuje znaczenie wyłącznie rodzaju dzielczego. Nap. *Wszyscy powstałi z miejsc*. Najczęściej znaczenie dzielcze łączy się ze znaczeniem wielokrotnem. Nap. *Służąca poślukła wszystkie talerze*.

7. Rodzaj chwilowy wyrażany bywa zapomocą przyrostka *-ną-*, niekiedy zapomocą przedrostka *s-* (*z-*) lub *za-*. Nap. *krzyknąć, mrugnąć, kłwnąć, zbudzić, zasłabnąć, zabłysnąć, zabrznieć, zagrznieć*. Różnica między *s-* (*z-*) wynikiem a chwilowem jest różnicą, związaną ze znaczeniem obu tych rodzajów. Rodzaj wynikowy tylko stwierdza wynik, używany przeto bywa w zdaniach oderwanych; natomiast rodzaj chwilowy opisuje zjawisko i jako taki używany bywa w zdaniach, odtwarzających wydarzenia rzeczywiste.

8. Rodzaj jakościowy wyrażany bywa zapomocą przedrostka *od-*. Nap. *ode-grać, od-rysować, od-czytać* wskazują na dokładność i estetyczne zalety wykonania czynności.

9. Rodzaj rosnący wyrażany bywa zapomocą przedrostka *roz-* lub *wz-*. Nap. *roz-budzić, roz-niecić, roz-grzać; -wz-budzić, wz-niecić*.

10. Rodzaj powielający wyrażany bywa zapomocą przedrostków *po-* lub *wz-*. Nap. *po-ciemnieć, po-bladnąć, po-czerwienieć; wz-bogacić wz-mocnić*. Czasowniki te wskazują na przejście lub przeobrażenie z jednego stopnia jakiegoś stanu w stopień wyższy: *po-ciemnieć* = *stać się ciemniejszym*; *po-bladnąć* = *stać się bledszym*; *wz-mocnić* = *zrobić mocniejszym*; *wz-bogacić* = *zrobić bogatszym*, gdy czasowniki *ś-ciemnieć, z-bladnąć, z-mocnić, z-bogacić* oznaczają: *stać się ciemnym, stać się bladym, zrobić mocnym, zrobić bogatym*.

11. Rodzaj efektywny wyrażany bywa zapomocą przedrostka *wy-*. Nap. *wy-straszyć, wy-stygnąć, wy-schnąć, wy-studzić, wy-ziębć wy-czyścić*.

12. Rodzaj intensywny wyrażany bywa zapomocą przedrostka *prze-*. Nap. *prze-budzić, prze-ziębnąć, prze-marznąć, prze-palić...*

FORMY SŁOWOTWÓRCZE, WŁAŚCIWE SŁOWOM OSOBOWYM

§ 267. Do form słowotwórczych, właściwych wyłącznie słowom osobowym, należą tryby. Tryb wskazuje na stosunek osoby mówiącej do czynności lub stanu, wyrażanego przez słowo osobowe. Ten stosunek może być trojaki: osoba mówiąca odtwarza czynność lub stan, wyrażany w słowie, jako coś rzeczywistego albo tylko przypuszczalnego lub znajdującego w dziedzinie życzeń. W pierwszym wypadku mamy tryb orzekający, w drugim—tryb przypuszczający, w trzecim—tryb rozkazujący. Ponieważ, jak to już nieraz było podkreślane, na znaczenie wyrazów składa się nie tylko treść, na którą wyraz wskazuje, lecz zarazem stosunek do tej treści osoby, która się wyrazem posługuje, więc jasnym się staje, że tryby wyrażają różnice, dotyczące znaczenia słowa osobowego, są przeto pod tym wzglę-

dem formami słowotwórczemi. Ale formy trybu ściśle się łączą z formami fleksyjnymi osób, są w swej postaci zewnętrznej od nich zależne i dlatego przegląd ich, zgodnie z przyjętym zwyczajem, podany zostanie w ogólnym obrazie konjugacji.

5. FORMY SŁOWOTÓWCZE PRZYSŁÓWKÓW.

§ 268. Przysłówki ze względu na to, od jakich części mowy się tworzą, dzielą się na cztery kategorie: 1) przysłówki, tworzone od przymiotników, nap. *wysoki* : *wysoko*, *dobry* : *dobrze*, 2) przysłówki, tworzone od liczebników, nap. *dwukrotnie*, *po pierwsze*, 3) przysłówki pochodzenia zaimkowego, nap. *ten* : *t-ędy* : *t-edy* : *t-am* i 4) przysłówki pochodzenia rzeczownikowego, nap. *raz*, *w dali*, *czasem*...

a. Przysłówki, tworzone od przymiotników.

§ 269. Wśród przysłówek, tworzonych od przymiotników, różnić należy dwie klasy: przysłówki proste i złożone.

Przysłówki proste tworzą się od przymiotników zapomocą przyrostków:

1. *-o*, nap. *wysoki* : *wysok-o*, *słodki* : *słodk-o*, *wesoły* : *wesoł-o*, *smutny* : *smutn-o*, *mały* : *mał-o*, *duży* : *duż-o*, *tani* : *tani-o*, *głupi* : *głupi-o*.

2. *-e* nap. *smutny* : *smutni-e*, *dobry* : *dobrz-e*, *zły* : *źle*, *złośliwy* : *złośliwi-e*, *szlachetny* : *szlachetni-e*, *serdeczny* : *serdeczni-e*, *wysoki* : *wosoc-e*, *wielki* : *wielce*...

Przysłówki z przyrostkami *-o*, *-e* z pochodzenia swojego są formami rzeczownikowymi przymiotników rodzaju nijakiego, przyczem przyrostek *-o* historycznie jest końcówką mianownika (wzgl. biernika) liczby pojed., a przyrostek *-e* — końcówką miejscownika liczby pojed. Dziś z powodu zatracenia się dawnej rzeczownikowej deklinacji przymiotników poczucie językowe nie zdaje sobie sprawy z tego pochodzenia i dla współczesnej świadomości językowej polskiej zakończenia *-o*, *-e* są częstkami słowotwórczemi, wyróżniającemi formalnie przysłówki, i nie są odczuwane, jako końcówki przypadkowe.

§ 270. Wśród odprzymiotnikowych przysłówek złożonych różniamy dwie klasy: jedne tworzą się od przymiotników złożonych, drugie od przymiotników prostych, nap. *bogobojny* : *bogobojni-e*, *stary* : *po staremu*. Złożoność pierwszych pozostaje w związku ze złożonością wyrazu podstawowego, złożoność drugich jest związana z budową samego przysłówka.

Przysłówki złożone pierwszego typu tworzą się zapomocą tych samych przyrostków, co odprzymiotnikowe przysłówki proste. Nap. *prawdopodobny* : *prawdopodobni-e*, *wiarygodny* : *wiarygodni-e*, *wiarołomny* : *wiarołomni-e*, *lekkomyślny* : *lekkomyślni-e*...

Przysłówki, których złożoność wynika z natury ich budowy, przybierają następujące postaci:

1. Przysłówki z przyimkiem *po* i przyrostkiem *-u* nap. *po polsk-u*, *po pańsk-u*, *po królewsk-u*, *po europejsk-u*, *po ludzk-u*...

2. Przysłówki z przyimkiem *z* i przyrostkiem *-a*, nap. *z polsk-a*, *z pańsk-a*, *z blisk-a*, *z dalek-a*, *z dawn-a*, *z rzadk-a*, *z cich-a*...

3. Przysłówki z przyimkiem *na* i przyrostkiem *-o*, nap. *na praw-o*, *na lew-o*, *na zimn-o*, *na gorąc-o*, *naczcz-o*, *nadarem-n-o*...

4. Przysłówki z przyimkiem *za* i przyrostkiem *-o*, nap. *za zimn-o*, *za gorąc-o*, *za dalek-o*, *za blisk-o*, *za drog-o*...

5. Przysłówki, złożone z przyimka *po* i przymiotnika rodz. nijak. w formie celownika liczby pojed. nap. *po dawnemu*, *po staremu*, *po bożemu*...

Uwaga. Przyrostki *-u*, *-a*, *-o* z pochodzenia swojego, jak przyrostek *-emu*, są również końcówkami przypadkowymi przymiotników rodz. nijak., tylko że są użyte w formie odmiany rzeczownikowej: *-u* jest końcówką celownika (por. *okno* : *okn-u*, *sito* : *sit-u*...): *-a* jest końcówką dopełniacza (por. *okn-a*, *sit-a*...), *-o* jest końcówką biernika.

b. Przysłówki, tworzone od liczebników.

§ 271. W tej kategorii tak samo, jak w poprzedniej, rozróżniamy przysłówki proste i złożone.

Proste przysłówki liczebnikowe tworzą się od liczebników wielorakich i mnożnych zapomocą tych samych przyrostków *-o*, *-e*, które tworzą przysłówki od przymiotników. Nap. *dwojaki* : *dwojak-o*, *trojaki* : *trojak-o*, *tysięczny* : *tysięczni-e*; *podwójny* : *podwójni-e*, *poczwórny* : *poczwórni-e*, *trzykrotny* : *trzykrotni-e*, *stokrotny* : *stokrotni-e*...

Złożone przysłówki liczebnikowe mają następujące postaci:

1. przysłówki z przyimkiem *po* i przyrostkiem *-e*, nap. *po pierwsz-e*, *po drugi-e*, *po trzeci-e*, *po czwart-e*...

Uwaga. Formy (*po*) *pierwsze*, (*po*) *drugie* i t. d. w tem połączeniu są z pochodzenia swojego formami biernika liczby pojed. rodz. nijak. liczebników *pierwszy*, *drugi* i t. d.

2. Przysłówki, składające się z rzeczownika *raz* i odpowiedniego liczebnika głównego lub porządkowego, nap. *dwa razy* (= *dwukrotnie*), *trzy razy* (= *trzykrotnie*); *pierwszy raz*, *drugi raz*, *trzeci raz*...

c. Przysłówki zaimkowe.

§ 272. Przysłówki z rdzeniami zaimkowymi dzielą się również na proste i złożone.

Proste przysłówki zaimkowe mają następujące postaci:

1. Przyrostek *-ak*, nap. *j-ak*, *t-ak*, *ow-ak*, *si-ak*, *wsz-ak*.

Uwaga. Przysłówki te w języku staropolskim i w dzisiejszych gwarach mają postać, zakończoną na *-o*: *jako*, *tako*... Postać ta występuje i dziś jeszcze w języku literackim w przysłówkach *jakoś*, *jako-kolwiek*, *takóż*... Formy *jako*, *tako*... pozostają w tym samym stosunku do zaimków *jaki*, *taki*..., co przysłówki nap. *wysoko*, *słodko* do przymiotników *wysoki*, *słodki* (p. § 269).

2. Przyrostek *-edy*, nap. *t-edy*, *ki-edy*.
3. Przyrostek *-edy*, nap. *t-edy*, *ow-edy*, *wsz-edy*, *k-edy*.
4. Przyrostek *-dzie*, nap. *g-dzie* < **k-dzie*, *ów-dzie*.
5. Przyrostek *-ędzie*, nap. *wsz-ędzie*, *ow-ędzie*.
6. Przyrostek *-u*, nap. *t-u*.
7. Przyrostek *-am*, nap. *t-am*.

Złożone przysłówki zaimkowe przybierają następujące postaci:

1. Przysłówki, będące prostym połączeniem prostych przysłówek zaimkowych, nap. *jako tako*, *tamtędy*, *tu i ówdzie*...

2. Przysłówki, złożone z przyimkami *do-*, *od-*, *po-* lub *s-* i przyrostkiem *-qd*, nap. *s-t-qd*, *od-t-qd*, *do-t-qd*, *po-t-qd*, *s-k-qd*, *do-k-qd*, *od-k-qd*, *po-k-qd*.

3. Przysłówki, złożone z przyimkami *o-*, *w-*, *za-* lub *po-* i przyrostkiem *-em*, nap. *o-wsz-em*, *w-tem*, *po-t-em*, *za-t-em*, *po-cz-em*, *za-cz-em*.

U w a g a. Przysłówki, wymienione pod 3), są z pochodzenia swojego formami przypadkowymi odpowiednich zaimków, użytymi w ściślejszej łączności z przyimkami. W przysłówkach *owszem*, *potem*... mamy formę miejscownika, przysłówki *zatem*, *zaczem* są z pochodzenia swojego formami narzędnika.

Przysłówki zaimkowe, zarówno proste jak złożone, we współczesnym poczuciu językowym mają charakter form martwych, są więc pozostałością, odziedziczoną po epokach dawniejszych i wskutek tego w przeciwieństwie do przysłówek odprzymiotnikowych i liczebnikowych nie mogą być tworzone na nowo.

d. Przysłówki odrzeczownikowe.

§ 273. Wśród przysłówek tej kategorii tak, jak w innych, różniamy proste i złożone. Proste przysłówki odrzeczownikowe w budowie swojej są rzeczownikami w różnych przypadkach bez przyimków, nap. *siła*, *masa*, *pół*, *trochę*, *razem*, *czasem*, *rankiem*, *dniem*, *nocą*, *latem*, *zimą*, *cwałem*, *klussem*, *piorunem*, *gwałtem*, *siłą*, *gromadą*...

Złożone przysłówki odrzeczownikowe składają się z formy przypadkowej rzeczownika w połączeniu z przyimkiem lub zaimkiem. Nap. *naraz*, *coraz*, *zaraz*, *wraz*, *raz po raz*, *teraz*, *na czas*, *wówczas*, *wtenczas*, *podówczas*, *wprzód*, *naprzód*, *nasamprzód*, *wtył*, *nazad*, *nadzwyczaj*, *naprawdę*, *zrana*, *do dnia*, *z przodu*, *z tyłu*, *dokoła*, *pojutrze*, *wreszcie*, *nareszcie*, *powoli*, *potrosze*...

Wiele przysłówek pochodzenia odrzeczownikowego dziś już ma charakter formacji martwych; wprawdzie mamy jeszcze poczucie ich morfologicznej budowy, ale zatraciliśmy już związek z odpowiadającymi im wyrazami podstawowymi, bo wyrazów tych we współczesnym języku niema. Tutaj należą takie przysłówki, jak *wzdłuż*, *wszerz*, *naopak*, *nawspak*, *nawznak*, *wskroś*, *nawskroś*. *wewnątrz*, *nawet*, *naoścież*, *nawściąg*, *wręcz*, *ukradkiem*, *chyłkiem*, *cichaczem*... Bywają również wypadki odwrotne, kiedy różniamy w martwym przysłówku właściwy mu rzeczownik podsta-

wowy, nie zdajemy sobie jednak już sprawy z postaci formalnej jego końcówki, bo końcówka ta nie jest już żywym składnikiem współczesnego systemu deklinacyjnego. Nap. *do-tychczas* (st. pol. *do tych czas* = *do tych czasów* z formą dopełn. l. mn. *czas*); *natychmiast* (utworzone na wzór st. pol. *od-tychmiast*)...

e. Formy stopniowania przysłówków.

§ 274. Przysłówki, wskazując na właściwości cech, ulegają tak samo, jak przymiotniki, stopniowaniu, czyli urabiają formy, które wyrażają stopień oznaczanej przez przysłówkę właściwości. Tak samo, jak w przymiotnikach, rozróżniamy w przysłówkach trzy stopnie: równy, wyższy i najwyższy. Zwykłą formę przysłówka, która nie wyraża stopnia natężenia oznaczanej przez przysłówkę właściwości, nazywamy stopniem równym, nap. *pięknie, brzydko, wysoko, pusto, po polsku, z pańska...* Stopień wyższy i najwyższy wskazują na różne stopnie natężenia właściwości, oznaczanej przez przysłówkę, nap. *piękniej, najbrzydziej, bardziej wysoko...*

Stopniowanie przysłówków tak, jak przymiotników, może być proste i opisowe.

Formy proste są właściwe tylko przysłówkom odprzymiotnikowym, utworzonym zapomocą przyrostka *-o* lub *-e*. Znamieniem stopnia wyższego jest tu przyrostek *-ej*, a cechą formalną stopnia najwyższego przyrostek *-ej* i przedrostek *naj-*. Nap. *tward-o* : *twardzi-ej* : *naj-twardzi-ej*; *łatw-o* : *łatwi-ej* : *naj-łatwi-ej*; *prost-o* : *prości-ej* : *naj-prości-ej*.

Przysłówki, mające w stopniu równym przyrostek *-ko*, *-oko*, lub *-eko*, tworzą formy stopniowania bez tego przyrostka, nap. *gład-ko* : *gładzi-ej* : *naj-gładzi-ej*; *krót-ko* : *króć-ej* : *naj-króć-ej*; *miękk-ko* : *mięć-ej* : *naj-mięć-ej*; *głęb-oko* : *głębi-ej* : *naj-głębi-ej*... Niektóre przysłówki tworzą formy stopnia wyższego i najwyższego od innych pierwiastków niż te, które występują w stopniu równym. Tutaj należą: *dobrze* : *lepi-ej* : *naj-lepi-ej*; *źle* : *gorz-ej* : *naj-gorz-ej*; *dużo* : *więć-ej* : *naj-więć-ej*; *mało* : *mni-ej* : *naj-mni-ej*.

Stopniowanie opisowe posiada formy, które wyrażają nie tylko stopień wyższy i najwyższy, lecz także stopień niższy i najniższy. Stopień wyższy opisowy tworzy się przez dodanie do formy stopnia równego przysłówka *bardziej*, stopień niższy—przez dodanie do tejże formy przysłówka *mniej*; w stopniu najwyższym dodajemy do stopnia równego przysłówkę *najbardziej*, a w stopniu najniższym—przysłówkę *najmniej*. Nap. *wysoko* : *mniej wysoko* : *najmniej wysoko*; *po polsku* : *bardziej po polsku* : *najbardziej po polsku*.

6. FORMY SŁOWOTWÓRCZE PRZYIMKÓW, SPÓJNIKÓW I WYKRZYKNIKÓW.

§ 275. Zarówno przyimki, jak spójniki nie posiadają takich znamion formalnych, któreby je wyróżniały zewnętrznie pośród innych części mowy; poczucie językowe wyodrębnia je na podstawie właści-

wych im pierwiastków, przedewszystkiem jednak na podstawie właściwego im znaczenia. Jako części mowy nieodmierne, nie posiadają one form fleksyjnych; nie mają również form słowotwórczych, są więc wyrazami bez form i jako takie, tworzą naogół nierozkładalne połączenia głoskowe bez wyraźnej budowy morfologicznej. Nap. *nad, pod, od, na, po, z, w; i, ale, a, lecz...* W związku z temi właściwościami morfologicznymi występują one przeważnie w postaci wyrazów prostych, a jeżeli przybierają niekiedy formę wyrazów złożonych, to mają wtedy zawsze charakter zestawień lub zrostów, tworzą więc połączenia dwóch lub więcej form, które w tejsze postaci występują także poza złożeniem. Nap. *ponad, poza, z pod...*, *żeby, aby...*

Ze względu na pochodzenie rozróżniamy przyimki i spójniki pierwotne i pochodne. Pierwotne odziedziczyliśmy z odległej przeszłości i z pochodzenia ich nie zdajemy już sobie sprawy; natomiast w przyimkach i spójnikach pochodnych współczesna świadomość językowa mniej lub więcej silnie odgaduje jeszcze ich związek z innymi częściami mowy. Do przyimków pierwotnych należą takie, jak *w, z, nad, pod, na, po, od, ku, bez, przez...*; do pochodnych — takie, jak *koło, około, dokoła, podług, według, wśród, pośród, poprzek, naprost, przeciw, naprzeciwko, dzięki, wskutek...* Do spójników pierwotnych należą takie, jak *i, a, ni, ani, ale, lecz, albo, bo...*; wśród spójników pochodnych rozróżniamy takie, jak *przeto, zatem, bowiem, jeśli (= jest li), skoro, lubo, jakkolwiek, aczkolwiek (= a czokolwiek), choć* (tryb rozkazujący od *chcę*), *bądź-bądź...*

§ 276. Wśród wykrzykników należy rozróżniać dwie kategorie formalne, — wykrzykniki właściwe, jak *o! a! e! hej! hup! bęc!* i wykrzykniki, związane swem pochodzeniem z innymi częściami mowy, nap. *przebóg! dalibóg! biada!* Wykrzykniki właściwe tak samo, jak przyimki i spójniki, nie wykazują żadnych znamion formalnych, są wyrazami bez formy; rozpoznajemy je przeto tylko na podstawie właściwego im znaczenia. Wykrzykniki pochodne przez swój związek z innymi częściami mowy, zewnętrznie wykazują pewne składniki formalne, ale części te tutaj są pozbawiane właściwego sobie znaczenia i dlatego i ta nawet kategoria wykrzykników tak samo tworzy jednolite połączenia głoskowe, wewnętrznie, czyli znaczeniowo nie rozkładające się na części pomniejsze, i jest wskutek tego również pozbawiona wyraźnej budowy morfologicznej, bo budowa morfologiczna wyrazu jest układem właściwych mu części znaczeniowych; gdy części te zatracą zawartą w nich niegdyś treść znaczeniową, to chociaż zewnętrznie nadal są przez świadomość językową wyodrębniane, nie mają już przecież pierwotnego swojego charakteru składników morfologicznych.

WYDAWNICTWA
 PEDAGOGICZNE I DYDAKTYCZNE
 KSIĄŻNICY POLSKIEJ T. N. S. W.

<i>Dobrowolski St.</i> Nauczyciel jako główny czynnik rozwoju szkolnictwa polskiego	0.90
<i>Falski M. i Benni T.</i> Elementarz powiatkowy dla dzieci.— Wskazówki dla nauczyciela	1.20
<i>Falski M.</i> Elementarz powiatkowy dla dorosłych.— Wskazówki dla nauczyciela	1.20
<i>Hoene-Wronski.</i> Filozofja pedagogji.	1.40
<i>Karbowiak A.</i> Biblijografja pedagogiczna w l. 1900—1910	5.60
<i>Kopczyński St.</i> Szkice higieniczno-wychowawcze	—.—
<i>Kwiatkowski St.</i> Dydaktyka i metodyka nauczania języków nowożytnych	2.—
<i>Łoziński E. i Stankiewicz Z.</i> Ustawy i rozporządzenia szkolne 1918 — 1920 r.	15.—
<i>Misky.</i> Plastyczne uzmysławianie przedmiotów w szkole	3.90
<i>Piasecki E.</i> Zabawy i gry ruchowe.	3.—
<i>Piasecki—Schreiber.</i> Harce młodzieży polskiej	3.—
<i>Sierżputowski T.</i> Elementarz rachunkowy.— Wskazówki dla nauczyciela	0.50
<i>Smolka Fr.</i> Szkolnictwo greckie w starożytnym Egipcie	2.—
<i>Szafer Wł.</i> Ogrody szkolne	0.84
<i>Szober St.</i> Zasady nauczania języka polskiego	—.—
Ustawa emerytalna urzędników państwowych	0.80
Ustawa o szkole średniej (projekt).	0.40
Ustawa o szkolnictwie zawodowym (projekt).	0.40
<i>Witkiewicz St.</i> Chrześcijaństwo a katechizm	1.—
<i>Wysocki.</i> Zarys celowego nauczania muzyki w szkole ogólnokształcącej	0.84
<i>Zarzecki L.</i> Dydaktyka ogólna.	4.50
„ Wstęp do pedagogiki	2.60
„ Nauczanie początków matematyki (w druku)	

WYDAWNICTWA PERJODYCZNE
KSIĄŻNICY POLSKIEJ T. N. S. W.

ROCZNIK PEDAGOGICZNY

pod redakcją S. Dicksteina, H. Radlińskiej i St. Świdwińskiego.

(Redakcja: Warszawa, Warecka 14. Tel. 507-57)

Rocznik Pedagogiczny 1921 roku zawiera prace Joteykówny, Librachowej, Radlińskiej, Gąsiorowskiej, Rowida, Ziemińskiego, Weryhy, Janellego, Kopcińskiego, Okołowiczówny, Kielskiego, Miklaszewskiego, Kopczyńskiego, Piaseckiego, Świdwińskiego, Ks. Długosza, Ks. Szerudy, Bałabana, Chrupka, Nitscha, Szobera, Szymanowskiej, Rapczyńskiego, Majewskiej, Dobrowolskiego, Kwiatkowskiego, Dicksteina, Sierzputowskiego, Michalskiego, Rouperta, Wysockiego, Przanowskiego i innych.

M U Z E U M

kwartalnik pedagogiczny pod redakcją L. Bykowskiego.

CZASOPISMO GEOGRAFICZNE

pod redakcją Jurczyńskiego.

PRZEGLĄD HUMANISTYCZNY

pod redakcją W. Wąsika.

PRZEGLĄD KARTOGRAFICZNY

pod redakcją E. Romera

PRZYRODA I TECHNIKA

miesięcznik popularno-naukowy pod redakcją B. Fulińskiego.

PRZEGLĄD WYDAWNICTW

Książnicy Polskiej T. N. S. W. Miesięcznik poświęcony krytyce i bibliografii wydawnictw własnych.

ADMINISTRACJA — KSIĄŻNICA POLSKA T. N. S. W.

Lwów, Czarneckiego 12. Tel. 345. — Warszawa Nowy Świat 59.

Tel. 147-62, 223-65, 115-47.